

תכנית "גשר לעצמאות" דו"ח הערכה

ד"ר טליה מיטל שוורץ-טיירי ופרופ' שמעון שפירו
אוגוסט 2018

המחקר בוצע בתמיכת קרן גנדיר

הקדמה

כל ארגון עסקי או חברתי, השואף להיות הטוב ביותר בפעילותו, חייב להיות מסוגל להביט קודם כל פנימה אל תוך עצמו, תוך חשיפה מתמדת לביקורת עצמית ומתוך הבנה שאין דבר מושלם, שכן אנו חיים בתקופה דינמית ומשתנה החשופה כל העת לתהליכים שיוצרים מצבים מורכבים, ומה שהיה נכון להיום לעיתים אינו נכון למחר.

בשנת 2013, ביצענו בתכנית "גשר לעצמאות" מהלך מחקרי לעומק התוכנית, ואכן גילינו שהגם שחשבנו שאנו הטובים ביותר בתחומנו, איננו מושלמים, ועדיין קיימים בתוכנית נושאים טעונים ובעייתיים. באומץ רב, בנינו תכנית מותאמת הכוללת שיפורים, החל משינוי במבנה הארגוני של התוכנית ועד שינויים והוספת תכנים ותהליכים חדשים.

4 שנים לאחר מכן יצאנו שוב לראות מה השגנו, כמה השתפרנו (ואולי לא..). מאז 2013, ומה עלינו לעשות בהמשך על מנת לשפר את הדברים ולעשותם טובים יותר.

אני גאה לומר שהפקנו לקחים רבים משנת 2013, ותוכנית "גשר לעצמאות" עשתה קפיצה גדולה מאוד קדימה בכל המישורים ומהווה עבורנו מקור לגאווה מקצועית גדולה מאוד. זאת במיוחד לאור העובדה שהמדינה בחרה לאמץ אותה, להוציא אותה למכרז, לתת בה אמון ואף להוביל אותה.

אין לי ספק שגם מדו"ח ההערכה הנוכחי יש לנו עדיין דברים ללמוד ולשנות, ואני בטוח שכפי שעשינו בעבר, נעשה זאת גם עכשיו. אני בטוח שעמותות רבות הפועלות עם צעירים וגורמים רבים נוספים שיש להם עניין בנושא, יוכלו ללמוד ולהרחיב את הידע שלהם בנושא מקריאה ולמידה של התהליך שעברנו ב-2017.

אני רוצה להודות בראש ובראשונה לצוות המקצועי המדהים של תוכנית "גשר לעצמאות", המלווה יום-יום את הצעירים שלנו ובלעדיו לא היה קורה כל הדבר הנפלא הזה. לעדנה גלבוצקי סמנכ"לית התוכן של העמותה העומדת בראש התוכנית, לתמר מילינר מנהלת התוכנית, לרכים המובילים בתוכנית ולכל המלווים של הצעירים שעוברים איתם ממש ביחד את היום יום. תודתי נתונה לכל הצעירים המדהימים שנותנים לכולנו השראה ואמונה ביכולתם לכבוש כל יעד ולהגיע לפסגות גבוהות, ומוכיחים לנו זאת מדי יום ביומו.

תודה גדולה לקרן גנדיר שמשמשת מיומה הראשון של "גשר לעצמאות" הרבה יותר מתורם או קרן שותפה, אלא ממש שותף רעיוני שמוביל את כל תחום ה-18+ בישראל, ועוזר לנו להגיע כל פעם למקומות נוספים.

אני רוצה להודות לד"ר טליה מיטל שוורץ-טיירי, שמלווה אותנו דרך ארוכה מתוך אמונה ושותפות, מעבר לצד המקצועי. ואחרון, אבל תמיד ראשון, אני רוצה להודות לפרופ' שמעון שפיר, שמאיר לנו את הדרך על מנת שנעבור אותה בבטחה ובידע רב יותר.

ירון בראון, מנכ"ל

תקציר

התוכנית "גשר לעצמאות" פועלת מזה עשר שנים והשתתפו בה עד כה כ-1500 בוגרי השמה חוץ-ביתית. התוכנית מעניקה ליווי ומגורים בדירות לצעירים שאין להם בית לשוב אליו בתום השנות במסגרת ההשמה. עד סוף שנת 2017 הופעלה התוכנית על ידי עמותת "ילדים בסיכוי" כמיזם משותף עם השירות לנוער וצעירים במשרד הרווחה, ובשותפות עם קרנות, עמותות וגורמי שלטון. מתחילת שנת 2018 מופעלת תכנית מורחבת על ידי "ילדים בסיכוי" ושתי עמותות נוספות במימון מלא של משרד הרווחה ובפיקוח השירות לנוער וצעירים. המחקר המדווח כאן מתייחס לתוכנית כפי שהופעלה עד סוף 2017, אולם על אף השינויים עשויות להיות לממצאים, למסקנות ולהמלצות השלכות על הפעלת התוכנית המולאמת והמורחבת בהווה ובעתיד.

מחקר ההערכה הנוכחי הוא המחקר השלישי אשר בוצע על התוכנית, והוא המקיף ביותר עד כה. מחקר קודם שפורסם בשנת 2014 התבסס על ראיונות עומק עם 25 מבוגרי התוכנית (טיירי, גלבוצקי ושפירו, 2014). ממצאי המחקר העלו כי התוכנית זוכה להערכה חיובית של הצעירים. עם זאת, נמצא שלמקצת הצעירים המגורים בדירות היו כרוכים באתגרים קשים, ושצעירים רבים סבלו, לאחר יציאתם מדירות התוכנית, ממצוקה בתחומי חיים שונים - דיור, לימודים, עבודה, הכנסה, בריאות, זוגיות ופנאי. בעקבות הממצאים הוכנסו שינויים בתוכנית, כאשר השינויים העיקריים היו ליווי שיטתי וממושך של הצעירים לאחר צאתם מהדירות, וחלוקת צוות הליווי לאזורים לפי מיקומן הגיאוגרפי של הדירות. אחת ממטרות המחקר הנוכחי היא לבדוק האם השינויים שהוכנסו בתוכנית שיפרו את מצבם של הצעירים שמשתתפים בה.

במחקר הנוכחי השתתפו שלוש אוכלוסיות: צעירים שגרים כיום בדירות, צעירים שגרו בדירות לפני חצי שנה עד שנתיים, ועובדות העמותה שמלוות את הצעירים בעת שהותם בדירות. לצורך בניית המדגמים נעשה שימוש במערכת ניהול הידע של העמותה (CRM). במחקר על הצעירים בדירות השתתפו 106 צעירים שמלאו שאלונים אנונימיים. במחקר על בוגרי הדירות השתתפו 27 צעירים באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים. במחקר השלישי השתתפו 12 מלוות דירה ורכזות אזור באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים. לכל אחד מהמחקרים האלה מוקדש בדו"ח זה פרק נפרד. פרק נוסף מנתח את השימוש שנעשה כיום במערכת ניהול הידע של התוכנית, ופורס אפשויות לשינויים והתאמות, אשר עשויים ליעל אותה.

שביעות רצון מהתוכנית

באופן כללי, התוכנית זוכה לשביעות רצון גבוהה, ומוסכם כי ההשתתפות בה מועילה למרבית הצעירים. שביעות הרצון ברוב הנושאים גבוהה בקרב בוגרי הדירות שרואיניו במחקר זה בהשוואה לאלה שרואיניו ב-2013. התוכנית מעניקה לצעירים יציבות וביטחון, מסייעת להם להתמודד עם לחצים ומצוקות שמאפיינים שלב זה בחייהם, ונחווית על ידי רבים מהם כמצילת נפשות. הצעירים התייחסו באופן חיובי לסיוע בדיור, לדאגה של הצוות לצרכים בסיסיים, להכנה לקראת היציאה לעצמאות, לסיוע בלימודים ובתעסוקה, לסיוע בטיפול פסיכולוגי, לגיבוי בעת השירות הצבאי או הלאומי, לסיוע במיצוי זכויות (כלפי גורמים שונים כולל משרד השיכון והביטוח הלאומי), ולהפניה לשירותים בקהילה. מרכיבים בתוכנית ששביעות הרצון היתה נמוכה יותר היו הסיוע בנושאי עבודה והכנסה.

בצד הסיוע האינסטרומנטלי, הצעירים ייחסו חשיבות רבה לתמיכה הרגשית. הם הדגישו את הקשר החם עם המלוות ועם נציגים נוספים מצוות התוכנית, את המשך הקשר עם המלוות לאחר היציאה מהדירה, את חיזוק הכישורים לקידום עצמאות, ואת האפשרות להכיר את העמותה עצמה ואת הצעירים שהשתייכו לדירות אחרות. המלוות מתארות תכנית מגובשת, שמעניקה להן גיבוי והנחייה מקצועית וגמישה במענה לצרכי הצעירים. יחד עם זאת, מקצת המלוות המליצו על גמישות רבה יותר באכיפת נהלי המגורים בדירות, ועל אמצעים להתמודדות עם משברים נפשיים והתנהגויות קיצוניות של מעטים בקרב הצעירים.

הערכת הליווי

הליווי נתפש כממד מרכזי ביותר של התוכנית וכגורם משמעותי בחיי הצעירים. שביעות הרצון מהמלוות גבוהה, ובקרב מי שבגרו מהדירות היא גבוהה יותר מכפי שבא לביטוי במעקב של 2013. הצעירים דיווחו כי המלוות מסייעות להם בהשכלה, בתעסוקה, בקבלת החלטות, בתמיכה הרגשית, בקידום עצמאות ובביטוי עצמי. הצעירים סמכו על המלוות, חשו שהיא מבינה ומכבדת אותם. ברוב המקרים המלוות מהווה דמות מרכזית, ולעיתים אף הורית בחיי הצעיר, וכמקור לחום, אהבה, תמיכה ותקווה. לרוב הקשר בין הצעיר והמלוות מאופיין בקרבה, עקביות ואותנטיות. יחד עם זאת, המלוות פחות נתפסות כמודל לחיקוי. קונפליקטים בין צעירים למלוות מתרחשים בעיקר על רקע החיים המשותפים בדירה וכללי השהות בה. המלוות מדגישות שמדובר בתפקיד לא שגרתי, רווי דילמות ומאתגר. במרבית המקרים הן הצעיר והן המלוות מעדיפים להמשיך את הקשר ביניהם לאחר היציאה מהדירה על פני העברה למלוות בקהילה.

הערכת המגורים בדירות

הערכת המגורים בדירות מעלה תמונה מורכבת. ההיבטים הפיזיים של הדירה זוכים לשביעות רצון גבוהה, אולם ההיבטים הקשורים לאווירה ולקשר עם השותפים בדירה זכו להערכות בינוניות. מגורים של ששה בדירה, שניים בחדר, מזמנים הזדמנות לעזרה הדדית ולקשרים ששורדים מעבר לשהות בדירה. לעיתים מתוארים המגורים כחוויה חיובית של בית, הכוללת רעות בין השותפים. אולם לצד הסיפורים על הרמוניה בחיים המשותפים, תוארו גם מתחים בין הצעירים לבין עצמם ולבין המלוות על רקע התנהלות בדירה וחצייה של קווים אדומים כמו הלנת אורחים או שתיית אלכוהול.

צבא ושירות לאומי

כמעט כל הצעירים והצעירות משרתים בשירות צבאי או לאומי. ההתמדה בשירות נחשבת לאחד מהיעדים הראשונים של התוכנית, ואין מוותרים עליה גם אם הדבר מורכב. בקרב הצעירים קיימת מחויבות לשירות משמעותי. הצעירים דיווחו כי התוכנית עזרה להם בהתמודדות עם אתגרים בצבא או בשירות לאומי. המלוות לוקחות חלק חשוב במיצוי זכויות ובקשר עם מפקדים וממונים. עוד עולה מן הממצאים כי למשרתים בצה"ל תפישת עתיד חיובית ומסוגלות עצמית גבוהות יותר בהשוואה למשרתים בשירות לאומי.

שביעות הרצון מהשירות של מרבית הנחקרים נעה מבינונית לגבוהה, אולם היו גם צעירים אשר לא היו מרוצים מהשירות. עבור מי שזכרו את חוויית השירות בצה"ל באור חיובי, שימשו המפקדים והחברים כמקור של העצמה ותמיכה. מי שתיארו את השירות בצה"ל כחוויה שלילית, סיפרו שבצבא התעצמה חוויית השוני והיעדר משפחה תומכת, וכי היותם חיילים בודדים מיקם אותם בקבוצה דחוויה חברתית. מרבית הצעירות ששרתו בשירות הלאומי התייחסו לתקופת השירות כאל תקופה טובה.

היציאה מהדירה

מספר הצעירים שחוו משבר, ובמיוחד משבר חריף, קטן במחקר הנוכחי בהשוואה למחקר הקודם. אך יש עדיין מי שמדווחים על מצוקת דיור, מצוקה כלכלית, בדידות, קושי נפשי בשל עזיבת המעטפת של התוכנית, ניצול על ידי הסביבה, וקשיים בתעסוקה, בלימודים ובזוגיות. כמעט כולם פנו וקבלו עזרה מנציגי התוכנית, שכללה בין היתר, סיוע במיצוי זכויות כלפי משרד השיכון, טיפול פסיכולוגי וסיוע בלימודים. מעטים פנו לסיוע מקרובים או מעובדי שירותים אחרים. מי שלא חוו משבר ייחסו זאת לעזרה מהתוכנית, לאמונה בעצמם, ולבשלות לעצמאות. חלק מהדרכים להתמודדות עם הבדידות כללו שמירה על קשר עם החברים לדירה ונישואין. לעומת זאת, היו מי שהעזיבה הקלה עליהם מפני שהתקשו לעמוד בדרישות התוכנית וחוו קשיים ביחסים עם השותפים לדירה.

מחצית מבוגרי התוכנית שרואיינו עברו למגורים עצמאיים בשכירות, היו גם כאלה שהתגוררו אצל קרובי משפחה בשל הקושי לעמוד בתשלומי שכר הדירה, והיו שנדדו בין מספר מקומות מגורים. אי היציבות במגורים תוארה כחוויה רגשית קשה של חסרות בית.

עבודה ולימודים

תחום התעסוקה הינו אתגר של ממש עבור חלק מהצעירים בתוכנית ובקרב מי שבגרו ממנה. הממצאים מתייחסים לכך שמקצת הצעירים יוצאים מהפנימיות כאשר כישורי החיים והבשלות שלהם להתמדה בשוק התעסוקה לוקים בחסר. בעת שהייה בדירה, התעסוקה של הצעירים מאופיינת בעבודה במשמרות, כאשר לאחר היציאה מהדירה היא מאופיינת בעבודה במשך שעות רבות, ובשכר נמוך. הקשיים בתחום התעסוקה כוללים אבטלה ותת תעסוקה, נדידה בין עבודות, קושי להתנהל בראיונות עבודה והתפשרות על עבודה מתוך לחץ כלכלי.

חלק מהצעירים הם בעלי תעודת בגרות וחלק משלימים אותה במהלך ההשתתפות בתוכנית. חמישה למדו לתואר ראשון, ושלושה במכינות אקדמיות. צעירים נוספים שהתעניינו בלימודים גבוהים לומדים בקורסי הכנה (השלמת בגרויות ופסיכומטרי). אחרים לומדים בקורסים מקצועיים כמו הנדסאות חשמל, סטיילינג ופיתוח תוכנה. בבדיקה שנעשתה בתחילת שנת 2017 וכללה גם צעירים המסתייעים בתוכנית, אך לא שהו בדירות או סיימו את שהותם בהן לפני יותר משנתיים, מראה כי בשנת ביצוע המחקר 65 צעירים למדו לתואר הראשון.

מצב כלכלי

חלק מהצעירים מגיעים לדירה של "גשר לעצמאות" בחוסר כל, ויש גם מי שממשיכים להתמודד עם מצוקה כלכלית קשה בתקופת השהות בדירה ולעיתים גם לאחריה. המחסור החומרי, ההתנהלות הכלכלית והצטברות של חובות מעסיקים מקצת הצעירים ואת המלוות. יש מעטים שחיים בצמצום, ונאלצים לוותר על מזון ומוצרי היגיינה, ביגוד והנעלה, נסיעות, לימודים, מחשב, מפגשים עם חברים מחוץ לבית, ועוד.

בריאות וחוסן נפשי, חברה ופנאי

מצב בריאותם של מרבית הצעירים טוב מאוד. עם זאת, עזרה רפואית לא תמיד נגישה עבורם מסיבות שונות, כמו למשל, התנהלות הצבא וקושי לשאת בעלות הטיפול או הנסיעה אליו. שביעות הרצון של הצעירים מהחיים, ומשתני חוסן נפשי נוספים כמו ציפיות עתיד, מסוגלות עצמית, הווחה נפשית וקבלה עצמית, נעו מבינוניות לגבוהות. בעיות בתחום בריאות הנפש שכיחות בקרב הצעירים. התמודדות עם משבר נפשי קשה בדירה מאתגרת מאוד בשל חשיפתם של השותפים למצב, אשר עלול לכלול גם אובדנות.

למרבית הצעירים קשר כלשהו עם ההורים, וקשר טוב עם אחאים. יחד עם זאת, עבור רבים מהצעירים המשפחה אינה מהווה מערכת תמיכה יציבה. המלוות מסייעות לצעירים להתמודד עם המורכבויות של הקשר עם המשפחה, אשר לעתים קרובות מזיק יותר מאשר תומך.

רוב הצעירים מרוצים מהיקף המעגל החברתי שלהם, אולם לא תמיד מאיכותו. מקצתם מתמודדים עם בדידות, קושי בניהול קשרים חברתיים וזוגיים תקינים, קושי לבטא רגשות וכמיהה עזה לאהבה. עוד עולה מהממצאים כי יותר קל לצעירים להתחבר עם מי שחולקים עמם סיפור חיים דומה. לעיתים מה שמעבי על היכולת לשמור על קשר עם חברים הוא הצורך להתמקד בלימודים או לחסוך בהוצאות.

מסקנות, הצעות והמלצות

השוואה בין ממצאי המעקב אחר בוגרי הדירות במחקר זה לבין ממצאי המעקב הקודם מצביעים על שיפור ברוב ממדי הסיוע של התוכנית ובמצבם של הצעירים ברוב תחומי החיים. ההסבר הסביר ביותר לשיפור זה הוא בשינויים שחלו בתוכנית מאז המעקב הקודם.

המסקנות העיקריות הן כי התוכנית משיגה את מטרותיה, מהווה רשת ביטחון לצעירים בזמן השהות בדירות ועם המעבר לעצמאות, ובתקופות מאתגרות בהן הם מתמודדים עם מחסור ועם מצוקות שונות הנובעות מנסיבות חייהם. יחד עם זאת, על אף ההתקדמות הרבה שהושגה בשנים האחרונות, עדיין התוכנית עומדת בפני אתגרים בהתנהלות בדירות, המתח בין הצורך לפקח על הנעשה בהן לבין עידוד עצמאותם של הצעירים, קשיים בשירות הצבאי והלאומי, משברים על רקע נפשי, מצוקה כלכלית בתוך הדירות ולאחר היציאה לעצמאות, ועוד.

המלצותיהם של הצעירים לשינויים בתוכנית התמקדו בעיקר בשיפור התנהלות ותנאי הדירה, בהגברת הסיוע הכלכלי, בצורך בהכנה ובליווי רגשיים ואינסטרומנטליים אינטנסיביים יותר לקראת היציאה מהדירה ולאחריה, ובסיוע נמשך בתחום הדיור. המלוות מוסיפות ומדגישות את הצורך בהגברת התמיכה בלימודים עיוניים (בפרט באנגלית ובמחשב) ובטיפולים רגשיים, הוספת דירת חירום לצעירים במשבר חרף, העסקת פסיכיאטר ועורך דין במסגרת התוכנית, חיזוק נושא התחביבים, הגברת הקשר עם "מעסיקים יזידים", ושיפור של מערכת ניהול הידע (CRM).

המלצותינו מתמקדות בצורך לחזק עוד יותר את המשך ליווי הצעיר על ידי המלווה לאחר עזיבת הדירה, חיזוק ההכנה לקראת המעבר לעצמאות, פיתוח כלים לשליטה טובה יותר על ההתנהלות בדירות, שיקול דעת למלוות באכיפת נהלים, והעמקת הידע הפרקטי העומד לרשות המלוות.

תוכן עניינים

13	תודות
14	מבוא
17	צעירים בדירות של "גשר לעצמאות" בשנת 2017 - מציאות חיים ועמדות כלפי התוכנית
17	שיטה
17	כלי המחקר
19	הליך
19	חישוב אחוז ההשבה ותיאור המדגם
20	ממצאים
20	הערכת הממדים השונים בתוכנית
20	הערכת המגורים בדירות
20	הערכת הליווי
22	הערכת התוכנית
23	המלצות לשיפור התוכנית
24	עיסוקי הצעירים
24	מצבם הכלכלי והבריאותי של הצעירים בדירות
25	קשר עם מערכות תמיכה חיצוניות לתוכנית
25	כישורי חיים
26	תכניות הצעירים לגבי העתיד
27	החוסן הרגשי של הצעירים: שביעות רצון מהחיים, קבלה עצמית, מסוגלות עצמית, תפישת עתיד ורווחה נפשית
28	קשר בין משתני המחקר
29	ממצאי מעקב אחרי בוגרי דירות של "גשר לעצמאות", 2017
29	שיטה
29	תיאור המדגם
29	כלי המחקר
29	הליך
30	ממצאים
30	הערכת ממדים שונים של התוכנית
30	המגורים בדירה
31	הקשר עם המלווה
33	הערכת הסיוע של התוכנית
34	המלצות המרואיינים
35	השירות בצה"ל ובשירות הלאומי

37	תקופת היציאה מן הדירה
40	מצבם העכשווי של הצעירים
40	דיור
40	תעסוקה בשכר ומצב כלכלי
42	השכלה
42	מצב בריאות
43	קשרים עם קרובי משפחה
44	קשרים חברתיים ובינאישיים
45	קשר זוגי
45	קשר עם גורמים בקהילה
46	שביעות רצון מהחיים ותוכניות לעתיד
47	כישורי חיים
47	אורח חיים
48	השוואה עם תוצאות המעקב הקודם
48	השוואת ממדים בהערכת התוכנית
50	השוואת מצבם של הצעירים
52	דירות "גשר לעצמאות" מנקודת מבטן של המלוות
52	מטרת המחקר, הליך והמשתתפות
53	ממצאים
53	איך הן תופסות את תפקידן?
55	איך, לדעת המלוות, הצעירים תופסים אותן?
55	היחסים עם הצעירים
56	מתחים וקונפליקטים עם הצעירים
57	הצבת גבולות למעורבות
58	מאפייני הצעירים
59	השפעות העבר וחיי הפנימייה
60	צרכים ומצוקות בתחום בריאות הנפש
61	מצוקה כלכלית והתנהלות כלכלית של צעירים
62	שירות צבאי
62	זוגיות ומיניות
62	קשרי משפחה
63	תהליכים שהצעירים עוברים בדירות
63	הפנייה וקליטה
64	הליווי
65	בניית רשתות חברתיות

65	יחסים בין הצעירים - חברות, מתחים ומה שביניהם
66	חוקים וקווים אדומים
67	אירועים חריגים וההתמודדות עמם
68	בריאות
68	מצוקה
69	התנהלות בדירות
69	השעיות והוצאה מהדירה
70	יחסים עם גורמים בקהילה
70	משך השהות וסיום שהות
71	המשך קשר לאחר עזיבת הדירה
72	מצב הצעירים אחרי היציאה
74	היבטים ארגוניים של התוכנית
74	יחסים עם שותפים: למרחב, אור שלום, פנימיות ועמותות שירות לאומי
74	הכשרה, הדרכה ותמיכה בצוות
76	ההיבט המגדרי
76	מערכת מידע
77	תוצאות התוכנית מנקודת מבטן של המלוות - שאיפות מול מציאות
78	הערכת התוכנית בכללה והצעות לשיפור
80	מערכת ניהול המידע (CRM)
83	סיכום והמלצות
86	רשימת מקורות

רשימת לוחות

20	לוח 1. סיכום הערכת המגורים בדירה
21	לוח 2. הערכת הליווי
21	לוח 3. הבדלים בין צעירים לצעירות בהערכת הליווי
26	לוח 4. הערכת הצעירים את כישורי החיים שלהם
27	לוח 5. משתני חוסן
28	לוח 6. טבלת מתאמים
31	לוח 7. הערכת מדדים שונים של הקשר עם המלווה
33	לוח 8. ממוצעי הערכת הסיוע של התוכנית
47	לוח 9. ממוצע וסטיות תקן של ממדים שונים באורח חיים של הצעירים
48	לוח 10. השוואת ממוצעי הערכת מדדים שונים של הקשר עם המלווה
49	לוח 11. השוואת ממוצעי הערכת הסיוע של התוכנית
49	לוח 12. השוואת משתני המחקר המרכזיים לפי מגדר
50	לוח 13. השוואת ממוצע וסטיות תקן של כישורי החיים של הצעירים
51	לוח 14. השוואת ממוצעי וסטיות התקן של מצב בריאות, שביעות רצון מקשרים חברתיים ומהחיים
51	לוח 15. השוואת ממוצע וסטיות תקן של ממדים שונים באורח חיים של הצעירים

רשימת תרשימים

23	תרשים 1. שכיחות ההמלצות בנושא המגורים
23	תרשים 2. הצעות לשינויים בתוכנית
35	תרשים 3. שכיחות המלצות המרואיינים לתקופת השהות בדירות ולאחריה

תודות

תודתנו נתונה לצעירים ולמלוות אשר הסכימו להשתתף במחקר. תודה מקרב לב על כך שהקדשתם מזמנכם, ותרמתם מניסיונכם ומחוויותיכם האישיות על מנת לשפר את הסיוע לצעירים בתוכנית "גשר לעצמאות".

תודה לקרן "גנדיר" על האפשרות לבצע מחקר הערכה מקיף ויסודי. תמיכתכם הנדיבה היא זו שאפשרה את עריכתו של מחקר זה, וללא ספק מעניקה תרומה משמעותית לידע ולפרקטיקה העוסקים בצעירים ללא עוגן משפחתי. תרומה זו תסייע לחולל שיפורים ברי קיימא בתוכנית "גשר לעצמאות". תודה לכם גם על הסבלנות בהמתנה לדוח המחקר השלם והסופי.

תודה לצוות המחקר, למראיינות נועה נאון והדס לוטן על השקעתכן הרבה, ועל הזמינות והנכונות לראיין את הצעירים שבגרו מן התוכנית גם בשעות לא שגרתיות. השקעתכן ניכרת בעושר ובעומק התכנים שעלו בראיונות. תודה להדס גם על ארגון הנתונים ועל חלק מהניתוחים במחקר מעקב בוגרים.

תודה לד"ר יפית סולימני-אעידן ולסטודנטים לתואר שני בסמינר התזה: ניצן אביגיל כידרה, סיגלית נחום, מוחמד עאזם, מעיין כהן, אלמוג אילת, לירון פריימן, ורועי פלג, על שיתוף הפעולה הפורה, על ההתמדה ועל החיזור אחר המשתתפים במחקר על הצעירים בדירות. תודה מיוחדת לד"ר סולימני-אעידן על השותפות ועל תרומתה המשמעותית לבניית מערך המחקר על הצעירים בדירות ועל ביצועו הלכה למעשה. תודה על הזמן, המרץ והרוח הטובה שאת מביאה עמך לעשייתנו המשותפת.

אנו רוצים להודות מקרב לב גם לכל מי סייע בעמותה, לעדנה גלובוצקי, לתמר מילינר, לערן ברטוב, לרכזות האזוריות וליהודית אלישר. תודה הסיוע הנדיב בתכנון וביצוע המחקר ועל הערותיכם המסייעות.

תודה לאגף מחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים על שנתן אישורו וברכתו למחקר.

מבוא

מזה כעשר שנים מפעילה עמותת "ילדים בסיכוי" את תכנית גשר לעצמאות. התוכנית נותנת מענה לבוגרי פנימיות, כפרי נוער ומשפחות אומנה חסרי עורף משפחתי, אלה שאין להם בית לחזור אליו כאשר מסתיימת שהותם בפנימייה. התוכנית קולטת צעירים שרמת תפקודם מאפשרת מגורים עצמאיים, או לפחות עצמאיים למחצה, בקהילה. התוכנית מציעה לצעירים אלה קורת גג ותמיכה של מלווה למשך השירות הצבאי או האזרחי, ולתקופה של עד 18 חודשים לפני ואחרי השרות. התוכנית גם נענית לצרכים נוספים של הצעירים, כמו סיוע כלכלי בעת מצוקה, מלגות ללימודים, הכוונה בנושאי לימודים ותעסוקה, הפנייה ותמיכה בטיפולם רפואיים ונפשיים, תיווך עם שירותי רווחה, בריאות, חינוך, תעסוקה ודיר, גיבוי ותיווך במהלך השירות הצבאי או האזרחי, ועוד. כל זאת תוך מאמץ לשמור על עצמאות מרבית של משתתפי התוכנית ולכבד את זכותם להגדרה עצמית ולפרטיות, תוך התחשבות בצרכי הזולת.

במהלך השנים חל גידול מתמיד בהיקף התוכנית. בסוף שנת 2017 התגוררו קרוב ל-180 צעירים וצעירות ב-30 דירות ברחבי הארץ. מספר דומה של צעירים שגרו בעבר בדירות, או כאלה שזקוקים לליווי ושירותים אחרים אך לא לקורת גג, זכו לליווי בקהילה. במהלך שנות קיומה עברו בתוכנית כ-1500 צעירים וצעירות.

צוות התוכנית מורכב כיום ממנהלת מקצועית, שלוש רמות אזוריות, רכז קליטה ותפעול, רמת נושאי תעסוקה והשכלה, שני מלווי "אקסטרנים", ו-12 מלוות דירות במשרות חלקיות. שירותי מנהל ניתנים לתוכנית על ידי הצוות המנהלי של עמותת "ילדים בסיכוי".

התוכנית הוקמה בשיתוף עם קרנות, עמותות וגורמי שלטון, ביניהם אשלים, תב"ת, הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, קרן גנדיר, המינהל לחינוך התיישבותי, השירות לילד ולנוער, ועוד. במהלך השנים נוצרו שיתופי פעולה עם גורמים נוספים – פנימיות, כפרי נוער, עמותות שירות לאומי, האגודה למען החייל, עמותת "למרחב" ועוד. בסוף שנת 2017 כמעט כל הדירות שבתוכנית מוחזקות על ידי אחד השותפים הנ"ל, ועמותת "ילדים בסיכוי" נותנת את הליווי, ומענה לצרכים נוספים של החניכים. ועדת ההיגוי של התוכנית מייצגת את השותפים.

בשנים 2012-2017 התוכנית הופעלה כמיזם משותף של העמותה עם השרות לצעירים וצעירות של משרד הרווחה. תקציב התוכנית לשנת 2017 היה למעלה מחמישה מיליון ₪, כאשר משרד הרווחה תורם קרוב למחצית הסכום, והעמותה מגייסת את היתר מקרנות ותרומות. לקראת שנת 2018 החליט משרד הרווחה להרחיב את התוכנית ל-50 דירות ו-300 צעירים. המשרד נטל על עצמו את מימון התוכנית במלואה והוציא מכרז להפעלתה על ידי שלוש עמותות שונות. במענה למכרז עמותת ילדים בסיכוי קיבלה על עצמה הפעלת 25 דירות, כאשר 24 דירות נוספות מופעלות על ידי עמותת אור שלום ועמותת א.א.א.א.

בתחילת דרכה לוותה התוכנית במחקר הערכה מטעם הקרן למפעלים המיוחדים, שבוצע על ידי פרופ' רמי בנבנישתי (2008). המחקר התבסס על ראיונות עם עובדי התוכנית וצעירים שהשתתפו בה, ומצא שהתוכנית עונה על צרכי הצעירים. בשנת 2010 נעשתה בדיקה של ההיבטים הארגוניים על ידי חברת "לוטם", שהעלתה הצעות לשינויים במבנה התוכנית.

בשנת 2012 הנחתה ועדת ההיגוי את צוות התוכנית ליוזם מעקב אחר בוגרים שסיימו את שהותם בדירות של התוכנית. מטרת המעקב היתה לברר מה עלה בגורלם של בוגרים אלה לאחר עזיבת הדירה,

וכיצד הם מעריכים את תרומתה של התוכנית. המעקב היה אמור לכלול רק צעירים וצעירות ששהו בדירות של התוכנית ולא "אקסטרנים", צעירים וצעירות שזכו לליווי של התוכנית בלי ששהו בדירות.

המעקב שנעשה בשנת 2013 התבסס על ראיונות עם 25 בוגרי פנימיות ואומנה, 15 צעירות ו-10 צעירים, שהשתתפו בתוכנית "גשר לעצמאות" וגרו בדירות של התוכנית בשנים 2008-2012. מטרת הראיונות הייתה לעמוד על מציאות חייהם של הבוגרים, ולקבל מהם משוב על התוכנית. 25 הצעירים שאותרו והסכימו להתראיין לא היוו מדגם שמייצג במדויק את כלל בוגרי התוכנית, אך ההבדלים בין המאפיינים שלהם לבין אלה של בוגרים שלא רואיינו נמצאו קטנים. להלן סיכום קצר של ממצאי המעקב (טיירי, גלבוצקי, ושפירו, 2014):

א. **שביעות רצון מהתוכנית בכללה, וממלוי הדירות:** בראיונות המעקב שנעשו בשנת 2013 הביעו מרבית הצעירים שביעות רצון מהשתתפותם בתוכנית. לדבריהם התוכנית עזרה להם להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים. צוין בעיקר סיוע בנושאי השירות הצבאי והלאומי וגם, אם כי קצת פחות, בנושאי לימודים ועבודה. מרבית הצעירים היו מרוצים מהליווי על ידי סגל התוכנית. הם ייחסו למלווים זמינות, רצון לעזור והתייחסות מכבדת. מקצת המרואיינים ציינו את המשך הקשר התומך גם לאחר סיום שהותם בדירה. ההערכה החיובית הייתה להיבטים הרגשיים של הליווי וגם, אם כי קצת פחות, לסיוע האינסטרומנטלי.

ב. **שביעות רצון מהמגורים בדירות:** בשנת 2013 התקבלה בנושא זה תמונה מעורבת. 13 מבין 25 המרואיינים הגדירו את חוויית המגורים בדירות כטובה מאד או טובה. שבעה הגדירו אותה כ"די טובה", ואילו חמישה הגדירו אותה כרעה עד רעה מאד. מקצת המרואיינים תיארו את המגורים בדירות כחוויה מאתגרת, בגלל אי שמירת כללים וחוסר התחשבות מצד חבריהם לדירה. היו שטענו שצוות התוכנית לא היה מודע מספיק למתרחש בדירות, ולא שלט בנעשה בהן. מאידך היו גם כאלה שהתלוננו על כללים נוקשים מדי.

ג. **צבא ושירות לאומי:** כל המרואיינים במעקב 2013, למעט אחת, שרתו בצה"ל או בשירות אזרחי במהלך מגוריהם בדירות, וכמעט כולם הגדירו את השירות כחוויה חיובית ומעשירה, שנתנה להם כלים להמשך הדרך.

ד. את **היציאה מהדירה** תפסו מרבית מרואייני מעקב 2013 כמשבר, שמונה מהם הגדירו אותו כמשבר חריף ומתמשך, ושמונה כמשבר בינוני. הסיבות העיקריות להגדרת היציאה כמשבר היו קושי כלכלי וניתוק מתמיכה חומרית ורגשית. תשעה מהם סיפרו על קושי במציאת מקום מגורים בעת היציאה מהדירה, ו-14 סיפרו שבמהלך התקופה שחלפה מאז היציאה קרה שלא היה להם מקום לגור בו. מרבית המרואיינים גרו במהלך התקופה בשניים עד ששה מקומות שונים. בזמן הריאיון גרו 13 בשכירות בשוק החופשי, לבד או עם שותפים. חמישה גרו במגורים לחיילים משוחררים, ארבעה עם בן או בת זוג. כאשר נזקקו לעזרה במציאת מקום מגורים הגורם המסייע העיקרי היה צוות התוכנית.

ה. **לימודים, עבודה והכנסה:** 11 מהצעירים שרואיינו בשנת 2013 למדו בעת שהותם בתוכנית לימודי מקצוע או הכנה ללימודים אקדמיים. מרבית המרואיינים שאפו ללמוד, אך לא כולם הצליחו לממש שאיפה זאת. הקושי העיקרי שהפריע למימוש השאיפה היה קושי כלכלי - הכנסה נמוכה מעבודה שבקושי מכסה צרכים שוטפים. רובם עבדו בעבודות זמניות ששכרן נמוך. כמחצית מהמרואיינים הגדירו את מצבם הכלכלי כקשה עד קשה מאד, והיו ביניהם כאלה שלא הצליחו לענות על צרכים בסיסיים ביותר כמו תזונה נכונה, טיפולי שיניים וכדומה.

1. **בריאות, חברה ופנאי:** מרבית המרואיינים הגדירו את מצב בריאותם כטוב עד טוב מאד. מאידך רק מעטים היו שבעי רצון ממספר החברים שלהם, ורק 12 נמצאו במערכת יחסית זוגית. כמחצית ציינו שאינם יוצאים לבילויים מכל סוג שהוא, במקרים רבים בגלל חסרון כיס. מרביתם לא היו בקשר עם גורם מסייע כלשהו, אך אלו שנמצאו בקשר עם גורם מסייע ציינו בעיקר את צוות התוכנית. לאור כל זאת לא ייפלא שממוצע ציוני שביעות הרצון שלהם מהחיים היה בינוני. שש צעירות וצעיר אחד הגדירו עצמם כלא מרצים מהחיים.

2. **הצעות והמלצות** של המרואיינים לשיפורים בתוכנית, כללו הקניית כישורי חיים בעת השהות בדירות, יציאה הדרגתית, ובעיקר המשך קשר ותמיכה של המלווים לאחר היציאה מהתוכנית, כולל המשך של תמיכה כלכלית וסיוע בתחומי חיים שונים.

ממצאי מחקר המעקב שנעשה בשנת 2013 הובילו למסקנה שבגדול התוכנית עונה על צורכי הצעירים שמשותפים בה, וזוכה להערכה חיובית. רבים מהם ראו את התוכנית ככך שילוח לחיים כבוגרים עצמאיים. יחד עם זאת נמצא שנחוץ להתייחס למצוקה הכלכלית של מקצת הבוגרים, לקושי שלהם לנהל חיים בריאים ומספקים, ולתחושת הבדידות שלהם. המסקנה העיקרית שעולה מממצאי מחקר המעקב היתה שגבולותיה של תכנית שמטרתה תמיכה במעבר לחיים עצמאיים חייבים להיות גמישים. יש למנוע יציאה חדה ולא הדרגתית מהתכנית, ולכן עליה לכלול מרכיבים של הכנה אינסטרומנטלית ורגשית לחיים עצמאיים, כמו גם המשך ליווי של הצעירים באינטנסיביות הולכת ופוחתת לאחר סיום השתתפותם בתכנית. כך תתאפשר יציאתם לעצמאות תוך הפחתה הדרגתית של תלותם בסיוע.

מסקנה נוספת שעלתה מתגובות הצעירים שרואיינו בשנת 2013 לחוויית המגורים בדירות של התכנית נוגעת לקושי לאזן בין השאיפה לאפשר לצעירים עצמאות בניהול חיי היום-יום שלהם לבין הצורך להבטיח לכולם סביבה בטוחה וחופשית מסיכונים ומהפרעות. מתגובות הנחקרים התברר שאיזון זה הושג חלקית וכי נדרשה חשיבה נוספת על תפקידם של מלווי הדירות ועל מידת ההשפעה הרצויה על התנהלות הדיירים. הקושי שנחוה על ידי מקצת הצעירים בדירות חייב חשיבה מחודשת על דרכים להבטיח שמירה על נורמות של חיים משותפים, בלי לפגום בעצמאות של הבוגרים.

ואכן בעקבות ממצאי המעקב נעשו בתכנית "גשר לעצמאות" שינויים על מנת להתמודד טוב יותר עם המצבים שתיארו משותפי התכנית. חלוקת צוות הליווי לאזורים גאוגרפיים. נקבע שמלווי הדירות ימשיכו ללוות את הצעירים שלושה חודשים לאחר צאתם מהדירה, כאשר במהלך תקופה זאת הצעירים יוצרים קשר עם מלווים בקהילה שימשיכו ללוות אותם ככל שיידרש. גויסה עובדת מיועדת לנושאי תעסוקה והכשרה. גויסו משאבים נוספים למלגות לימודים והכשרה מקצועית, הורחב מערך ההכשרה וההדרכה למלווי הדירות, ובשיתוף עם הצעירים נכתב הסכם שמגדיר את תנאי הכניסה לתוכנית, ואת זכויות וחובות הצעירים שמשותפים בה. כמו כן, התוכנית קבלה ייעוץ ארגוני מטעם "לוטם".

בשנת 2017 הוחלט על ביצוע של מחקר הערכה נוסף, כדי לבחון האם השינויים שנעשו בתוכנית השפיעו על מצבם של בוגרי הדירות ועל הערכתם את התוכנית. הפעם הוחלט על מחקר מקיף יותר, שכולל בנוסף לראיונות עם צעירים אשר שהו בעבר בדירות גם שאלונים למי שגרים בדירות כיום, ניתוח נתונים ממערכת המידע של התוכנית, וראיונות עם המלווים של הדירות. בדו"ח זה מוקדש פרק נפרד לכל אחד ממדגמי המרואיינים ולמערכת המידע, כאשר פרק הסיכום מצביע על המסקנות שמבוססות על כל מרכיבי המחקר. כל הממצאים והמסקנות שכלולים בדו"ח זה מתייחסים לתוכנית "גשר לעצמאות" כפי שהיא התנהלה עד סוף שנת 2017.

צעירים בדירות של "גשר לעצמאות" בשנת 2017

מציאות חיים ועמדות כלפי התוכנית

שיטה

כלי המחקר

חלק זה של ההערכה נעשה בשיתוף פעולה עם ד"ר יפית סולימני-אעידן מבית הספר לעבודה סוציאלית של אוניברסיטת תל-אביב. כלי המחקר העוסקים בהערכת הקשר עם המלווה, בכישורי החיים, והמודדים חוסן פסיכולוגי הוכנסו לשאלון על ידי ד"ר יפית סולימני-אעידן, ואילו הוספנו שאלות בשני תחומים עיקריים: הערכת התוכנית, ומצבם של הצעירים בתחומים חיים שונים. השאלון המלא מופיע בנספח א'.

הערכת התוכנית

חלק זה כלל שאלות פתוחות וסגורות. המשתתפים התבקשו לענות באופן מילולי על שאלות אשר עסקו במשך השהות בדירה של התוכנית ומשך ההכרות עם המלווה. הם נשאלו גם "מהם לדעתך הדברים הטובים בתוכנית", ו"מהם הדברים שאתה חושב שאפשר לשפר בתוכנית".

שביעות הרצון מהמגורים בדירה, הערכת הליווי וכישורי חיים נמדדו באמצעות המדדים הבאים:

- א. שביעות רצון מהדירה נמדדה באמצעות ארבעה פריטים, על סולם של סולם 1 כלל לא עד 5 במידה רבה מאוד, כמו למשל, "באיזו מידה אתה שבע רצון מהאזור בדירה ותחושת הנוחות בה".
- ב. עצמת הקשר עם המלווה נמדדה באמצעות ארבעה פריטים, על סולם של 1 בכלל לא עד 6 פעם בשבוע או יותר, למשל, "בחצי שנה האחרונה באיזה תדירות פגשת את המלווה שלך בתוכנית פנים אל פנים".
- ג. הערכת הקשר עם המלווה נמדדה באמצעות 18 פריטים סולם של 1 כלל לא עד 5 במידה רבה מאוד, למשל "המלווה שלך תומכת בך בקבלת החלטות בנוגע להשכלה או לתעסוקה שלך בעתיד". הערכת המלווה כמקדמת עצמאות נמדדה באמצעות (Father-peer scale, Epstein, 1983), הערכת המלווה כמודל לתפקוד נמדדה באמצעות (Mentoring scale, Darling, 2002), והערכת המלווה כדמות תומכת נמדדה באמצעות (Mother-father-peer scale, Crowell, Treboux & Waters, 1999).

מצב הצעירים בתחומי חיים שונים

גם חלק זה כלל שאלות פתוחות ושאלות סגורות. המשתתפים התבקשו לענות באופן מילולי על שאלות שעסקו בתעסוקה (היקף משרה, משך העבודה במקום הנוכחי והחלפת מקומות עבודה) ועיסוקים אחרים (שירות בצה"ל או בשירות הלאומי), תכניותיהם בנושאי תעסוקה ולימודים, נגישות לקבלת עזרה רפואית ומצב כלכלי (חובות, ויתור על דברים בשל מחסור). השאלות הסגורות עסקו ב:

- א. פרטים סוציו-דמוגרפיים (מגדר, מוצא, וכו')
- ב. שביעות הרצון מהעיסוק היום (צה"ל, שירות לאומי, לימודים, עבודה), נמדדה בסולם של 1 כלל לא עד 5 במידה רבה מאוד (פריט אחד).
- ג. מצב כלכלי נמדד גם באמצעות שאלה על גובה הכנסה.

- ד. מצב בריאות נמדד על סולם מ-1 קשה מאוד עד 5 טוב מאוד (פריט אחד).
- ה. כישורי חיים נמדדו באמצעות 26 פריטים ($\alpha=.89$), בסולם מ-1 בטוח שלא עד 4 בטוח שכן, למשל, "מה אתה יכול לעשות כיום בצורה עצמאית ללא עזרה: להזמין מישהו שיתקן נזילות או דברים מקולקלים בדירה, או תדאג לתקן בעצמך". השאלון פותח על ידי Benbenishty & Schiff (2009).
- ו. עצמת הקשר עם המשפחה הביולוגית נמדדה באמצעות חמישה פריטים בסולם מ-1 פעמיים-שלוש בשבוע או יותר עד 5 אף פעם או כמעט אף פעם, למשל, "במהלך השנה האחרונה באיזו תכיפות אתה נמצא בקשר טלפוני עם לפחות אחד מההורים הביולוגיים שלך".

משתני חוסן פסיכולוגי

חלק זה נמדד באמצעות שאלונים סגורים.

- א. תפישת עתיד נמדדה באמצעות 26 פריטים ($\alpha=.81$), על סולם מ-1 כלל לא עד 5 במידה רבה מאוד, למשל, "כשאתה חושב על העתיד שלך כמבוגר, באיזו מידה אתה בטוח שיקרה כל אחד מהדברים הבאים: תשיג את מה שאתה רוצה לעשות בחיים". השאלון מבוסס על שאלוני תפישת עתיד של McWhirter & McWhirter (2008) ו-Zeira & Dekel (2005).
- ב. תוכניות לעתיד נמדדו באמצעות ארבעה פריטים ($\alpha=.78$), על סולם מ-1 כלל לא עד 5 במידה רבה מאוד, למשל, "באיזו מידה אתה חושב שתתמיד לאורך זמן במאמצים שלך בכדי לממש את התוכניות שלך לעתיד?". השאלון מבוסס על פריטים מתוך Future Work and Career scale (Seginer, 2009).
- ג. שביעות רצון מהחיים נמדדה באמצעות שבעה פריטים ($\alpha=.76$), בסולם מ-1 אף פעם עד 4 כמעט תמיד, למשל, "יש לי כל מה שאני רוצה בחיים". השאלון מבוסס על Student's Life Satisfaction Scale (Huebner, 1991).
- ד. מסוגלות עצמית נמדדה באמצעות שבעה פריטים ($\alpha=.85$), על סולם מ-1 כלל לא נכון לגביי, ועד 4 מאוד נכון לגביי, למשל, "אני יכול למצוא פתרון לכל בעיה כמעט אם אני משקיע מאמץ". השאלון מבוסס על שאלון self-efficacy scale (Schwarzer & Jerusalem, 1995).
- ה. קבלה עצמית נמדדה באמצעות שאלון אשר כלל תשעה פריטים ($\alpha=.81$), בסולם מ-1 כמעט אף פעם, ועד 5 כמעט תמיד. למשל, "כשאני עובר תקופה קשה אני מתייחס לעצמי בדאגה וברכות להם אני זקוק". השאלון מבוסס על שאלון חמלה עצמית Self-compassion Scale-SCS (Neff, 2003).
- ו. מצוקה נפשית נמדדה באמצעות שאלון אשר כלל חמישה פריטים ($\alpha=.65$), בסולם מ-1 כל הזמן ועד 6 אף פעם לא. למשל, "באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון הרגשת כל כך רע ששום דבר לא יכול היה לעודד אותך". השאלון מבוסס על ה-MHI-5 Mental health inventory (Veit & Ware, 1983), אשר תורגם לעברית על ידי פלוריאן ודרורי (1997).

הליך איסוף הנתונים למחקר כלל שלושה שלבים מרכזיים ובוצע על ידי שבעה סטודנטים שהשתתפו בסמינר מחקר במסגרת לימודי התואר השני בביה"ס לעבודה סוציאלית של אוניברסיטת תל אביב, בהנחייתה של ד"ר סולימני-אעידן. בשלב ראשון, התקבל אישור ממשד הרווחה והשירותים החברתיים לביצוע המחקר ונערכו שיחות מקדימות של מנהלת התוכנית והחוקרים עם המלוות בדירות על מנת להציג בפניהן את מטרת המחקר וההליך. בשלב שני, נערכה פנייה של כל מלווה לצעירים בדירות אשר באחריותה על מנת לקבל את אישורם לכנס ערב דירה, אשר אליו יצטרף אחד הסטודנטים. בשלב שלישי, לאחר קבלת האישור מהמלווה וקביעת מועד, הגיע הסטודנט לדירה. במפגש שלח הסטודנט לכל צעיר, באמצעות ווטסאפ או לכתובת האי-מייל, קישור לשאלון דיווח עצמי אינטרנטי למילוי באמצעות תוכנת Qualtrics. כל משתתף פתח את השאלון במכשיר החכם האישי שלו. הסטודנטים שהו בדירות עד תום מילוי השאלונים. משתתפים מעטים העדיפו למלא שאלונים באופן ידני, והשאלון הידני הוקלד מיד לאחר מכן לתוכנה. לצעירים שלא שהו בדירה במועד מילוי השאלון, נשלח הקישור למילוי השאלון באמצעות הוואטסאפ, אולם מספירת השאלונים עולה שאלה לא מולאו. בסך הכול השתתפו במחקר 106 צעירים מ-28 דירות.

אחוז ההשבה ותיאור המדגם

בתחילת איסוף הנתונים גרו בדירות "גשר לעצמאות" 163 צעירים. כ-15 צעירים התגוררו בדירה חודש עד חודשיים בלבד, ולכן הוחלט שלא ישתתפו במחקר בשל היכרותם המוגבלת עם התוכנית ועם המלווה. כמו כן, בזמן איסוף הנתונים סיימו את שהותם בדירות 13 צעירים. צעירות משלוש דירות לא השתתפו במחקר בשל ייחודיותן. אחת מהן היא דירה של צעירות ערביות (שמנתה שש צעירות) והשתיים הנוספות של צעירות חרדיות (שמנו ביחד 15 צעירות). חלקים מתוך השאלון אינם רלוונטיים לצעירות אלו מפני שהשימוש שלהם במענים של התוכנית שונה מזה של הצעירים בדירות האחרות ולכן הוחלט כי לא ישתתפו במחקר. מכך עולה כי רק 114 צעירים נמצאו מתאימים להשתתף במחקר.

מתוך 114 הצעירים, 106 (93%) השתתפו במחקר, 70 נשים ו-35 גברים. משתתף אחד לא ציין את מינו. 100 ענו על כלל השאלות. גילם נע בין 18 ל-24, עם ממוצע של 20.3 וסטיית תקן של 1.7 שנים. מרבית המשתתפים במחקר נמצאים בתוכנית מעל שנה (61), מתוכם 30 מעל שנתיים. 18 משיבים משתתפים בתוכנית עד חצי שנה ועוד 18 בין חצי שנה לשנה אחת.

82 מהמשיבים נולדו בישראל, שבעה בברית המועצות לשעבר, ששה באתיופיה, ועוד עשרה בארצות אחרות כמו איטליה, ברזיל וסודן. 57 נולדו לאבות ישראליים, 20 לאבות מברית המועצות לשעבר, תשעה לאבות מאתיופיה, והיתר נולדו לאבות ממדינות שונות (איטליה, הודו ועוד). שני צעירים ציינו כי אין להם מידע לגבי ארץ המוצא של אביהם. 55 נולדו לאימהות ישראליות, 24 לאימהות מברית המועצות לשעבר, תשע לאימהות מאתיופיה, וכל היתר לאימהות מארצות אחרות כמו ארה"ב, ברזיל, טוניס, טיבט, ספרד ועוד.

ממצאים

הערכת הממדים השונים בתוכנית

הערכת המגורים בדירות

15 משיבים ציינו כי שהו ביותר מדירה אחת מאז שהצטרפו לתוכנית. תשעה מתוכם החליפו דירה פעם אחת. מלוח 1 ניתן ללמוד כי באופן כללי הערכת הממדים הקשורים בדירה נעה מבינונית לגבוהה. נראה כי קיים פער בין שביעות הרצון הגבוהה מההיבטים הפיזיים של הדירה (מיקום ואבזור), לבין שביעות הרצון המתונה יחסית ממידת הפרטיות והקשר עם השותפים בדירה. גם השונות בין המרואיינים בתשובות על פרטיות וחברים גבוהה יותר מאשר בשאלות על הממדים הפיזיים.

לוח 1. סיכום הערכת המגורים בדירה

ממדים	N	מינימום	מקסימום	ממוצע	סטיית תקן
מהמיקום של הדירה	101	1	5	4.24	.92
מהאבזור בדירה ותחושת הנוחות בה	103	2	5	4.24	.81
מהפרטיות ומהמרחב שיש לך בדירה	103	1	5	3.34	1.31
מהקשר שיש לך עם החברים בדירה	102	1	5	3.66	1.06

הערכת הליווי

המשיבים מכירים את המלווה העיקרית שלהם בתוכנית עד חצי שנה (24), בין חצי שנה לשנה (22), בין שנה לשנתיים (45), בין שנתיים לארבע שנים (8) ומעל לארבע שנים (3). מבחינת תדירות המפגשים עם המלווה, הצעירים נפגשים עמה פעם בשבוע ויותר (47), פעם בשבועיים (31), פעם בחודש (18), או פעם בכמה חודשים (7). מרבית המשיבים משוחחים עם המלווה בטלפון פעם בשבוע לפחות (62), פעם בשבועיים (16) או פעם בחודש (14). מעטים דיווחו כי הם משוחחים עם המלווה אחת לכמה חודשים (9) או כלל לא (2). הרוב נמצאים בקשר באמצעות מסרונים לפחות פעם בשבוע (72), או פעם בשבועיים (15). כאשר כל היתר בין פעם בחודש לכמה חודשים (15).

כפי שניתן לראות בלוח 2, המלוות זוכות להערכה גבוהה כמעט בכל הממדים, כולל סיוע בהשכלה ותעסוקה, קבלת החלטות, עצמאות, ביטוי עצמי, ותמיכה רגשית. לעומת זאת, המשיבים רואים במלווה מודל לחיקוי בכל הקשור לתחום הלימודים, כישורים או ערכים במידה בינונית בלבד. באופן כללי, המלוות זכו להערכה חיובית רבה בקרב המשיבים (ממוצע 4.07, סטיית תקן 0.74).

באיזו מידה:	מינימום	מקסימום	ממוצע	סטיית תקן
א. אתה יכול לסמוך על המלווה שלך כשאתה צריך עזרה או תמיכה שקשורה להשכלה או לתעסוקה שלך בעתיד?	1	5	4.27	0.92
ב. המלווה שלך תומכת בך בקבלת החלטות בנוגע להשכלה או לתעסוקה שלך בעתיד?	1	5	4.23	1.04
ג. המלווה שלך מהווה דוגמה עבורך ואתה שואף לדמות לה בתחום הלימודים או התעסוקה	1	5	3.75	1.25
ד. המלווה שלך מעודדת אותך להגיע להחלטות בעצמך	1	5	4.31	1.02
ה. המלווה שלך עוזרת לך ללמוד להיות עצמאי	1	5	4.29	1.06
ו. המלווה שלך מגנה עלייך יתר על המידה	1	5	2.89	1.39
ז. מעודדת אותך לנסות דברים בדרך שלך	1	5	4.12	.94
ח. מעודדת אותך לבטא את דעתך	1	5	4.25	.95
ט. לדעתך היא נהנית להיות עמך	1	5	4.28	.87
י. מעודדת אותך כאשר אתה עצוב	1	5	4.27	.93
י"א. נותנת לך את ההרגשה שהיא אוהבת אותך כפי שאתה	1	5	4.41	.95
י"ב. אתה יכול תמיד לסמוך עליה כאשר אתה זקוק לה באמת	1	5	4.36	1
י"ג. למדת איך לעשות דברים מלראות איך המלווה שלך עושה אותם	1	5	3.42	1.21
י"ד. למדת דברים חדשים שלא ידעת מהמלווה שלך	1	5	3.74	1.22
ט"ו. המלווה שלך משמשת עבורך כדמות חיובית	1	5	4.41	0.89
ט"ז. קיבלת הרבה מהערכים שיש לך מהמלווה שלך	1	5	3.65	1.25
י"ז. המלווה תומכת בך בדברים שקשורים לשירות הצבאי או לשירות הלאומי (במידה ורלוונטי)	1	5	4.41	0.88
י"ח. בסך הכל, אתה מרגיש קרוב למלווה שלך	1	5	4.2	1.03

במבחן T-test נמצא הבדל מובהק בין הצעירים לצעירות בהערכת הליווי הכללית ולפי היגדים מסוימים. עם זאת, בהערכת המגורים לא נמצא הבדל בין נשים לגברים. כפי שאפשר לראות בלוח 3 הצעירים הרגישו יותר מהצעירות שהמלווה נותנת להם הרגשה שהיא אוהבת אותם כפי שהם, ושהם לומדים ממנה לעשות דברים.

לוח 3. הבדלים בין צעירים לצעירות בהערכת הליווי

היגד	מגדר	ממוצע	סטיית תקן	p	t	df
הערכת הליווי - ציון כללי	גברים	4.12	.49	.002	.328	99.11
	נשים	4.07	.84			
נהנית להיות עמך	גברים	4.29	.67	.031	.08	92.25
	נשים	4.27	.97			
נותנת לך את ההרגשה שהיא אוהבת אותך כפי שאתה	גברים	4.60	.60	.003	1.77	98.67
	נשים	4.30	1.08			
למדת איך לעשות דברים מלראות איך המלווה שלך עושה אותם	גברים	3.49	.95	.008	.46	90.89
	נשים	3.38	1.34			

משתתפי המחקר התבקשו להתייחס לדברים הטובים בתוכנית "גשר לעצמאות". הרוב המכריע של הצעירים שהשיבו לשאלה זו (87 מתוך 92) התייחסו באופנים שונים לעזרה, לתמיכה, ולקשר החיובי עם נציג או נציגים מצוות התוכנית. חלק מהתשובות היו מתומצתות מאוד ("אכפתיות"), אולם מרבית התשובות היו מפורטות, כמו למשל: "הנחיתה הרכה לאחר היציאה מהפנימייה, ההרגשה שזה באמת בית ולא פנימייה, הידיעה שיש מי שיתמוך ויעזור בכל בעיה"; "מנהלים מדהימים בעיקר *** שהוא עוזר בצורה מדהימה ודואג כמו אבא. שמצאו לי משפחה מלווה שעזרו לי בצבא".

הליווי מופיע בתשובות כאלמנט משמעותי ביותר של התוכנית, ומרבית המשיבים התייחסו למשמעותו בחייהם ("הרגשה של נתינה ועזרה לצאת לחיים. הרגשה של חום ואהבה שבחיים לא היה"; "הליווי המדהים שאני מקבלת המקום שנותן לי תקווה וקידום בחיים והזדמנות להצלחה"; "הליווי הצמוד, הדאגה הכלכלית שמאוד עוזרת, אנשים שעוזרים מהלב ואכפת להם"; "עזרה במצבי קיצון"; "אני לא לבד ויש על מי לסמוך"; "הם דואגים לנו לא ליפול"). חלק גם הזכירו שמות ספציפיים של נציגים מהתוכנית ("*** חד משמעית היא הדבר הכי טוב שקורה בעמותה, אין מלווה יותר דואגת ותומכת ממנה"). יש מי גם שרואים במלווה כהורה ("מאפשרים לך שלב ביניים בו יש מבוגר המלווה אותך כמו הורה ומכין אותך לחיים עצמאיים"; "מה שילד מקבל בבית רגיל- זה כמו סוג של תחליף").

בחלק גדול מהתשובות התייחסו המשיבים לקורת הגג שהתוכנית מעניקה להם, כאשר זו הופיעה בראש רשימת הדברים הטובים בתוכנית ("השכירות הנמוכה"; "הדיור שחסר לעוד המון צעירים ברחוב"; "דירה טובה עם שכירות לא יקרה"). חלק מהצעירים השתמשו במילים בעלות משמעות רגשית, כמו "בית" ("מקום נעים להיות גם פיזית וגם רוחנית"; "הליווי, הבית, העיצוב של הבית, הדאגה של האחראים בדירות"; "פינה של שקט"; "מיטה חמה אחרי שאתה חוזר 21 יום בצבא"). חלק ציינו לטובה את הרעות בין השותפים למגורים ואת האווירה הטובה בדירה ("חברות באותו ראש שמבינות דברים שעברת ועם דברים שאת מתמודדת"; "החברות אכפתיות אחת כלפי השנייה"; "להיות מוקף בחברים טובים").

חלק מהמשיבים התייחסו גם להטבות ולסיוע האינסטרומנטלי שמוענק להם במסגרת התוכנית בלימודים, במציאה והתמדה בעבודה, בטיפול פסיכולוגי ובעזרה כספית. כאשר עשו זאת, ניתן היה לזהות כי הם מציינים את הסיוע האינסטרומנטלי יחד עם תמיכה רגשית: "הדברים שמעניקים פה, ההטבות, המגורים במיעוט של כסף. התמיכה הרגשית אם צריך, עזרה כספית, עזרה בלימודים, הקשבה"; "הדיור המוזל, המלווה הצמודה וההרגשה שבאמת אתה יכול לצאת עם עתיד טוב"; "הדירה עצמה, היחס של הצוות, העזרה בתשלום לטיפול פסיכולוגי".

חלק מהצעירים התייחסו באופנים שונים למטרת התוכנית ולהכנה לקראת היציאה לעצמאות:

"טיפה 'זורקים' אותך למים"; "יש לי מלווה מדהימה שעוזרת לי מלא, מכינה לחיים בחוץ"; "גשר לעצמאות"; "האפשרות להתנהל לבד ולהתנסות בצורה עצמאית". שניים הזכירו באופן מפורש את הסיוע במיצוי זכויות.

חלק ציינו כי התוכנית מהווה עבורם קרש הצלה ("בלי התוכנית לא יודעת איך הייתי מסתדרת, יש גם ליווי של שנה וחצי אחרי סיום התוכנית"; "בשעת צרה עוזרים לי, מקום להיות בו"; "התמיכה והעזרה, שהמלווה תמיד פה בשבילך. עוזרת לך שקשה. ובכללי על הרעיון של התוכנית. למצוא לילדים מקום חם להיות בו כשהם לא מרגישים בנוח בבית או שאין להן בית בכלל"), ויש מי שהדגישו את התוכנית כמסייעת

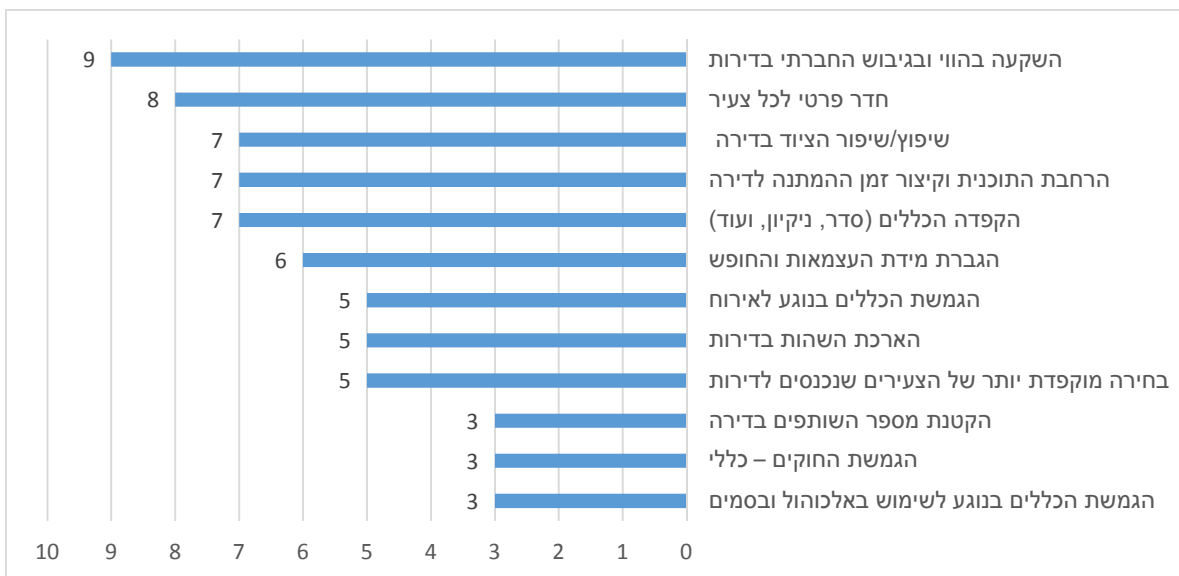
ליציבות, להתארגנות ולצבירת ביטחון ("זה נותן ביטחון והרגשה של בית וזה מאפשר להתפתח ולהתמקד בדברים אחרים וגם המלווה היא בנאדם מבוגר שאני יודעת שתעזור לי להסתדר עם חברים"; "שיש מקום מסודר ונוח לגור, יש תכנית של שנתיים כדי לעמוד על הרגליים בצורה יציבה יותר, זמן להתארגן לזה"; "התמיכה אשר ניתנת בתוכנית, הביטחון אותו בונים בתוכנית").

צוינו גם אירועים של כלל התוכנית, בהם מתאפשר להכיר את העמותה עצמה, את ההנהלה וצעירים נוספים בתוכנית השייכים לדירות אחרות ("אירועים משותפים שבהם אפשר להכיר צעירים אחרים מהעמותה"; "המפגשים הגדולים שרואים בה את כל צוות ההנהלה").

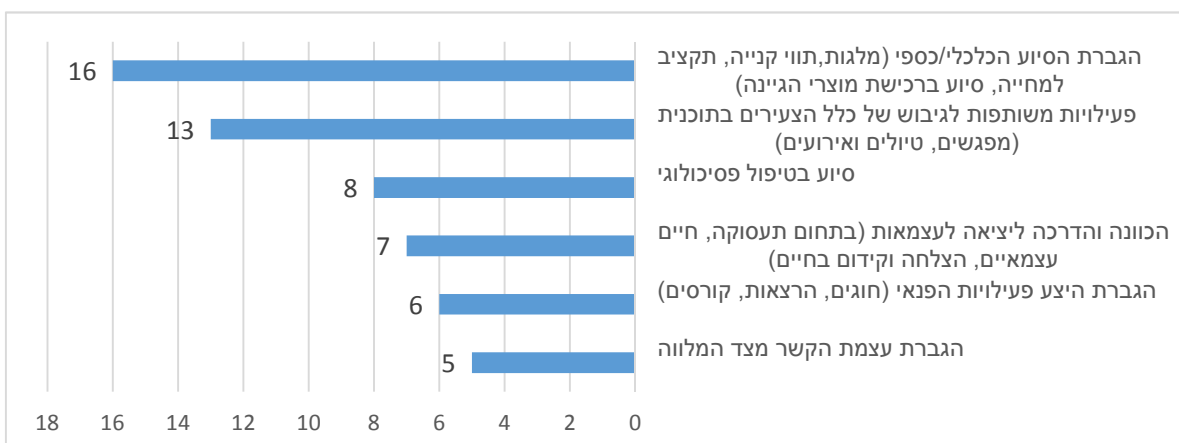
המלצות לשיפור התוכנית

כאשר נשאלו לגבי דרכים לשפר את התוכנית, 18 ציינו כי אין מה לשפר בתוכנית ("הכל מושלם"; "אני חושב שלא צריך לשפר דבר בתוכנית, התוכנית בסדר"; "כרגע בתחושה שלי התוכנית מתאימה לי ואין מה לשפר"). היתר הציעו הצעות מגוונות כמו למשל, שינוי החוקים, אפשרות להכניס בעלי חיים לדירה, הגדלת התמיכה הכלכלית, הגברת פעילויות הפנאי והאירועים החברתיים ועוד. ההצעות לשיפור עברו קטלוג וספירה של אלה השייכות לאותה קטגוריה. ההצעות לשינוי מופיעות בתרשימים 1 ו-2.

תרשים 1. שכיחות ההמלצות בנושא המגורים

תרשים 2. הצעות לשינויים בתוכנית

מקצת המשיבים מציעים להשקיע בגיבוש השותפים בדירה, הגברת הפרטיות, שיפור הציוד בדירה (שולחן מחשב, מטבח, ארונות, רשתות נגד יתושים, Wi-Fi), הרחבת התוכנית מבחינת מספר דירות, הקפדה על הכללים, הנגשת הכללים בנוגע לאירוח, ועוד. הצעות אחרות נגעו להגברת הסיוע הכספי מטעם התוכנית. היו שהציעו הצעות מיוחדות, אשר לא ניתן היה לשייך לקטגוריות. למשל, אחד המשיבים הציע לגוון את המזון בדירה, אחר הציע להעלות את שכר הדירה ("לשלם שכ"ד יותר גבוה כ800 שקלים כש400 הולכים לתכנית ו-400 הולכים לחיסכון לכל צעיר"). אחד המשיבים ציין שיש צורך ב"יותר סבלנות"; אחרים ציינו: "לעזור להנשים חלומות"; "סדנאות ללמוד איך להיות הורה טוב כי אני חושבת שאני אצליח להיות זאת, אבל אני פוחדת שלא. יש דברים שאני מתייחסת לעצמי או לאחרים ואני רואה את אמא שלי וזה פחות טוב"; "יש לעבוד על צורת החיים שבה גדלו (שליפת ציפורניים והתגוננות)"; "שיהיה יותר פתוח ולתת לצעירים יותר את הרצונות שלהם לפרוח בחיים".

עיסוקי הצעירים

45 מהצעירים שענו על השאלון משרתים בצה"ל (מתוכם שמונה גם עובדים), ארבעה לפני גיוס, ו-17 בשירות הלאומי (מתוכם שתיים גם עובדות).

50 ציינו כי אינם עובדים לעומת 54 שעובדים בעבודות שונות כמו למשל: 12 עובדים במלצרות או בבתי מלון, שלושה בביטחון בשדה התעופה, וכל היתר בחנויות בגדים, חברות ביטוח, גני ילדים, מסגרות החינוך המיוחד, סניפי דואר ישראל, אבטחה, ועוד. 17 עובדים באותה העבודה יותר משנה, מתוכם שלושה מעל שלוש שנים. 11 עובדים מעל חצי שנה באותה עבודה, תשעה מעל שלושה חודשים, ו-16 מעל חודש באותה עבודה.

מאז כניסתם לתוכנית, 18 התמידו באותה העבודה, 19 החליפו פעם אחת, 22 החליפו שתיים, 16 החליפו בין 3-4 עבודות, ושלושה ציינו כי מאז כניסתם לתוכנית החליפו מעל חמש מקומות עבודה.

13 מהמשיבים ציינו כי הם לומדים, מתוכם שמונה גם עובדים. שלושה לומדים לתואר ראשון ושניים לימודי תעודה (הנדסאות חשמל), שניים משלימים בגרויות, ואחד לומד לפסיכומטרי. אחרים לומדים בקורסים מקצועיים, סטיילינג ב"שנקר" ופיתוח תוכנה.

מבחינת בגרות, שניים לא סיימו 12 שנות לימודים, 14 סיימו ללא בגרות, 22 עם בגרות חלקית, ו-56 עם בגרות מלאה.

מצבם הכלכלי והבריאותי של הצעירים בדירות

32 מהמשיבים הגדירו את מצבם הכלכלי טוב וטוב מאוד, 46 מהמשיבים הגדירו את מצבם הכלכלי כבינוני, 19 כקשה ושישה כקשה מאוד. ל-27 מהמשיבים יש חובות. חובותיהם של 16 צעירים נעים מ 500 ועד 6000 ₪. לצעיר אחד חוב של 10,000 ₪, לאחר חוב של 27,000 ₪ ולשלישי חוב גבוה מאוד של 75 אלף ₪. שלושה נוספים ציינו כי קיים חוב אולם לא ציינו את גובהו. מחצית מהמשיבים אמרו שהם נאלצים לוותר על דברים בשל מחסור כלכלי. תשעה ציינו מפורשות כי נאלצו לוותר על אוכל ("לא היה לי כסף לאוכל אז ביקשתי מהבנות בדירה כסף"), "תקופות שהייתי חייבת להיות בבית ולא לצאת כי לא היה לי מה לאכול". עשרה ציינו כי לא היו ברשותם ביגוד או מצעים משלהם. היתר ציינו כי נאלצו לוותר על רכישת מוצרי היגיינה, לימודים, הוצאת רישיון נהיגה, מחשב, בילויים, ושאר "פינוקים", מותרות, ו"חלומות אישיים".

מבחינת מצב בריאות, מרבית המשיבים דיווחו כי מצבם (84) טוב וטוב מאוד. 18 ציינו כי מצב בריאותם בינוני ורק שניים הגדירו את מצבם קשה או קשה מאוד. 18 ציינו כי נזקקו לעזרה רפואית אולם לא קבלו טיפול מסיבות שונות. שבעה לא קבלו טיפול בשל התנהלות הצבא ("אין תורים בצבא"), ארבעה ציינו כי לא הצליחו לשלם עבור טיפולי שיניים, כל היתר לא קבלו טיפול מפני שאינו נמצא בסל הבריאות או בשל הקושי הכלכלי לשלם עבור הנסיעה. שניים ציינו כי פנו למלווה בדירה אולם לא קבלו עזרה בעניין. יותר ממחצית (65) מהמשיבים נזקקו לטיפול רפואי במהלך השתתפותם בתוכנית. מלבד ששה שנוזקקו לאשפוז, כל היתר ציינו כי נזקקו לביקור רופא, חלקם רופאים מומחים (7), כולל ביקורים אצל פסיכיאטר.

קשר עם מערכות תמיכה חיצוניות לתוכנית

מרבית המשיבים דיווחו על קשר כלשהו עם הוריהם. 33 מתראים עם הוריהם אחת לשבועיים או יותר, 25 פעם בחודש או יותר. 21 פעם בכמה חודשים, ואלו ל-23 אין כלל קשר עם הוריהם. כמחצית מהמשיבים (57) נמצאים בקשר טלפוני לפחות אחת לשבוע עם הוריהם, 27 פעם בכמה חודשים ו-20 כמעט אף פעם אינם משוחחים עם הוריהם או שאינם בקשר עמם כלל. 23 דיווחו כי הם יכולים לסמוך על מישהו מהמשפחה הביולוגית שלהם במידה רבה כאשר הם זקוקים לעזרה או תמיכה, 25 יכולים במידה בינונית, 27 במידה מעטה ו-27 כלל לא. רק 21 דיווחו כי מישהו מבני המשפחה הביולוגית תומך בהם ובהחלטותיהם במידה רבה, לעומת 30 שזוכים לתמיכה במידה בינונית, 20 במידה מעטה ו-1 שלא זוכה לתמיכה כלל.

מרבית המשיבים (88) ציינו כי יש או היה להם קשר בעבר עם אדם מבוגר מהם אשר השפיע עליהם באופן חיובי ומשמעותי. ציינו דמויות כמו מדריכה או ש"ש בפנימייה (20), הורה במשפחה המלווה (8), עובדת/סוציאלית (6), מורה (6), המלווה בתוכנית (5), הורה במשפחתו (4), מפקד/ת בצבא או אחראית בשירות הלאומי (3), מלווה בתוכנית "למרחב" (3), אם או אב בית בפנימייה (2), פסיכולוגית (2) ומנהלת או מנהל הפנימייה (1). מהמערכת המשפחתית צוין קשר עם סבתא או סבא (3), קרוב/ת משפחה (3), אחות גדולה (2), ודוד (2). שתיים ציינו קשר קרוב ומשמעותי עם חברה, עם שכנה (2), אחד עם אישה שהיא "כמו אם מאמצת" ואחר עם "מכר טוב, אב לילדים שהכרתי בגיל התיכון". 48 מהמשיבים נפגשים עם אותו אדם בתדירות גבוהה, 15 בתדירות בינונית, 14 בתדירות מעטה ו-12 כבר אינם נמצאים בקשר עם אותו אדם.

כישורי חיים

הממוצע הכללי של כישורי החיים של הצעירים גבוה - 3.42, כאשר סטיית התקן היא 0.38 (סולם של 1-4 בטוח שלא עד 4 בטוח שכן). מלוח 4 עולה שהצעירים מדווחים שהם מסוגלים להתנהל באופן עצמאי בתחומים הקשורים לעבודה, לימודים, דיור עצמאי, זוגיות או הימנעות ממצבי מסכנים. ממוצע הערכת המסוגלות לחפש עזרה כספית בנושא דיור נמוכה בהשוואה ליתר התפקודים הקשורים לעצמאות בדיור (ממוצע 2.65).

סטיית תקן	ממוצע	מקסימום	מינימום	נבקש ממך כעת להעריך מה אתה יכול לעשות כיום בצורה עצמאית ללא עזרה
0.79	2.95	4	1	1. לבחור מקום לימודים ואת תחום הלימודים שאתה רוצה?
0.8	3.08	4	1	2. להירשם ללימודים אם תרצה להמשיך ללמוד?
0.59	3.56	4	2	3. לחפש עבודה?
0.65	3.55	4	2	4. להצליח בראיון עבודה?
0.70	3.52	4	1	5. להחזיק מעמד בעבודה?
0.67	3.47	4	1	6. להסתדר עם אחראי עליך ('בוס') בעבודה?
0.67	3.28	4	2	7. לחפש דירה?
0.90	2.65	4	1	8. לחפש עזרה כספית לנושאי דיור?
0.67	3.46	4	1	9. לשלם שכר דירה בזמן?
0.86	3.23	4	1	10. להפקיד צ'קים ולהסתדר עם תשלומים?
0.65	3.57	4	1	11. לשמור על ניקיון הדירה שתגור בה?
0.80	3.34	4	1	12. להזמין מישהו שיתקן נזילות או דברים מקולקלים בדירה או תדאג לתקן בעצמך?
0.52	3.74	4	1	13. לערוך קניות של מצרכי מזון?
0.38	3.85	4	2	14. להכין אוכל ולכבס לעצמך?
0.42	3.86	4	1	15. לקבוע תור לרופא?
0.58	3.59	4	2	16. לטפל בעצמך כשאתה חולה?
0.50	3.75	4	2	17. להגיע ממקום למקום, מעיר לעיר?
0.59	3.71	4	1	18. לעזור לחברים כשיצטרכו עזרה?
0.72	3.39	4	1	19. למצוא חברים חדשים לבלות אתם?
0.75	3.33	4	1	20. למצוא בן או בת זוג כדי לצאת ולבלות אתם?
0.87	3.26	4	1	21. להיות במערכת יחסים אינטימית עם בן או בת זוג?
0.84	3.47	4	1	22. להקפיד על "מין בטוח" (שימוש בקונדום, אמצעי מניעה אחרים)?
0.78	3.52	4	1	23. להימנע להסתבך בחברה לא טובה?
0.96	3.2	4	1	24. להימנע מלהשתכר?
1.04	3.38	4	1	25. להימנע משימוש בסמים?
0.91	3.48	4	1	26. להימנע מלהסתבך עם החוק?

תכניות הצעירים לגבי העתיד

משתתפי המחקר נשאלו בשאלה פתוחה לגבי תכניותיהם לעתיד. חלק מתשובותיהם היו מפורטות, כמו למשל, "כרגע להתמקצע ולהתפרסם בתור מאמנת כושר לאוטיסטים ולאנשים עם צרכים מיוחדים. אני עוד לא יודעת מה ללמוד מקווה שאמצא תואר שאוכל להרוויח בו סכום יפה כדי לכלכל בעתיד משפחה ואת עצמי ואמן אמן לקנות דירה במציאות הקשה בישראל"; וחלק ממוקדות מאוד: "להיות בזוגיות", "למידה ועבודה", "צבא, טיול, לימודים ועבודה". חלקן מתייחסות לתוכניות ארוכות טווח, כמו למשל, "להיות משהו גדול, עדיין לא ממש ברור, חושבת עולם הפרסום"; "ללמוד מוזיקה בצורה מקצועית". חלק

מהתשובות עשויות להעיד על צורך ביציבות: "לחתום קבע"; " להיות סיעת בגן ילדים ולהישאר שם..." ; "להישאר במשטרה".

התשובות קוטלגו לסוגים שונים של תכניות. כמעט מחצית (48) מהמשיבים ציינו כי עם תום השירות ברצונם ללמוד במוסד אקדמי מקצועות שונים כמו למשל: עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה, ראיית חשבון, הנדסה ועוד. ארבעה מתכוננים להשלים בגרויות, תשעה מתכוננים ללמוד מקצוע, וחמישה ציינו כי הם מעוניינים להשתלב ישירות במקצוע. שלושה ציינו כי הם מעוניינים לעבוד כדי לחסוך לטיול בחו"ל. שמונה מתכוננים להתגייס לצה"ל, שלושה לסיים את השירות, וארבע מעוניינים להמשיך בקבע. ארבעה ציינו כי הם מתכוננים להיות בזוגיות ולהקים משפחה. אחד ציין כי הוא מעוניין לחסוך כסף לרכישת בית.

באופן כללי, המשיבים מאמינים במידה רבה כי יתמידו במאמצייהם למימוש תכניות אלו (ממוצע 4.09, סטיית תקן 0.88), וכי אלה אכן יתגשמו (ממוצע 4.04, סטיית תקן 0.90). כמו כן, הם מאמינים במידה רבה מאוד שלמאמץ האישי שלהם סיכוי להגשים תכניות אלה (ממוצע 4.28, סטיית תקן 0.91). עם זאת, המידה בה הם עושים הכנות רציניות לקראת מימוש התוכנית היא בנונית (ממוצע 3.62, סטיית תקן 1.02). הסולמות לפריטים אלו נעו בין 1- כלל לא, ל 5 - במידה רבה מאוד.

החוסן הרגשי של הצעירים: שביעות רצון מהחיים, קבלה עצמית, מסוגלות עצמית, תפישת עתיד ורווחה נפשית

בלוח 5 מוצגים ממוצעים וסטיות התקן של משתני החוסן הרגשי של הצעירים. הממצאים מצביעים על שביעות הרצון מהחיים, רווחה נפשית וקבלה עצמית בינוניות ובנוניות-גבוהות, ועל מסוגלות עצמית גבוהה.

לוח 5. משתני חוסן

סטיות תקן	ממוצע	מקסימום	מינימום	סולם	
.50	2.52	3.57	1.29	אף פעם (1)-כמעט תמיד (4)	שביעות רצון מהחיים
.84	3.17	4.78	1.33	כמעט אף פעם (1)-כמעט תמיד (5)	קבלה עצמית
.55	3.30	4.00	1.71	לא נכון לגבוי (1)- נכון מאוד לגבוי (4)	מסוגלות עצמית
.85	3.52	5.40	1.40	כל הזמן (1)- אף פעם לא (6)	רווחה נפשית
.35	3.47	4.00	2.40	אף פעם (1)-כמעט תמיד (4)	תפישת עתיד

במבחן T-test נמצא הבדל מובהק בין הצעירים לצעירות בשביעות רצון מהחיים $t(87.44)=.79$, $p<.05$. הצעירים $(m=2.58, sd=.55)$ דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים לעומת הצעירות $(m=2.47, sd=.73)$. ביתר המשתנים לא נמצא הבדל מובהק בין גברים לנשים. כמו כן, נמצאו הבדלים מובהקים בין המשרתים בצה"ל לבין המשרתים בשירות הלאומי בתפישת עתיד $t(21.265)=.70$, $p<.05$ ובמסוגלות עצמית $t(22.42)=2.30$, $p<.05$. למשרתים בצה"ל תפישת עתיד חיובית יותר $(m=3.75, sd=.27)$ ומסוגלות עצמית גבוהה יותר $(m=3.30, sd=.51)$, לעומת המשרתים בשירות הלאומי אשר דיווחו על תפישת עתיד $(m=3.67, sd=.42)$ ומסוגלות עצמית $(m=2.86, sd=.72)$ נמוכות יותר.

משתתפי המחקר נשאלו לגבי ציפיותיהם ממספר תחומים הקשורים לעתידם בסולם מ-1 עד 4. ציפיותיהם בתחום הלימודים ($M=3.33, sd=.73$), התעסוקה והמעמד ($M=3.54, sd=.38$), המשאבים הכלכליים (דיוור ורכב) ($M=3.51, sd=.58$), והמשפחה ($M=3.47, sd=.56$) היו גבוהות.

קשר בין משתני המחקר

לוח 6 מציג את המתאמים בין משתני המחקר.

לוח 6. טבלת מתאמים

קבלה עצמית	רווחה נפשית	גורמת תמיכה	מסוגלות עצמית	סייט, ילומי	מאמץ תכרומים נדרות	וולנט תכרומים	יולגו, לוסו	ואר עוילוש	סיוט	טוארז דאט	ילאז דאט	מצב כלכלי
										-	1	מצב כלכלי
										-	1	מצב בריאותי
										1	.30**	שביעות רצון מהחיים
										1	.36**	שביעות רצון מעיסוק עיקרי
										1	.00	הערכת הליווי
										1	.28**	הערכת המגורים בדירות
										1	.00	כישורי חיים
										1	.69**	מסוגלות עצמית
										1	.50**	תפישת עתיד
										1	.32**	רווחה נפשית
										1	.46**	קבלה עצמית

$p < .01$ ** $p < .05$ *

כצפוי קיים קשר חיובי בין הערכת המגורים להערכת המלוות, וגם בין שביעות רצון מהחיים ומהעיסוק העיקרי, לבין מדדים הפסיכולוגיים ומצבם הבריאותי והכלכלי של הצעירים.

¹ שירות בצה"ל או בשירות הלאומי, עבודה או לימודים

ממצאי מעקב אחרי בוגרי דירות של "גשר לעצמאות", 2017

שיטה

תיאור המדגם

במחקר זה השתתפו 27 צעירות וצעירים מתוך רשימה של 42 צעירים, אשר סיימו את שהותם בדירות חצי שנה עד שנתיים לפני מועד יצירת הקשר עמם לצורך השתתפות במחקר, לאחר ששהו בדירה של התוכנית חצי שנה לפחות. שלושה מהם עזבו את הדירה לפני חצי שנה, שישה לפני שנה, תשעה לפני שנה וחצי וכל היתר לפני שנתיים. 21 מהמרוויינים הן נשים ושישה גברים. בעת ביצוע הריאיון, גילם נע בין 20 ל-24, עם ממוצע של 23 וסטיית תקן של 1.20 שנים. בעת הריאיון, התגוררו ארבעה בצפון הארץ, שניים בירושלים וסביבתה, 19 במרכז הארץ ואחד בבאר שבע. 24 נולדו בישראל, אחד ברומניה ושניים בברה"מ לשעבר. 14 מאימהותיהם ו-14 מאבותיהם של המרוויינים נולדו בישראל וכל היתר בברית המועצות לשעבר, רומניה, מרוקו, פרס, הודו, אוזבקיסטן וטוניס.

מהשוואה בין 27 הצעירים שרואיינו לבין 15 שלא רואיינו לא נמצאו הבדלים משמעותיים בחלוקה על פי משך הזמן מאז עזיבת הדירה, סיבת העזיבה ועוד, אולם נמצא הבדל לפי מגדר. בתוכנית קיים יחס של 1:2 בין נשים לגברים (בהתאמה). לכן יש במדגם הנוכחי ייצוג חסר של גברים. בקרב מי שרואיינו קיים ייצוג של כל סיבות העזיבה למעט אי התאמה מלכתחילה לתנאי הקבלה לתוכנית (הרחקה, מעבר לליווי בקהילה, מעבר לדירה אחרת, סיום ליווי ועזיבה מרצון).

כלי המחקר

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות עומק מובנים טלפוניים, הכוללים 68 שאלות סגורות ושאלות פתוחות, למקצתן תתי סעיפים (ראו נספח ב'). חלק מהמידע האיכותני שהתקבל באמצעות השאלות הפתוחות קוטלג, קודד ועובד. כל השאלות התבססו על שאלונים שנעשה בהם שימוש במחקרים קודמים (בנבנישתי, 2009; שוורץ-טיירי, גלובוצקי ושפירו, 2014; סולימני-אעידן, 2013). השאלות התייחסו לתחומים הבאים:

1. היבטים בהערכת התוכנית: הערכת התוכנית בכללה, הערכת הליווי, הערכת סל השירותים של התוכנית, והערכת המגורים שסופקו על ידי התוכנית.
2. היבטים בחיי הצעיר/ה והערכת תפקודים מרכזיים: מגורים, שירות צבאי או לאומי, תפקוד חברתי, תפקוד במערכות יחסים זוגיים, תפקוד תעסוקתי ולימודי, קשר עם קרובים, זמינות מערכות תמיכה פורמליות ולא פורמליות, אורח חיים ומעורבות בפעילויות פנאי, מצב בריאות, מעברי חיים ומשברים הכרוכים בהם, שביעות רצון מהחיים ותוכניות לעתיד.

הליך

הליך איסוף הנתונים למחקר כלל חמישה שלבים. בשלב ראשון, הופקה ממערכת ניהול המידע של העמותה (CRM) רשימה של 42 צעירים שעזבו את הדירות בשנתיים האחרונות. רשימה זו כללה פרטים נוספים כמו למשל סיבת העזיבה (סיום ליווי, עזיבה מרצון, מעבר לליווי בקהילה, הרחקה). בשלב שני, סומנו מי ששהו בדירות של התוכנית חצי שנה ומעלה. בשלב שלישי, נוצר קשר על ידי המלוות על מנת לקבל הסכמה ראשונית ליצירת קשר עם חוקרת. מלבד צעירה אחת שלא ניתן היה ליצור עמה קשר, מכולם התקבלה הסכמה. בשלב רביעי, יצרו שתי עוזרות מחקר, אשר אינן מועסקות בתוכנית. קשר עם

המשתתפים. בשיחה הטלפונית הראשונית הוצגו לצעירים מטרת המחקר, אופני ביצוע הריאיון (פנים מול פנים או בטלפון), בזמן ובמקום שיקבעו בהתאם לנוחיותם. בשיחה עם הבוגרים הודגש כי ההשתתפות הינה התנדבותית וכי אי השתתפות או הפסקת הריאיון, לא תגרומנה נזק כלשהו לבוגר/ת, ובפרט לא בקשר עתידי עם התוכנית. למשתתפים הובטחה סודיות בפרסומים ובפני צוות המלווים בתוכנית.

בשלב הבא, נקבע ראיון עם כל צעיר שהסכים להשתתף במחקר. כל הנחקרים העדיפו לקיים ראיון טלפוני מלבד אחד עמו התקיים ראיון פנים אל פנים. השיחות הוקלטו ותומללו על ידי המראיינות. לא נמצאו הבדלים בין המראיינות במשך הריאיון או במידת הפירוט של התשובות הפתוחות. הראיינות התקיימו בשעות שונות, מרביתם בשעות הערב. חלקם התקיימו בשתי שיחות נפרדות. המראיינות עשו ככול שביכולתן להתאים את מועד הריאיון לזמינותם ונוחיותם של הצעירים. מתוך 42 הצעירים, 27 השתתפו במחקר. כאמור, מאחת לא ניתן היה לקבל הסכמה, ועם 14 אשר הביעו הסכמה לא התקיים ראיון לאחר שניים או שלושה ניסיונות סרק לקבוע עמם מועד מתאים.

ממצאים

הערכת ממדים שונים של התוכנית

המגורים בדירה

משך השהות בדירה נע בין חצי שנה לארבע שנים, עם ממוצע של 2.62 שנים, וסטיית תקן של 1.18 שנים. ארבעה התגוררו בדירות של התוכנית בצפון הארץ, 20 במרכז הארץ, אחד בירושלים, ושניים בבאר שבע. ששה החליפו דירה פעם אחת. הסיבות להחלפת דירה מגוונות וכוללת: רצון להתקרב לאזור המגורים של המשפחה המורחבת או לאזור מוסד הלימודים, שיבה לעיר הולדתם, או סגירת הדירה הראשונה.

שביעות הרצון מהמגורים בדירה ומהחברים לדירה נמדדו בסולם מ-1 (כלל לא) עד 5 (במידה רבה מאוד). באופן כללי, שביעות הרצון מהמגורים היתה בינונית-גבוהה, ממוצע של 3.85 עם סטיית תקן של 1.23; שביעות הרצון מהחברים לדירה היתה מעט נמוכה יותר (ממוצע 3.22 עם סטיית תקן של 1.05). 17 השיבו לשאלה זו גם במלל. יותר ממחציתם תיארו חוויה חיובית מאוד ואף ערגה למגורים בדירה ("אם הייתי יכול להישאר שם הייתי נשאר"; "נהניתי מאוד. היה לי ממש כיף"); יש מי שראו את התוכנית כבית ("בית אמיתי"); "אם את צריכה משהו יש כתובת - קורת נג, תחושת בטחון. היתה תחושה של בית, למרות שלפעמים היה מעצבן"), ואת חברי צוות התוכנית כדמויות מסייעות עקביות. היו גם תשובות דו-משמעיות: "היה טוב בדירה והיו רגעים שרציתי לצאת בגלל הבנות אבל תמיד המלווה באה והחזירה אותי. אבל היה לי טוב, הרגשתי שזה משהו שאני לא רוצה להתעורר מהחיים האלה"; "כשהייתי שם הרגשתי שטוב לי אבל זה בדיעבד כי עכשיו אני יודעת באמת מה זה טוב". שמונה מראיינים הציגו תמונה מורכבת, שנעוצה במערכות יחסים מטלטלות עם השותפים לדירה. יש מי שהתקשו מאוד להתגורר בשותפות מבחינת ניקיון הדירה והרעש ("לגור עם שישה אנשים זה לא קל. קשה לי עם סירחון. הייתי חוזר בסוף יום לבית מלומך. היו מנקים אבל אי אפשר בדיוק לפי מה שאני רציתי"); יש מי שנגררו להתנהגויות לא רצויות ("אני אדם שהכי חשוב לו שהחברות תהיה בדירה מאה אחוז... אנחנו לפעמים עברנו על החוקים רק כדי להיות בקשר עם כולם. אנחנו הבאנו בנים לדירה, ועשו סמים בדירה, עשו הרבה דברים בדירה... רק בשביל לאחד אחת את השנייה"), ויש מי שסבלו מקשיים בקשר עם השותפות

לדירה ("למדתי לחיות עם עוד נשים שזה קשה בטירוף. אני ועוד שש תרבויות, כל אחת מתרבות שונה שזה ממש קשה"; "כי הבנות היו קטנוניות, בלי רמה בכלל, כל הזמן עושות השוואות... 'אני עברתי יותר ממך את לא יודעת מה עברתי'. כל הזמן היה סוג של תחרות... זו אחת הסיבות שאני יצאתי משם לפני הזמן שלי"; "היה תקופה שהיה טוב והיה תקופה שהיה ממש רע והעדפתי להישאר בצבא כי עברה אלינו מישהי עם בעיות נפשיות. כשהיא עזבה פתאום כולנו חזרנו להיות חברות").

הקשר עם המלווה

יותר ממחצית מהמראיינים היו בקשר עם המלווה במשך יותר משנה, כאשר 10 מהם היו בקשר מעל שנתיים ועוד ארבעה מעל ארבע שנים. ארבעה היו בקשר קצר יחסית של עד שנה, מתוכם שניים עד חצי שנה. מתוך 27 המראיינים, 22 נפגשו עם המלווה של הדירה מדי שבוע. ארבעה פעם בשבועיים ואחד לפחות פעם בחודש. מלבד אחד, כל המראיינים היו בקשר טלפוני עם המלווה לפחות פעם בשבוע.

שביעות הרצון הכללית של המראיינים מהמלווה היא גבוהה. מלוח 7 עולה שהצעירים חשו כי המלווה רצתה לעזור להם והתייחסה אליהם בכבוד. הם סמכו על המלווה, חשו שהיא מבינה אותם, עוזרת להם להשיג מטרותיהם, ולא מגינה עליהם יותר מדי. יחד עם זאת היא לא בהכרח מוזל לחיקוי.

לוח 7. הערכת מדדים שונים של הקשר עם המלווה (בסולם של 1 = בכלל לא נכון, עד 5 = נכון מאוד)

היגד	שביעות רצון מלווה - כללית	המלווה רצתה לעזור לי	הבינה אותי	התייחסה אליי בכבוד	סמכתי עליה	הרגשתי שאני יכול לדבר איתה	עזרה לי להשיג מטרות	למדתי ממנה	רוצה להיות דומה לה	מגינה עליי מדי
ממוצע	4.3	4.7	4	4.7	4.3	4	4.1	3.9	3.1	2
סטיית תקן	1.3	0.8	1.1	0.7	1.2	1.1	1.2	1.2	1.5	1.1

התייחסויותיהם המילוליות של המראיינים לשאלות על המלוות חיוביות מאוד. ככלל, עולה מהן תחושת הערכה ואהבה ("היא הקלה עלי באיזשהו מובן. אהבתי אותה בגלל זה"; "היא הייתה מלווה מדהימה"). המלוות נתפשות כדמות הורית, מצד אחד סמכותית אולם מצד שני מחבבת, תומכת ומשחררת כשצריך ("היא הייתה מעמידה אותי במקום כשהייתי צריך והייתה מחבבת שצריך"; "תחושה שהיא נלחמת למענך. כדי שתהיה דירה נעימה אז השיגה כל מיני דברים קטנים שאת רואה שחשוב לה שיהיה לנו נעימות כמו אצלה בבית. את רואה שבאמת לבן אדם אכפת, כאילו אנחנו במעגל המשפחתי שלה"; "היא תמיד סמכה עלי. תמיד היתה אומרת לי ש'אין לי מה לדאוג איתך'... שבאמת היא היתה כמו אמא שלנו ואני מאד שמחה שהיא היתה המלווה שלי ולא הייתי רוצה מישהי אחרת בחיים"). כמה צעירים ציינו באופן חיובי את חוסר הפורמליות והאותנטיות שבקשר עם המלווה ("היה לה משהו בגישה שאני לא ארגיש שאני הנזקקת והיא התורמת. נותנת לי הרגשה שמה שאני עושה ועוברת מעניין אותה, שיש לה תשוקה בזה. ולא שאני עו"סית וזה העבודה שלי... היא באמת מהלב"; " היא ידעה מתי להגיד לי שאני סתם טיפש, שאני עושה שטויות. כמו איזו בעיה עם הצבא"; " מרגיש שהמלווה ידעה בדיוק איפה עובר הגבול בין מה שאני צריך לעשות לבד למה שהיא יכולה לעזור לי"). לעומת זאת, שתי צעירות סיפרו על קשר פושר ואף שלילי עם המלווה. אחת ציינה כי קשה לה ליצור קשר מלכתחילה והשנייה לא אהבה את היחס

מצד המלווה ("היא לא עזרה לי. אין לי איזה מטרה שעשיתי איתה והצלחתי. כאילו לא אהבתי את צורת ההתנהגות שלה ואת היחס שלה"). היתה מי שטענה שהמלווה לא הגנה עליה מול חברותיה לדירה "כל הזמן היו מנסות להפיל אותי... *** כל הזמן היתה אומרת מה שיש ביניכם אני לא מתעניינת ומתעסקת בחרא ופיפי שלכם. ...את שומעת מה קורה אז תבואי, תטפלי, תגידי משהו. אני אם הייתי פותחת עסק עם נוער בסיכון לא הייתי נותנת לה לעבוד אצלי...".

שמונה מלוות של מרואיינים התחלפו במהלך שהותם בתוכנית. מחציתם ציינו כי המעבר התגלה כשינוי לטובה ("הצלחתי להיפתח ולדבר דברים ולנסות להיעזר בה"; "היה לנו קליק ראשוני ומההתחלה זה פשוט זרם"), ולמחצית המעבר התגלה כשינוי דרסטי, שהקשה על יצירת קשר חדש ושינה את מרקם היחסים בדירה ("זה יצר קונפליקט... התחלה שלנו הייתה מאוד קשה כי נתנה לי להרגיש שאני יכולה להיפתח בפנייה אבל שנפתחתי זה נהייה גרוע יותר. כי היא לא ידעה איך להתמודד איתי והיא נעזרה באנשים אחרים ואני לא רציתי לערב אף אחד מלבדה בעניינים שלי"; "זה היה כמו לעבור ארץ אחרת, ארץ חדשה וגורל חדש. זה שמיים וארץ מה שהדירה נהייתה... בהתחלה זה היה מוזר כי היא פתאום היתה מדקדקת על דברים ש*** בכלל לא שמה לב... *** היתה יותר 'עמך' יותר בית ופתאום ***... אבל היום אחת אחת עברה איתה תהליך"; "זה פוגע בפרטיות בצורה מאד משמעותית. וגם ברצון לסמוך על אנשים, אני לא יודעת אולי מחר היא תעזוב אז למה להתחיל לספר לה ולחפור לה"; "המלווה הראשונה נקשרתי אליה והיא אהבת חיי והיה קשר רגשי ממש אינטימי כל כך והרגשתי שהיא חצי ממני ולעבור מזה למלווה חדשה לגמרי").

יותר ממחצית המרואיינים שמרו על קשר עם המלווה גם לאחר היציאה מן הדירה. ככלל, קשר זה מתואר כעקבי, תומך ואימהי ("עם המלווה, פעם בחודש פעם בחודשיים. לא כזה הרבה. היא מסייעת לי מהכיס האישי שלה. היא מבשלת לי ודאגה לי שהייתי חולה"; "היא באה לבקר אותי עם הבן שלה לפני חודש"; "כל שבועיים אנחנו מדברים. קבענו להיפגש עוד שבוע להשלים פערים - איפה אני מה אני מי אני"; "...גם כשהייתי במחנה בקיץ בארצות הברית והיה לי קשה הייתי מדברת איתה. הרגשתי שיש לי למי לפנות"; "גם אני משתפת אותה על דירה, בן זוג, הכל הכל! חברויות, משפחה מלווה..."). רק צעירה אחת הרגישה ש"נלחצתי שהיא התקשרה. לא אהבתי שהיא בקשר איתי. הרגשתי שזה סוג של דיווח, לא הרגשתי שהיא מתעניינת".

יותר ממחצית (16) המרואיינים היו בקשר משמעותי עם בעלי תפקידים נוספים בתוכנית. חמישה ציינו באופן ספציפי את סמנכ"לית העמותה ("מישהי שאני מאד אוהבת... שתמיד אהבנו אותה והייתה באה ומצחיקה אותנו. כל פעם שהייתה הרמת כוסית, אז היא ו*** היו באות ולא דיברו מגבוה או משהו אלא הכי צחוקים והכי היו שם. מאוד אהבתי אותם"), שבעה ציינו את מנהל תחום קליטה ותפעול ("הוא בחור טוב, יש לו לב זהב. הוא היה מנהל אזור, הוא היה בא מדבר איתי, מייעץ, כמו אח גדול"). אחרות הזכירו את הרכות המחוזית ומלווה שעזבה. היו מי שטענו שהמלווה הייתה פחות רלבנטית מאשר הממונים עליה "כי נגיד כל האנשים מהגבוה ואם פונים אליהם אישית כל דבר או דילמה הוא פותר... אבל מבחינת המלוות האישיות של הדירות הן צריכות להיות יותר נגישות לנערות כי אני הרגשתי שלסמכות הגבוהה היה יותר אכפת ומי שיותר קרוב פחות, לפחות אצלנו".

הערכת הסיוע של התוכנית

המרוואיינים התבקשו לדרג ממדים שונים של הסיוע שהם קיבלו מהתוכנית בסולם של 1 = כלל לא, ועד 5 = במידה רבה מאוד. מלוח 8 עולה כי התוכנית סייעה להם מאוד בתחומי הלימודים, השירות הצבאי או הלאומי, כשהיה עצוב וקשה ובהפניה לגורמי סיוע בקהילה. גם תחומים אחרים כמו למשל, קידום בחיים ולהסתדר עצמאית זכו להערכות טובות. לעומת זאת, בנושא עבודה ובנושא הכלכלי, נראה כי הצעירים מרצים פחות מהסיוע שהוענק להם.

לוח מס 8. ממוצעי הערכת הסיוע של התוכנית (בסולם של 1 = בכלל לא נכון, עד 5 = נכון מאוד)

התוכנית עזרה לי:	בענייני עבודה	לימודים	צבא או שירות לאומי	להתקדם בחיים	להסתדר עצמאית	כלכלית	כשהיה עצוב וקשה	בהפניה לגורמי סיוע בקהילה
ממוצע	3.41	4.42	4.54	3.96	3.90	3.45	4.15	4.31
סטיית תקן	1.24	0.96	0.67	1.17	1.30	1.43	1.56	1.00

במלל המרוואיינים התייחסו במיוחד לנושאים של הפניות ומיצוי זכויות כלפי מרכזי סיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית, מרכז "מהות", ביטוח לאומי, צה"ל, בעלי דירות ועוד (***) היתה יושבת איתי וממלאה איתי ומספרת לי למה אני זכאית. מבחינת סיוע בשכר דירה לחיילים בודדים משוחררים... אם לא היא לא הייתי יודעת שמגיע לי את כל הזכויות האלה". חלק מהמרוואיינים גם ציינו כי קבלו טיפול פסיכולוגי במסגרת התוכנית. אחת הצעירות ציינה במיוחד את הסיוע בקשר עם פסיכיאטרית ובהתמדה בטיפול התרופתי. אחרת ציינה את הסיוע שקבלה בתחום התעסוקה: (***) עזרה לי המון...דאגה שאעבוד, שלא אהיה בבית רגל על רגל. למרות שאני אוהבת לעבוד, אבל לא מצאתי עבודה ותמיד היא היתה מה יותר אכפתית, יותר רגישה".

בראינות צוינה הדאגה של צוות התוכנית לצרכים בסיסיים כמו קורת גג יציבה, תלויים ומוצרי ניקיון ("ציווד של ניקיון וכל זה במקום לקנות היה מישהו שהביא וזה יותר שקט"; "קורת גג, תחושת בטחון"; "גם בצבא תלויים כל חודש לבגדים ודברים אחרים שזה מאד עוזר. אם הבנאדם רוצה עזרה ורוצה להתקדם אז הם הכי שם וירימו ויעזרו לו. זו תכנית מדהימה"),

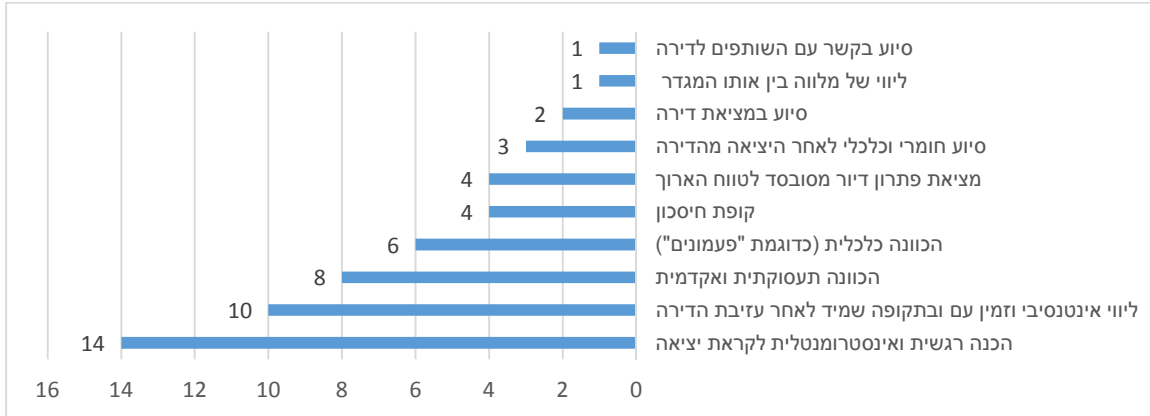
ככלל עולה מתיאוריהם של הצעירים כי צוות התוכנית מקפיד על נושא מיצוי הזכויות בעיקר מול משרד השיכון והמוסד לביטוח לאומי - תכניות הסיוע בשיכון, קצבת נכות, וקצבת ילד נטוש ("אם לא היא לא הייתי יודעת שמגיע לי את כל הזכויות האלה"). "קרן אלוה והישג, משרד השיכון - סיוע בשכר דירה, מלגות לימודים. דרכם התחלתי ללמוד. מכן אדלר לשיחות עם פסיכולוג. (***) מסדרת את הדברים ומאד עוזרת. ראיתי שאכפת לה", כל זה לצד הגשמת שאיפות ורצונות ("קבלתי מלגה לבישולים"; "כשעשיתי רישיון אז הביאו לי מלגה של 500 ש"ח להתחלה וזה מאד עזר").

18 מכלל המרוואיינים עדיין נמצאים בקשר כשלהו עם העמותה. יותר ממחציתם בקשר עם המלווה מהדירה (15), אולם גם בקרב מי שציינו את המלווה וגם מי שלא, ציינו קשר עם רמת הלימודים והתעסוקה (6), עם המלווים בקהילה (2), עם סמנכ"לית העמותה (1), ועם מנהלת התוכנית (1).

המרואיינים נשאלו "האם יש לך מחשבות ורעיונות מה עוד כדאי לעשות כדי לעזור לך ולצעירים שהם במצב דומה לשלך?". היו מי שלא ראו צורך בשינוי המצב הקיים בתוכנית והדגישו את ההיבטים החיוביים של הסיוע מטעם צוות התוכנית ("אצלי הצוות היה מדהים. גם אחרי שעזבתי הרגיש כאילו אני עדיין בדירה, עד היום זה ככה. נותנים את כל המענה שאני צריכה"); "אני לא יודעת כי לדעתי ההכנה היתה בסדר גמור. לא רואה משהו שצריך לשפר. אמרו שזה הזמן שלך ללכת, אז 'שלום תודה', מתנה, פגישה לא צריך יותר מזה", אולם 25 צעירים הציעו רעיון אחד לפחות. ההמלצות מתייחסות לתקופה המגורים בדירה, לתקופה שלקראת היציאה לעצמאות, וליום שאחרי עזיבת הדירה. חלק מהניסוחים כונו לצוות התוכנית וחלק נוסחו כעצות חבריות לצעירים בדירות. ההמלצות הומשגו, קוטלגו ונספרו:

1. סיוע בקשר עם השותפים לדירה ("לוודא שבסדר עם כולם בדירה")
2. הכוונה כלכלית (כדוגמת "פעמונים") ("שיהיה אפשר להתייעץ איתו על דברים אחרים. ואם זה לעזור כלכלית, וגם ייעוץ, הכוונה בחשבון").
3. הכוונה תעסוקתית ואקדמית ("הכוונה של מציאת מקום מגורים ועבודה... לא היה מספיק פיקוח, ולראות בכמה חודשים שאחרי שבן אדם מסתדר. ההכנה היום היא לא מספיקה").
4. הגברת ההכנה רגשית ואינסטרומנטלית לקראת יציאה ("צריך תכנית ברורה חובה ... אני רואה בנות שלא היה להן את זה. את רואה שהסתבכו מבחינה כלכלית ואין להן איפה לגור"; "קודם שיכינו את הקרקע לפני היציאה, כאילו לאן הולכים איפה הם יהיו, מה הם יעשו").
5. סיוע במציאת דירה ("לפני שעוזבים את הדירה להתחיל תהליך לפחות חצי שנה לפני עם הנערה. תהליך של עזיבה, של מציאת מקום מגורים ועבודה ולהבטיח את זה כי אצלנו היה ליווי אבל זה היה חיפוף לדעתי").
6. חיסכון שיעמוד לרשות הצעיר עם תום השהות דירה ("שיהיה להם כסף בצד לפני שהם עוזבים את הדירה"; "הייתי אומרת לצעירים שבדירות עכשיו שיחסכו כסף, שתמיד טוב שיש כסף. וזה מה שאני עשיתי, חסכתי ועבדתי בטירוף, ניצלתי את ההזדמנות הזאת")
7. סיוע כלכלי לאחר היציאה מהדירה ("גם עזרה כלכלית של שכר דירה כי היום זה נראה לי מפגר, 50 אחוז מהמשכורת הולכת על הדירה"; "קיבלנו מענק של 1000 ש. זה בסדר אבל זה לא ממש עוזר אז במקום אני חושבת לוודא שיש לך הכל. במקרה שלי קניתי לי את הדברים מחדש... ארונית ומיטה ודלת זה חשוב, ואפילו מנורת לילה").
8. ליווי אינטנסיבי זמין בתקופה שמיד לאחר עזיבת הדירה ("הייתי הכי צריכה זה ליווי צמוד יותר ויותר אינטנסיבי של מישהו שיראה שאני כן מתאקלמת"; "שיראו לה שהיא לא לבד. שיותר יהיו בקשר. אני ניסיתי ליצור קשרים עם *** , והיא לא היתה זמינה אלי ופשוט לא ענתה לי. אני חושבת שהם כן צריכים... היום אני בקשר עם ***").
9. מציאת פתרון דיור מסובסד לטווח הארוך ("לתת אופציה לדירת המשך מסובסדת. נגיד בהתחלה הייתי מוצאת דירות טובות אבל לא מרוהטות אז מה זה היה עוזר לי? ומרוהטות היו במחיר גבוה מדי, אז הכול היה מאד קשה")
10. ליווי של מלווה מאותו מגדר ("יש דברים שאני לא מרגישה בנוח כי זה גבר, שוואלה קשה לי לדבר על דברים, במיוחד ששמרתי סוד קרוב ל-14 שנה בבטן").

תרשים 3. שכיחות המלצות המרואיינים לתקופת השהות בדירות ולאחריה

מתרשים 3 עולה שהצעירים חשו כי הם וחבריהם לדירה זקוקים להכנה מתוכננת, מוקפדת ועשירה קודם היציאה לדירה, להכוונה תעסוקתית, לימודית וכלכלית ולליווי אינטנסיבי עם היציאה מהדירה ולאחר מכן. סיוע בקשר עם השותפים לדירה נזכר בהקשר של ההמלצות רק פעם אחת, אולם הופיעה מדי פעם בחלקים אחרים של הריאיון, כפי שפורט לעיל.

השירות בצה"ל ובשירות הלאומי

כל המרואיינים שרתו בצה"ל או בשירות לאומי. כולם מלבד אחת שירתו מלא. 23 שירתו בצה"ל בתפקידים שונים כלוחמים, תומכי לחימה ובעורף. בעת ביצוע הריאיון אחד מהמרואיינים עדיין חייל. שניים שירתו בקבע שנה. אחת ציינה כי השתחררה לפני הזמן, מאחר ו"היה לי קשה בשירות. גם מבחינה חברתית, הרגשתי לא שייכת, זה פתח לי פצעים 'למה לי אין משפחה כזו'.. היה פער מאוד גדול בין האנשים שהיו שם. הבנות שהיו שם השקיעו, חתמו קבע". ארבעה שרתו בשירות הלאומי בקופות חולים, שב"ס, ופנימייה.

ממוצע שביעות הרצון מהשירות היה 3.85 עם סטיית תקן של 1.23, בסולם של 1 (כלל לא) ועד 5 (במידה רבה מאוד). מרבית המרואיינים דיווחו על שביעות רצון בינונית עד גבוהה מהשירות, ורק שלושה כלל לא היו מרוצים. מתוך מי ששרתו בצבא 18 הרחיבו על אודות חוויותיהם מתקופת השירות. מחציתם תיארו את החוויה כחיובית והמחצית השנייה, צעירות בלבד, סיפרו שהשירות בצה"ל היה להן קשה.

עבור מי שזכרו את חוויית השירות בצה"ל באור חיובי, שימשו המפקדים והחברים כמקור של העצמה ותמיכה. חלק ממערכות תמיכה המשיכו מעבר לתקופת השירות אל החיים האזרחיים ("בצבא קיבלתי את עצמי, העריכו אותי והצלחתי בדברים שרציתי"; " בצבא נתנו לי מאוד מהר להיות אחראי משמרת, אחרי חצי שנה. אני הייתי מחליף את הרס"ר מטבח"; " חוויה לפקד על חיילים"; "היו הרבה אנשים בצבא שעזרו לי לקבל את מה שרציתי"; "היו לי מפקדים מדהימים, עם המפקד שלי אני עדיין בקשר, הוא בן אדם זהב. נפגשנו לפני שבוע. החברים כמובן שהם החברים הכי טובים שלי. זו מסגרת שהייתי צריכה שתייצב אותי"; "הייתי שבעת רצון מהמפקדת, מהבחורה ששירתה איתי שהיא חברה ממש טובה שלי עד היום").

מי שתיארו את השירות בצה"ל כחוויה שלילית סיפרו שבצבא התעצמה חוויית השוני והיעדר משפחה תומכת ("היו לי חברים, מפקדים, סגל וחיילים, אבל כשכולם חוזרים למשפחה, להרגשת הבית החמה, אני חזרתי לחלל ריק"; "הייתי בחיל מודיעין... הרגשתי שונה מהם, זה לא היה לי נעים. היה עלי סוג של סטיגמה...הרגשתי שונה ומבודדת"). יש מי שספרו כי היותם חיילים בודדים ממקם אותם בקבוצה

מבודדת מבחינה חברתית ("יחידה רק של בנות, שבאות מערים עשירות וכולן היו ממש מפונקות ומדברות רק על כסף וכמה שיש להן. ואת באה ממקום שאני צריכה אחרי הצבא לעבוד ולפרנס את עצמי... ניסו להתקרב בקטע של חברות אבל בקטע של להיכנס לחיים הפרטיים... אז פחות נפתחתי. ואני לא אוהבת שבאים מאחורי הגב ומספרים עלי מה עברתי... זה פשוט זה לא היה בקטע חברי..."; "לא אהבתי את ההגדרה של חיילת בודדה. הרגשי מנוודה... יש להם משפחה תומכת, הרגשתי שונה מהם, זה לא היה לי נעים. היתה עלי סוג של סטיגמה... השתחררתי על סעיף נפשי... מבחינה חברתית לא היה לי טוב. כל כך סבלתי שהלכתי כל יום להוציא גימלים. כל יום שלא הלכתי זה מתנה, כמו חופשה בחו"ל וכל יום שהלכתי זה היה סבל. לא יודעת למה לא הצלחתי. מאכזבת אותי כי זו לא תרומה למדינה"). יש מי שהרגישו אפליה על רקע המשפחה ממנה הגיעו ("בשביל תפקיד טוב את צריכה נתונים טובים מהבית, אם ההורים שלך עשו צבא... ומאד הרגשנו את זה, גם אני וגם אחיות שלי, שלא משנה כמה נהיה כאילו טובות במבחנים וזה, תמיד יורידו לנו כמה נתונים בגלל שההורים שלנו לא עשו צבא ובגלל שהמצב בבית פחות טוב... תשעה חודשים נלחמתי כדי להגיע לתפקיד שלי. היה קשה אבל בסוף הצלחתי"), והיתה מי שמצבה כלכלי הכתיב את אופי השירות שלה ("הייתי בכיף עושה שירות קרבי ממש הארדקור אבל בגלל המצב הכלכלי, ושהייתי לבד מכיתה ט' בערך, אז הייתי צריכה לממן את עצמי ולא יכולתי לעשות משהו שהוא לא ג'ובניקי"). שתי צעירות ספרו כי הצליחו להתחבר רק עם חייל או חיילת שמתויגים כ"שונים" ("אבל אני לא מרגישה שהרווחתי משהו חוץ מעוד כמה חברים שהם בודדים"; "היתה חברה אחת קרובה שהייתה בבית החייל וגם היא היתה סוג של עוף מוזר שם אז ישר היה לי כימיה איתה אז מתי שהיא השתחררה היה לי יותר קשה"). בין התיאורים אפשר למצוא גם חוויות של יחס משפיל, אשר בשני מקרים היה על רקע מגדרי ("היה לי טוב עד שהגעתי לגדוד, לא כל כך הסתדרתי שם. זה היה גדוד של גברים, ישר שאלו אותי איך תסתדרי עם נשקים הרי את בחורה. העלו אותי למשפטים על "פארש". שזה הפך למצב בלתי נסבל הלכתי למגד ואמרתי שאני לא ממשיכה אבל הוא אמר לי שבגלל שחתמתי אני לא יכולה לעזוב. אז ברגע שסיימתי פשוט עזבתי וזה השאיר לי טעם מר בפה"; "והיו גם דברים שלא אהבתי כמו שהיה ממש שוביניסטיות של הבנים לבנות ואפילו עברנו התעללות שם").

כל ארבע הצעירות ששרתו בשירות הלאומי התייחסו בהרחבה לתקופת השירות. מלבד אחת כולן התייחסו לתקופת השירות, או לפחות לחלקה, כתקופה טובה ("מבחינת השירות מה שעשיתי היה מדהים. כן חיפפתי והייתי מברזנית וזה אבל מבחינת התפקיד שנתנו לי היה מדהים"; "בשתי טיפות חלב שהייתי עבדתי עם צוות מדהים. ממש ממש כאילו אין לי מילים, הכי הבינו אותי"). אחת הצעירות אף הסבירה כי תקופה זו העניקה לה ניסיון מקצועי ומעשי והיא ייחסה את הבחירה שלה במקצוע לחוויותיה מהשירות ("האמת שזה נתן לי הרבה ניסיון בתחום, וגם לבוא מרקע של מישהי שהייתה בפנימויות, ונוער בסיכון וזה ולהיכנס לנעלים של כמו מדריכה כזה, ולהבין את הילדים ממקום יותר אישי... אז זה היה ממש הזדמנות. ובעקבות זה הגעתי לתואר שאני עושה היום..."). הצעירה ששביעות רצונה מהשירות היתה נמוכה ייחסה זאת לכך שבעיניה השירות לא היה משמעותי ולא הצליחה להפיק ממנו את מה שציפתה ("... זה היה בנאלי כזה, לקחת ילדים נגיד לקופת חולים... ללכת להוציא תרופות, אחראית על מחסן ציוד. לא משהו משמעותי, רציתי שזה יהיה משמעותי שיעיף אותי ויקדם אותי ויצמיח פירות אבל זה לא הניב"). ללא קשר לרמת שביעות הרצון מהשירות, שתיים מהצעירות דיווחו על יחס לא הולם מצד הארגון שמפעיל את השירות הלאומי. במקרה אחד הזכירה שבעמותה המפעילה התייחסו אליה כ"ילדה בעייתית" ואחרת ציינה כי למרות שעשתה שעות רבות נוספות מעבר לנדרש לא הסכימו להכיר לה בהן ("אני גם סיימתי את השירות עם אובר של שעות. השירות שלי הוא עד 2 אני עכשיו לא אלך להתקטן

איתם...אם את זוכרת שהיה את הפוליו, אז כאילו זה תחשבי מ-8 עד 8 בערב אני בטיפת חלב. לא היה אכפת לי מאוכל רק לעזור להם, הייתי רואה את הלחץ של האחיות ... אפילו דקה מנוחה לא היה להם...").

כאן המקום לציין כי הגישה שעולה מתשובותיהם של הצעירים היא מחויבות לשירות משמעותי בצה"ל ובשירות הלאומי. שלושה מהמראיינים אף ציינו מפורשות כי היה חשוב להם לעשות שירות משמעותי ולא "ג'ובניקי". אחת הצעירות הביעה תחושת אכזבה מהיחס של ה"מדינה" אליה כמי ששרתה שירות משמעותי שעולה על הדרישות: "מה שהכי מבאס אותי, זה שהיום אני יודעת ששרתתי את המדינה והיום המדינה לא מוכנה להכיר בנו בהטבות שאנחנו צריכים")

תקופת היציאה מן הדירה

מתוך 27 המראיינים עשרה ציינו כי לא חוו משבר בעת היציאה מהדירה. שניים ייחסו זאת באופן ספציפי לליווי שקבלו עם ולאחר היציאה. יש מי שציין כי האמין בעצמו, ואחר חש בשל ליציאה מהתוכנית. היו שלושה ציינו שחוו הקלה ביציאה מן הדירה בשל הקושי לעמוד במחויבויות התוכנית ובשל מריבות עם השותפים לדירה ("היציאה הייתה עבורי כאילו ירדה לי אבן מהלב. הרגשתי טוב. הרגשתי שהשתחררתי מעול מסוים. הרגשתי שמחייבים אותי להגיע לשיחות... ואני לא אוהבת להרגיש שאני חייבת. אין לי כוח לשיחות. הרגשתי כמו בפנימייה, הרגשתי כמו ילדה גדולה שלוקחים לי את החופש ..."; "אני מאד שמחתי לעזוב את הדירה. היה מלא מריבות בדירה.. מי ניקתה? מי עשתה ככה? מי ככה? אפילו של גנון... וואלה שמחתי לעבור. וגם היה לי את ***, שאמרה שתלווה אותי... אז לא היה לי מאד קשה").

לעומת זאת, על 15 מראיינים המשבר לא פסח אם כי הוא הופיע בעוצמות שונות. חמישה סיפרו כי התקשו לגור לבד מבחינה רגשית, בשל עזיבת מעטפת התוכנית והשותפים ("היה לי קושי במעבר. אני רגיל לרעש ולדיבורים של אנשים. היה לי קשה שאני לא מצפה לשום דבר בחיים. מאד אני מסתכל על העולם בצורה שלילית, מחשבות שליליות"), או מסיבה הקשורה למטלות ולסידורים הנדרשים לצורך החזקת דירה. יש מי שהתקשו לשכור דירה, לעמוד בתנאי החוזה או יצאו ללא חסכונות שאפשרו המשך מגורים עצמאיים ("היה מלא כאב ראש למצוא את הדירה, העברות וחוזים"). חמישה תיארו משבר קשה ומתמשך. אחת מהצעירות סיפרה כי בעקבות המשבר הפסיקה להאמין באלוהים ("נשברתי, היו לי משברים שהרגשתי שאני נופלת. הייתי שומרת שבת ואני כבר לא שומרת, אין לי כוח לזה. בגלל כל המשברים החלטתי שאני גם לא מאמינה..."). אחרת, חיפשה עבודה במשך שנה. אחת סיפרה כי הליווי מטעם התוכנית נפסק על אף הבקשות לחדש קשר ("האמת שהרגשתי כאילו זורקים אותי מאיזשהו מקום בטוח כזה, כמו אבא ואימא. התרגלתי שעוטפים אותי ושכל דבר אני יכולה להתייעץ ולשאול, ופתאום זה לישון לבד ולהיות לבד בדירה... ברגע שיצאתי, המלווה לא דיברה איתי יותר, לא היה לי עם מי להתייעץ... גם היה הרבה פעמים שניסיתי שהיא תעזור לי לפתור דברים ... ברגע שיצאתי אז זה היה לה הזדמנות לשים אותי מאחור וכאילו שיהיה לה שקט"). אחת הצעירות לא הצליחה לעמוד בתשלום שכר הדירה, נדדה בין בתים, אבדה את ההערכה העצמית ובעקבות תחושת חוסר האונים עברה להתגורר עם הוריה בלית ברירה ("הייתי בהלם... היו לי רגשות מעורבים, מצד אחד הרגשתי טוב מצד שני פחד, אין יציבות, את עכשיו לבד, מרגישה לבד... הרגשתי שזה נסיגה כמו ילד שהגיע לשלב והוא הולך אז הוא מגיע אחורה. בגלל שחזרתי הביתה זה לא שינוי לטובה..."; "אחרי ההוצאה מהדירה רציתי להתאבד מרוב כעס על כמה חבורה יכולה להשפיע על המצב רוח. אני אומרת לעצמי מה אני צריכה להיות עם חברות כאלה..."). צעירה אחרת נכנסה להריון ולכן עזבה את הדירה לקראת חיים מלאים בהתחלות חדשות

("יצאתי בהיריון, זה סוג של בבוטם הכל בא . אם זה חתונה ואם זה ההיריון.... איך מתקדמים? זה היה קצר, לא עשיתי פרידה או משהו. זה היה כזה פשוט יום אחד וזהו...").

מתוך 17 המראיינים שספרו על המשבר שעברו, 12 ציינו כי פנו וקבלו עזרה מהתוכנית. מרביתם ציינו את המלווה כמקור עזרה, אולם יש מי שנעזרו גם בחברי צוות נוספים של התוכנית. מרביתם היו מרוצים מתוצאות הקשר עם התוכנית לאחר העזיבה, והסתייעו בשיחות תמיכה, רשימות התארגנות, עזרה בקבלת טיפול פסיכולוגי וסיוע בלימודים (***) המלווה מהדירה. היא היתה לי אוזן קשבת שחבל על הזמן, גם בתחום הזוגי ולא רק בדברים של דירה ולימודים. היתה מקבלת אותי, סופגת את כל המשברים שלי. כל פעם שהייתה לי תקופת מירמור היא היתה מרגיעה אותי והייתה מכניסה אותי לפרספקטיבה"; "כן. היה לי את *** המלווה של הדירה שהיא אישה מקסימה ואני מודה שפגשתי אותה. יכולתי לדבר איתה על כל דבר, גם היום אני בקשר טוב איתה. הייתי בקשר עם העמותה... היה לי למי לפנות. זה עזר אבל מה שהכי עזר זה הטיפול הפסיכולוגי... לא זוכרת ספציפית איך זה עזר אבל אני שונה, ההרגשה שלי שונה מאז"; "*** המלווה. היא קודם כל שמחה לשמוע אותי ושאני מדברת איתה. אבל לא הרגשתי שזה העוגן שלי כל כך, זה לא היה משהו שאני יכולה להיתמך בו, עם כל האהבה שלי והיא בנאדם מקסים, וזה לא משנה מי יעשה את התפקיד זה פשוט כשאתה רחוק מהבנאדם וזה הופך לקשר טלפוני... נכון אפשר להיפגש אבל...אתה מרגיש מה אני אפילו עליו...זה לא באותה רמה. זה לא יעזור. זה קצת זה כמו חברה חכמה שהיא מבינה וניטרלית"; "*** שהייתה תמיד אוזן קשבת שלי. והכל עבר כזה קל. כי היה פרויקט של פעמונים מטעם גשר לעצמאות שמאד מסבירים לך על המצב הכלכלי שלך ואיך להתנהל נכון... אז לא מתוך שעמום אפוצץ את כל המסגרת אשראי שלי ואוציא את התסכול בלקנות. אז פעמונים מאד עזרה לי. אני חושבת שאם היתה באה לפני היה לי יותר טוב כי הייתי חוסכת יותר כסף. זה צריך לעבור קדימה בהתחלה של הפרויקט ולא רק לפני יציאה"; "בגדול כן, יש לי את *** (המלווה שלו מגשר לעצמאות), שאני עדיין נמצא עמה בקשר ויכול להתייעץ איתה והיא עוזרת לי ממש").

כל היתר פנו לקבלת עזרה מנציג של מסגרת אחרת. אחת פנתה למלווה מ'למרחב', אחר למלווה של הבוגרים מטעם הפנימייה, ל'פעמונים' ולפסיכולוגית. מעטים פנו לבני משפחה (שלושה) ו/או לחברים ובני זוג (ארבעה).

עם תום השהות בדירה, שמונה מהצעירים עברו להתגורר בשכירות עצמאית או עם שותפים. חלקם בעיר שבה גרו בתוכנית. חמישה עברו לגור עם בן או בת הזוג, אחת אצל הורי בן הזוג. ארבעה עברו להתגורר אצל קרובי משפחה, דודים או אחאים, ושניים מהם גרו בחצר בחדר או במחסן שהוסב למגורים. ארבעה שבו למגורים עם הוריהם בשל יכולת מוגבלת לשאת בתשלומי שכר דירה. מתוכם, שניים ניסו לשוב ולהתגורר עם ההורים בחו"ל, אולם שבו לישראל מסיבות שלא פרטו. אחת מתגוררת עם קשיש במסגרת פרויקט "כאן גרים" ואחר במעונות של מוסד אקדמי. צעיר נוסף מתגורר אצל המשפחה המלווה ואחר שב למשפחת האומנה. השניים האחרונים לנו במספר מקומות עד למציאת יציבות: "בעיקרון גרתי אצל חברות, תקופה של שלוש חודשים. כל פעם קפצתי, שיניתי מקומות. השארתי את הדברים שלי בדירת אל"ח של גשר לעצמאות, ביקשתי אישור עד שהיה לי איפה לאחסן אותם...והייתה לי חברה שהיה לה בית עם מרתף, שמתי את הדברים שלי שם. הסתובבתי עד שהתקבלתי לדירה פה לחיילים משוחררים בראשון לציון, ואני פה כבר שנה ומשהו ונשאר לי עוד עשר חודש". "כשהייתי בחופשת שחרור עברתי לעשות עבודה מועדפת בקיבוץ. לא סיימתי את המועדפת, ואז נסעתי לחצי שנה לארה"ב, גרתי במיאמי, טקסס, אטלנטה. עבדתי בעגלות".

לעומת שלושה שהסבירו כי "תמיד יהיה לי איפה להיות", שישה צעירים ענו כי היתה תקופה שלא היו בטוחים שיהיה להם מקום ללון בו. יש מי שהסתדר בזכות עזרה של חברים (יש לי חברים מאוד טובים, הם עזרו ותמכו בי, הם כמו המשפחה שלי, אם נתקע הם תמיד יושיטו לי יד עד שאני אעמוד על הרגליים"; "לפני 3 חודשים כשעזבתי את המשפחה האומנת לא כל כך היה לי איפה להיות, אז הייתי שבועיים אצל חברה שלי עד שמצאתי את הדירה הזאת"), יש מי שרואה בקשר זוגי קרש הצלה מפני חוסר דיור ("כי יש לי חבר אבל אם לא היה לי חבר אז אולי כן"), ויש מי שהתוכנית קבלה אותן בחזרה ללינה בדירה ("שכשחזרתי מבית שאן ורציתי לחזור לעפולה אז ביקשתי מהתכנית שיתנו לי לישון שם וזה היה קל לבקש. בסך הכל שמחו לקבל אותי אותי בחזרה"). אחד המראיינים הסביר שעל אף החשש הכרוך ביציאה למגורים עצמאיים, סייע לו מה שחווה בתוכנית: "זה מלחיץ לצאת מהדירות, מהכוח שלך. זה קשה אתה לא מבין מה...פתאום חשמל מים, הוצאות שלא חשבתי שאני ארוץ בשבילם. ריצות שבדירה אין לך את זה. היה לי לחץ כי לא רציתי לעזוב וזה באמת מפחיד. והיו לי את הכלים ונשמתי עמוק וחיפשתי את הדירה והיו כמה ימים בודדים והסתדרתי").

אולם יש מי שאי הציבות במגורים יוצרת חוויה רגשית קשה של חסרות בית, המציפה קשיים מן העבר – חוויות ילדות קשות וחוויות פגיעה נשנית מהצורך לחדש קשר עם ההורים ("יש לי משפחה בדרום, אני יכולה לחזור הביתה, אבל מה שזה יעשה לי נפשית, זה יכול להיות מחיר גבוה. אני מתחרפנת שם גם אחרי סופ"ש"; "אמרתי לעצמי - אין לי איך לישון בלילה, זה יגמר לא טוב, לכי למקום אחר... להיות בבית היה מאוד מאוד הרסני, היה עדיף להתאשפז במחלקה פסיכיאטרית מאשר להיות בבית").

שיבה לבית ההורים תוארה כהחלטה שנבעה מחוסר ברירה ("הייתי אני במצב לא טוב. רציתי לטפל בעצמי... הרגשתי שאני לא יכולה להוציא את האנרגיות האלו, ולא מצאתי את עצמי כזה. זה היה תקופה מבלבלת אז חזרתי להורים"), וכחוויה קשה ("ידעתי שכשאסיים את הדירה והשירות שאני אלך לחזור להורים. וזה היה קשה לחזור"). בשל היחסים המורכבים עם ההורים, אחת הצעירות שבה לישון על מזרון בדירה של התוכנית ("זה היה ממש סיוט כי תמיד היה עצבים ומתח. עכשיו זה התמתן. העניין הוא שאבא שלי... אומר זה הבית, זה אנחנו, זה ההורים תתמודדי. אין עם מי לדבר. או שאתה מתרגל ובולע או שאתה הולך. אבל לא היתה לי את האפשרות לעזוב, ומלא פעמים חזרתי לישון בדירה בגבעת שמואל. פשוט הייתי שמה מזון באחד החדרים כי פשוט לא יכולתי להיות בבית. עכשיו אני נגיד שורדת...").

המגורים בשכירות עצמאית או עם שותפים מתוארת כמשימה מאתגרת. בעת הצורך גייסו את עזרת התוכנית ("המלוות עזרו לי לחפש, הייתי ממש לחוץ לצאת ולהתחיל את החיים שלי. כמה דברים התפקששו לי בדרך שלימדו לי לפעם הבאה למצוא דירה יותר קטנה, שהשכירות נמוכה יותר. היו לי תכניות, הייתי אמור לגור עם החברה, כבר חתמנו על חוזה, ואז היא עזבה"). יש מי שהעמותה סייעה לו להיפגש עם עורך דין לצורך החתימה על החוזה. ההתנהלות מול בעלי הדירות והשותפים מתוארת כמתישה ("לקח לי משהו כמו חודשיים למצוא את הדירה הזאת. כל יום רדפתי אחרי 2-3 דירות עד שכמעט התייאשתי ומזל שמצאתי אותה שניה לפני שהתייאשתי"; "השותף שהיה לי היה סיוט הכי גדול בעולם. היה שולל את כולם עשה לי בעיות ולא רצה עד שאמרתי די, מבחינתי תתבע אותי בבית משפט אני יוצאת"). שתיים סיפרו כי התמודדו עם בעלי הדירה ("שרבתי עם הבת שלה, שהיא התחילה לצרוח עלי כי איחרתי קצת ונכבה לי הטלפון והם לא ידעו איפה אני ואיחרתי להוציא את הכלב... ואני מרוב שלא ידעתי מאיפה זה בא לי קפאתי. לא הבנתי מה היא רוצה ממני, ואמרתי די אין מצב, אני עוזבת..."). השנייה נפלה קורבן לחוויה קשה מאוד כאשר בעל דירה הטריד אותה מינית למשך תקופה ארוכה

והתאכזבה מהעזרה קבלה מהתוכנית: "וואי איזה סיוט את מזכירה לי עכשיו כי שכרתי דירה אצל מישהו שהיה מטריד אותי... ועד היום הוא מטריד אבל שום דבר לא עוזר... גם הלכתי עם זה למשטרה אבל הם לא יכולים לעשות עם זה כלום כל עוד הוא לא איים עלי ברצח. הוא היה מתקשר בלי סוף, כל הזמן היה מנסה לגעת בי. היה שולח הודעות, שאני בחורה זונה. אחת הסיבות שאני רוצה לעבור לבאר שבע זה שהוא טינף לי את השם...התייעצתי עם העמותה אמרו לי תלכי למשטרה. אני מאוכזבת שהם לא דאגו ללכת למשטרה או ללכת לדבר עם הבנאדם. ציפיתי בעמותה ממי שידע מזה, מי שהיה מעורב בכל הסיפור".

מצבם העכשווי של הצעירים

דיוור

בתקופת ביצוע המחקר, 16 מהצעירים התגוררו באופן עצמאי בדירה שכורה לבד או עם שותפים, שבעה מתגוררים אצל בני משפחה: הורים, אחאים, דודים או סבים, אחת אצל משפחה מלווה, וצעירה נוספת אצל משפחת האומנה, כל היתר בדיוור מסובסד. תשעה מהמרוויינים קבלו סיוע זמני בשכ"ד מגורמים שונים: שבעה מקבלים סיוע בשכ"ד על סך 1000 ₪ ממשדד השיכון, אחת בדירה לחיילים משוחררים, אחד במגורי סטודנטים. חמישה ציינו כי הם לנים מדי פעם אצל חברים. תשעה מגדירים את סידור המגורים כיציב.

תעסוקה בשכר ומצב כלכלי

24 מהמרוויינים עובדים, ומתוכם תשעה גם לומדים. שניים מחוסרי עבודה ואחד משרת בצה"ל. מרבית המועסקים עובדים במשרה מלאה ומעלה. חלק מהצעירים מדווחים על שעות עבודה רבות במשמרות כפולות ("כשעבדתי ב... זה היה יותר ממשרה מלאה. עבדתי כפולות", "כל יום 12 שעות"). אחת הצעירות יכולה לעבוד שעות מוגבלות בשל חבילת שיקום מהביטוח הלאומי. שניים תיארו מצב של תת תעסוקה במלצרות או בעבודות עונתיות.

10 מהמרוויינים ציינו כי היה מצב שרצו לעבוד אולם לא מצאו עבודה. ארבעה נאלצו לנדוד בין עבודות ("הרבה פעמים, גם במהלך השירות הרבה פעמים, וגם אחרי השחרור. תמיד יש את הקשיים האלה. הייתי עובד בעבודות זמניות ומחפש שעות על גבי שעות באינטרנט ומתקשר לחברות כוח אדם. לא הייתי יושב ולא עושה כלום. לא היה מצב שהייתי יותר מחודש בבית. לא שורדים בארץ הזאת אם לא עובדים"; "כשהשתחררתי הייתי כמו עלה נידף, אם היית מדברת איתי לפני כמה ימים הייתי אומרת לך שעד עכשיו לא עבדתי. נכנסתי לפרויקט הזה רק לאחרונה, עד אז לא מצאתי את עצמי"; "לפני שעבדתי פה הייתי מזכירה במרפאה שנה ומשהו. ונגיד זה שתי עבודות שאני מחזיקה די הרבה... ולפני כן כל עבודה היתה שלושה חודשים ועזבתי, ותירוצים וזה... והיו תקופות שהייתי בלי עבודה"). היו שצינו כי לא ידעו כיצד להתנהל בראיונות עבודה או התפשרו על העבודה הראשונה שמצאו מתוך לחץ כלכלי. אחרים מצאו באמצעות חברים ("התקופה הארוכה ביותר שלא מצא עבודה, חודשיים. באותה התקופה ניסיתי למצוא עבודה בעיקר באמצעות חברים וחיפוש באתרים. עיקר העבודות שהגעתי אליהן זה היה דרך חברים"). מחצית המרוויינים השתכרו שכר מינימום ומטה. שמונה בין 4,001-5,000 ₪, שלושה בין 3001-4,000 ₪, ושניים 2000 ומטה. כל היתר מרוויינים 5,001-6,000 ₪ (חמישה), 6,001-7,000 ₪

(שלושה), 7,001-8,000 ש"ח (שלושה), שניים מרווחים 8,001 ש"ח ומעלה. אלו שמרוויחים 8,000 ש"ח ומעלה ציינו כי החישוב כלל מלגות ודמי מחייה.

שמונה הגדירו את מצבם הכלכלי כקשה או קשה מאוד, שמונה בינוני, ותשעה "טוב". שניים סרבו לענות לשאלה זו. ל-14 חובות לבנקים ולגורמים אחרים, כמו למשל, חברים ואחאים. החובות מסוגים שונים, ונובעים ממינוס בבנק, לקיחת הלוואות, חוב לעירייה, לחברות סלולריות, ועוד. החובות עומדים על סכומים שונים - 3000 ש"ח, 5,000 ש"ח, 15,000 ש"ח ועד 100,000 ש"ח: "הלוואה של 18 אלף בשביל לכסות את כל החובות... זה סטרס מטורף שאני לא ישנה בלילות. זה מחזיר אותי לתקופה של הצבא. יש לי גם חובות לאחים שלי. לאח אחד קרוב ל-5 אלף, לעוד אח אלפיים ואחותי עוד קצת". שניים הסבירו את ההשלכות של החוב על מצבם הרגשי: "היה לי מאד קשה. ...נסגרתי בתוך עצמי פשוט". לאחת המרוויחות איפשר הבנק מספר הלוואות בסכומים מצטברים של עד 30,000 ש"ח. אחד הצעירים ציין שהחוב נוצר בגלל חוב של אחיו, שעל מנת לסייע לו נחלק החוב בין האחאים.

מתוך 27, מרוויחים, 18 ציינו כי נאלצו לוותר על דברים בגלל מחסור כלכלי. הם תארו את מצבם כ"קשוח", או "הישרדות יום יומית". גם מי שצינו כי אינם נאלצים לוותר על דברים הסבירו כי הם חיים בצמצום: "אני מצטמצם אבל יש לי מה שאני צריך"; "אני לא יוצא, אני נשאר בבית"; "אני לא קונה לעצמי כלום עכשיו. אפילו בקבוק מים אני לא קונה בחוץ. אני בצמצומים גדולים"; "אני עובדת 12 שעות, זה לא קל. אני חייבת להחזיר את ההלוואה מלפני 4 שנים כי יש לי ריבית גבוהה. את ההכנסה אני ישר מכניסה לבנק מבלי להוציא כלום"; "אם זה לבלות עם חברים, או לצאת... מקוים ממה שאפשר. אני חושבת שלכולם יש את התקופה הזאת שאומרים 'אני עני עזבו אותי' (צוחקת). זה ויתור יותר במותרות. בדברים הבסיסיים לא חסר לי". אחרים הסבירו כי המצב בכי רע. יש שמוותרים על בגדים ונעליים, יציאה מהבית, נסיעות, קניות ומזון: "לפעמים בסופר הייתי לוקחת פחות כי הייתי יודעת שלא יכולה להרשות לעצמי"; "אפילו על האוכל אתה אומר זה מותרות... וזה אני לא יכול לקנות, נגיד לחם יקר, שאתה אומר לעצמך טוב את זה אני לא אקנה"; "אוכל בריא, שעולה הרבה יותר יקר מאוכל משמין"; "וכשיצאתי מהדירה הגעתי למצב שיום אחד נתקעתי בעיר בלי כסף לאוטובוס, בלי כלום". שבעה צעירים ציינו באופן מפורש כי אינם מתראים עם חברים מחוץ לבית בשל הדחק הכלכלי "כולם יוצאים, ואת צריכה להמציא תירוצים של 'לא אני לא יכולה' אבל בעצם ההסבר היחידי זה שאין לך כסף"; "המצב לא טוב, אני לא נעזרת מההורים, הם צריכים עזרה. אנחנו עושים עכשיו מגבית לחג. אני חייבת לבנק כספים ולאחים שלי. שהייתי בצבא הייתי בפלוס ארבע אלף והשתחררתי נהייתי במינוס 12 אלף. זה אבסורד. אף פעם לא היו לי חובות לא היו לי מינוסים. לגיל שלי זה מצב ממש קשה"; "זה שכר דירה, וחברות טלפון, אני גם קניתי אוטו בשביל להגיע לעבודה, אני גר עם בת זוג והיא בדיוק השתחררה אז הוצאות נופלות יותר עלי... אוכל שצריך לקנות לבית... גם בין לבין יציאות שזה משהו שאני לא יכול לוותר עליהן"; "אני מתלבטת לגבי התשובה כי רק החודש יצאתי ממינוס אחרי שכמעט שמונה שנים לא ראיתי את החשבון לא במינוס. זה רק החודש הזה נכנסתי ממש חזק לניקיון. אבל זה ביתרה נמוכה אז זה בין בינוני לטוב למרות שיש שיפור משמעותי. דווקא הרגשתי שאם אתה עובד יותר אתה מבזבז פחות כי אם אתה לא עובד אז מרוב שעמום אתה מוציא יותר"; "בעיקרון אני מרוויחה הרבה אבל ההתנהלות הכלכלית שלי גרועה. אני משכירה דירה עם אחיות שלי. גם בדירה ברמת גן עבדתי על זה, אני עובדת על זה וגם באור שלום... אבל היום מקשה זה יורד לבינוני...". יש מי שהסבירו כי מצבם טוב בגלל "הביטוח הלאומי", או "אני עובד מאוד קשה בשביל הכסף".

השכלה

שלושה סיימו 12 שנות לימוד ללא בגרות, שבעה עם בגרות חלקית ועוד 17 עם בגרות מלאה. חמש למדו בלימודים מקצועיים כמו איפור, עריכת וידאו, טכנאית שיניים. אחד התקבל לבית ספר גבוה למוסיקה, אחד במכינה קדם אקדמית, ושניים במהלך תואר ראשון. יש מי שמשלימים בגרויות, או בעלי תעודת בגרות אשר מנסים לשפרה או להתקבל בדרך אחרת ללימודים גבוהים. הבוגרים משתפים מקצת מהקשיים בהתמודדות עם הדרישה להשקעה בלימודים ("התחלתי 3 פעמים תואר ולא סיימתי ... ניסיתי כל מיני כיוונים"). צעירה אחת שהדגישה את הקושי להתמיד בלימודים על רקע סיפור החיים הקשה ("פשוט הייתי ילדה שבעקבות המשברים שעברתי בחיים לא היה לי ראש ללימודים ולא רציתי ללמוד והייתי הולכת לבית ספר לחמם את הכיסא או בשביל להחליט שהמורה עצבנה אותי ולא מתאים לי ללמוד. והייתי בורחת, הייתי עושה המון שטויות והיום אני משלמת על זה ביוקר"), כל היתר הזכירו בעיקר ציונים גבוליים, קשיים ביורוקרטיים, פסיכומטרי וכדומה. אחת הצעירות טענה שהמלווה בדירה עמדה על כך שלא תסיים בגרויות במהלך התוכנית ("משהו שעוצר אותי שלא נותן לי, שאני מפחדת להתחיל ללמוד, בשביל ליפול ולהיכשל. והיתה לי מלווה שמאד הייתי לחוצה להתחיל בגרויות והיא עמדה על זה שאני לא אתחיל בגרויות כי היא אומרת שזה מיותר ושזה מאוחר להשלים בגרויות").

מצב בריאות

16 מרואיינים תיארו את מצב בריאותם כטוב מאוד, ארבעה כ"טוב", שלושה כ"בינוני" ושניים כ"קשה מאוד". החמישה אשר הרחיבו באופן מילולי התייחסו לבריאותם הפיזית ("יש לי מערכת חיסונית חלשה וסובלת מדלקות גרון"; "אני סובלת מההשלכות של השמנת יתר"), או קשרו בין מצבם הנפשי לבין חוסן גופם ("היו לי בעבר הרבה בעיות. בדיוק היום הלכתי לרופא כי יש לי בעיות בבטן התחתונה. אלך לאולטרסאונד... זנחתי את זה תקופה אבל עכשיו אני אשלב את זה עם העבודה. מבחינה נפשית, אמרתי לעצמי בצבא שהלוואי ואני לא אקום בבוקר. אמרתי לעצמי שהלוואי ויתפוצץ האוטובוס. היום זה אחרת, הייתי משוגעת. גם היום המצב הכלכלי מאוד משפיע עלי"). יש מי שתיארו התמודדות יומיומית עם ההשלכות של הלחץ הנפשי ("היה לי הרבה מיגרנות וזה ממש מקשה, גם לעבוד, וגם ללמוד שזה לשבת הרבה. זה גם בגלל הלחץ שהיה לי ומאד השפיע עלי בריאותית"; "מבחינה נפשית יש לי שינויים במצבי רוח ואני מקשרת את זה לסכיזופרניה של אבי. דיכאון קל לפעמים אז אני לוקחת ציפרלקס מגיל 17").

שניים אמרו כי התקשו לקבל עזרה רפואית כאשר נזקקו לה. אחת מתמודדת עם פגיעה בתפקוד הכליות (FMS), ומתקשה לקבל טיפול תרופתי אשר לא יפגע בהרגשה ובתפקוד הכללי. צעירה נוספת, מתקשה לקבל מענה למצוקתה הנפשית אשר גורמת למכאובים גופניים מדאיגים ("תשמעי בגלל מה שעברתי אני מתמודדת עם דברים לבד כאילו ... אין לי מישהו שאני יכולה לדבר איתו בשעות הכי קשות שלי. לא קיים האדם הזה... שנגיד אתמול בלילה היה לי לחצים מטורפים בחזה. אמרתי לעצמי את עובדת בוקר, מה לחצים בחזה? לוקחת עוד אופטלגין זה גם לא עוזר. גם עכשיו שאני עדיין עם לחצים אין מה לעשות. עבודה זה עבודה, וגם כשאני לא כל כך מרגישה טוב אני חייבת להמשיך הלאה. ... פניתי לבית חולים ול*** כמה פעמים. בבית חולים אמרו שכלום, הכל בסדר").

קשרים עם קרובי משפחה

למרבית הצעירים קשר כלשהו עם הוריהם: 13 בקשר עם שני הורים, חמישה בקשר עם האם בלבד, ולחמישה נוספים קשר עם האב בלבד. לארבעה הנותרים אין קשר כלל עם הוריהם. תכיפות הקשר הטלפוני עם ההורים משתנה, יותר ממחצית (19) משוחחים עם אחד מההורים לפחות פעם בשבוע, ארבעה פעם בחודש, וארבעה אף פעם לא. בנוסף, צעירים רבים (20) בקשר עם בני משפחה נוספים, כמו אחאים (14) ולעיתים עם המשפחה המורחבת (דודים וסבים). מי שבקשר עם אחאים דיווח לרוב על מפגשים בתדירות גבוהה של לפחות פעם בשבועיים (13), ואילו מי שבקשר עם המשפחה המורחבת דיווח על מפגשים של פעם בחודש (5) או אחת לכמה חודשים (2). שניים ציינו כי אין להם כלל קשר עם בני משפחה.

הקשר עם האחאים תואר כשקשר חיובי ויציב ("אני בקשר איתם מאוד טוב, נפגשים הרבה ומדברים כמעט כל יום בטלפון"; "אחותי גרה אצלי, אני עוזר לה וזה עוזר לי"; "עם האחיות פעם בשבוע כשאני באה, ועם הדוד כשהוא בא בסופ"שים"; "אנחנו מקפידים לעשות ארוחות שיש ביחד. אנחנו מאד מגובשים"). שלושה הביעו צער על כך שהם מתגוררים רחוק מאחיהם. לעומת זאת, אופי הקשר עם משפחה המורחבת לא תמיד חיובי ונוטה לחוסר יציבות ("לא ממש, שלום שלום וזהו. גם עם דודים ובני דודים... רק אני הייתי בפנימייה. אני הייתי הכבשה השחורה"; "סבתא גרה בחו"ל ודודים שלי אני פחות מעדיפה להיפגש איתם").

מתוך 27 המרואיינים עשרה ציינו כי הם יכולים לסמוך על המשפחה שלהם. ארבעה ציינו כי הדבר אפשרי במידה בינונית, אחד במידה מעטה וכל היתר (12), אינם יכולים לסמוך על סיוע של בני המשפחה כלל. ארבעה ציינו שמבחינה כלכלית המשפחה אינה יכולה לסייע להם ("אני עוזרת להם, לא הם לי"; "אני מתפחד לקחת כסף, זה עדיין לא קשר דם אז לא נעים לבקש כסף"; "למשל על כסף, אולי אני לא אלך למשפחה, כי אני יודעת את המצב של המשפחה. תמיכה ועזרה כן אלך אליהם, אם אני צריכה דברים, קניות וכל זה אני מבקשת מהם"; "זה לא בלקסיקון, זה כאילו לבקש ממישהו עני...אני זאתי שמבקשים ממנה"). במקרים רבים צוינה תמיכה נפשית וחברתית מצד האחאים ("עם אחותי אני מתייעצת ועם אחי"; "מאחי הגדול ואחותי אני כן מרגישה תמיכה. ומההורים לא מרגישה. הם לא מבינים אותי. אני מעדיפה לא לפנות ולהתייעץ. אבל אם אני אהיה ברחוב אז ברור שיעזרו"). פעם אחת צוין קשר עם דודה. אחת הצעירות זקפה את חידוש הקשר עם המשפחה למטפלת המשפחתית מטעם הפנימייה, אשר עבדה באופן צמוד עם המשפחה למשך מספר שנים. עם התקדמות הטיפול והתמדת המשפחה הוסר צו ההרחקה וחודש הקשר עם ההורים ("בהתחלה לא היה קשר טוב בכלל והייתה ממש שנאה ולא רצינו לראות אחד את השני ... *** ממש עזרה, אבל עדיין היה להם קשה. כשחזרתי לדירה התחלתי לחזור לקשר עם ההורים והיום המצב ממש טוב").

למרות התמיכה מצד האחאים, מרבית הצעירים הרגישו שהמשפחה אינה מעורבת ולא היוותה מערכת תמיכה יציבה כעת או בשלבי חיים קודמים. יש מי שייחסו זאת לנתק מהמשפחה ולפערים שנוצרו ("המשפחה שלי לא הייתה איתי כל החיים. הייתי איתם בקשר טלפוני אבל אף פעם לא שיתפתי אותם לגבי החלטות שלי"; "מרגיש שאין תמיכה בכלל, מרגיש שהמשפחה מורידה אותי יותר מאשר עוזרת לי. המשפחה שלי מאז ותמיד לא אהבה את הדרך שלי..."). שניים תארו חוסר מעורבות מצד המשפחה בשל יציאה בשאלה ("המשפחה לא מתערבת לי, אני חזרתי בשאלה בגיל צעיר. הפסיקו להתערב לי מאד מוקדם"). שתיים ציינו כי היחס מצד ההורים הוא יחס פוגעני ("ההיפך מתמיכה. ההפך הוא הנכון. אומרים

לך 'אשכנזיה' כאילו שאני מתנשאת... את רוצה להיות מורה? את בטוחה? תהיי גננת אולי. מורידים אותך במקום לעלות"). אחת הצעירות ציינה את הצורך הנואש שלה בתמיכה של ההורים בהתמודדותה עם משקל יתר, אשר אינו זוכה למענה ("בראש ובראשונה ההתמודדות שלי עם המשקל. אין תמיכה מההורים. גם אם הם יראו שאני מאד שם ורוצה, אין תמיכה נפשית או פיזית כמו לקנות דברים בריאים, אין את זה... יש לי אחות שכן מדברת איתי כל יום והיא תעודד אותי אבל בגדול מההורים שלי אין את התמיכה... גם בלימודים זה ככה- לא שואלים 'מה איתך'... 'איך את מתקדמת', 'מה קורה? זה הורים שלא מזהים פוטנציאל ומדרכנים")

קשרים חברתיים ובינאישיים

באופן כללי, שביעות הרצון מהקשרים החברתיים של המרואיינים הינה גבוהה עם ממוצע של 4.11 וסטיית תקן של 1.36, כאשר הסולם היה מ-1 לא מרוצה, עד 5 מאוד רוצה. 15 מרוצים ממספר החברים, חמישה ציינו כי יש להם יותר חברים ממה שהיו רוצים, ואלו שבעה ציינו שהרבה פחות. 20 ציינו כי כאשר יש להם משהו אישי, הם יכולים תמיד לדבר עליו עם חבר קרוב. כל היתר, ציינו כי לא תמיד ואחת ציינה שאין לה כלל חברים וכי אין לה עם מי לשתף ("אין לי. אף חברה שלי לא מכירה באמת את המצב שלי").

רוב המרואיינים התייחסו באופן מילולי לעניין הקשרים החברתיים. יש מי שצינו כי הם מעוניינים להרחיב את מעגל החברים ("ברור שהייתי רוצה יותר חברים"; "אין לי כל כך הרבה חברים. ברגע שהייתי בקשר אינטנסיבי עם חבר שלי אז התרחקתי יותר מדי. הייתי רוצה יותר. זה חשוב חברה") ויש מי שאקטיבי בעניין ("סתם יוצא לי לשבת במקום נחמד ולהכיר. אני לא מכיר בירושלים, הכרתי 2-3 חברים עכשיו. אני מחפש, זה לא פשוט"). שבעה ציינו כי יש להם הרבה מאוד חברים, אבל המספר אינו מעיד על איכות הקשר ומידת היכולת שלהם לשתף ("הייתי רוצה שיהיו לי יותר חברים שאני יוכל לדבר איתם באמת"; "הייתי מעדיפה חבר אחד רציני מאשר כל הידידים שיש לי"; "אין לי הרבה הרבה חברים אבל זה לא הכמות זה האיכות. ויש לנו קבוצה של חברים שאנחנו יוצאים בסופ"שים למפגשים וכל מיני. הייתי שמחה ליותר שיהיו לי אופציות לבחור"). שתיים נתקו קשרים עם חברים כדי להיות לבד או להתמקד בלימודים ולחסוך כלכלית ("אני חייבת להתמקד בלימודים. וגם זה קשור להוצאות כי זה הרבה יציאות ובזבזים כי זה מה שהם עושים. ואני עסוקה בהישרדות. אני לא יכולה להרשות לעצמי לעשות מה שכולם עושים. אז זה להיות סנובית... אין מה לעשות זה מבאס ממש. אבל אני לא רוצה לבקש טובות או שישלמו עלי אז אני בוחרת להיות עם פחות אנשים"; "אני בנאדם שיש לי תקופות, ופעם היו יותר חברות, אבל לרוב אין לי זמן וכוח לאף אחד"). ארבעה ציינו כי נכוו מקשרים קודמים, ומתקשים "לפתוח את הלב" ("אני כן סומכת על מי שכבר חבר. אני יכולה להיות נחמדה אבל לבוא ולפתוח את הלב ולהגיד את מה שיש לי אז זה כבר לא יקרה כמעט"; "נפגעת הרבה בחיים... אני לא מצליחה להחזיק קשר רציני"; "לרוב התחושה שלי שאם אני באה לספר אז יש לי מחשבות אולי לא בא לה לשמוע אותי. אין לי חברה או חבר שאני יכולה בכל זמן נתון להתקשר ואני אספר והוא יבין אותי ולא יחשוב לרגע שאני משוגעת... נתתי הזדמנויות ולא ממש עמדו בזה והם לא תמיד שם וזה מאכזב כי אני תמיד שם... לחברה שלי יש מישהו יותר חשוב אני לא הכי חשובה לה, בקיצור"; "מאז שהיה לי תאקל בדירה, אני כבר לא מאמינה בחברות, אז אני מעדיפה לא להיות בקשר עם בנות. אני מעדיפה חבר אחד טוב מאשר את כל הזבל... לפעמים בא לי לצאת ואו שאין לי עם מי או שמעדיפה לא לצאת").

לעומת זאת, יש מי שמתארים קשר קרוב מאוד, בעיקר עם מי שחולקים עמם סיפור חיים דומה או תקופות משותפות ("יש לי ידידה שגדלנו ביחד, יש לנו סיפור חיים דומה, ואני מאוד פתוח איתה. יש לי חברים אבל יותר כיף לי לנהל שיחה עם ידידה או בת זודה מאשר עם חבר. הידידה תמיד מפנה לי את הזמן"; "אני בקשר עם החברים מהדירה, ו-2-3 חברים מהצבא שאני מדבר איתם ויכול לשתף בדברים אישיים"; "יש לי חברה אחת שבגלל הסיפור האישי שלה אני שם בשבילה ואני בקשר איתה ועם המשפחה שלה, שהם כאילו ממש איתי בטוב וברע, ויודעים עלי כמעט הכל.... ואיתם אני תמיד יכולה לדבר").

קשר זוגי

15 מהמרוויינים נמצאו בקשר זוגי בתקופת הריאיון. מתוכם תשעה מרוצים מהקשר, והיתר במידה בינונית. חלק מהקשרים חדשים למדי (חודש עד חצי שנה). ל-10 היה קשר זוגי בתקופה שמאז עזיבת הדירה, לעומת שניים שמעולם לא חוו קשר זוגי. מתוך מי שנמצא בעבר או בעת הריאיון בזוגיות, תשעה חשו קרוב לבן הזוג ויכלו לשתפו בבעיות, לעומת שלושה שלא חשו קרבה מספקת. ארבעה התייחסו לקשר כעמוק ופתוח מאוד מבחינת היכולת שלהם לשתף את בן הזוג בחוויותיהם ("אני מאוד מרוצה מהקשר שלי, אני משתף, אותה בהכל, מרגיש מאוד בטוח ופתוח"; "אני שש שנים אתו, מגיל 14. אני לא מכירה משהו אחר"; "בפן הרגשי הוא כמו אחי. יותר קשה לו. הוא פחות יודע איך להכיל את הסיטואציה או מה להגיד. אני דיי נפתחת אליו אבל פחות במובן הרגשי של למה אני עצובה או משהו כזה").

קשר עם גורמים בקהילה

11 מהמרוויינים בקשר עם גורמים שונים. ששה בקשר עם המלווה מהדירה ועוד שלושה בקשר רופף עם העו"ס מהפנימייה, אחד בקשר קבוע עם המלווה בקהילה מטעם "גשר לעצמאות", אחד עם עו"ס מ"למרחב" ואחד עם עו"ס ברווחה. שניים בקשר עם פסיכולוג.

הקשר עם גורמים שונים, כמו למשל, העו"ס בפנימייה או המלווה, הוגדר יותר מפעם כלא מחייב על אף שהצעיר עשוי להפיק ממנו תועלת ("היא נהייתה המנהלת שם, משהו כזה... אנחנו עדיין בקשר. היה לי לא מזמן יומולדת והיא התקשרה. באמת כל דבר שהיא רואה שמתאים לי היא מתקשרת 'ומציעים דבר כזה וכזה את רוצה?' יש לה מיליון ואחת בוגרים והיא עדיין זוכרת וחושבת עליך ולמרות שהיא לא חייבת"), וכקשר "חברי" ("בפנימייה היה לי, נשארנו חברים טובים. אנחנו בקשר טוב"). אחת הצעירות הרחיבה מאוד על הבלבול שהיא חשה בעקבות קשר בלתי פורמלי עם דמויות, שבעבר היתה עמן בקשר מסייע קבוע: " עם *** המלווה של הדירה נפגשות אחת לשבועיים והיא שואלת ומתעניינת. אבל זה קצת קשה זה לא כמו שאת בדירה, ואת יודעת שהיא תבוא... את מרגישה לא בנוח לפנות... היא נותנת לי תחושה טובה היא באמת מזמינה אבל קשה לי... אני מרגישה מטרד. אני כבר לא חלק מהדירה, והיא תמיד כועסת עלי אומרת לי 'תפסיקי זה בחירה שלי'. הייתי במצבים לא קלים ולא התקשרתי... משהו בי תמיד חוסר בטחון כאילו - די מספיק ושחררי... ואומרת לעצמי הם במקום אחר והן כבר לא יבינו אותך. תמיד אין לי את הזמן. היא ניסתה ומרגיש לי שאני גם צריכה כדי שזה יהיה הדדי. לפעמים זה מכביד עלי לקבוע פגישה בשביל לדבר עלי... אולי היא לא צריכה לדעת עלי? עדיין זה לא ברור לי איך להתנהג אבל למרות שאני חושבת שאני צריכה את האדם השפוי. אז אני בחיבוסים עם עצמי כמה לשתף וכמה לא".

המרוויינים מרוצים מהחיים באופן בנוני-גבוה (ממוצע 3.74, סטיית תקן של 1.12, על סולם של 1 = כלל לא מרוצה ועד 5 = מרוצה במידה רבה מאוד). מלבד שניים כל המרוויינים בחרו להרחיב באופן מילולי בנוגע לשביעות רצונם מהחיים. יותר ממחצית הזכירו את הקשיים והחוויות המטלטלות שחוו בחייהם ("תשמעי עברתי חיים חרא, לא סיפרתי לך הכל"; "אני בגיל 21 צריכה להחזיר סכומי עתק, תאמת לא היו לי סכומים כאלה בחיים. זה משפיע מאוד על אורח חיים שלי. אם זה התזונה. השינה שלי לא תקינה. חברות פחות. הכל לקוי"; "אני מישהו שגם חטף כאפות"; "אני באה מבית מאד הרוס ועם קשיים מאד בסיסיים, שורשיים והישרדותיים"). חלק מהצעירים הדגישו ששביעות הרצון שלהם מהחיים משתנה לפי תקופות ("לא יודעת, עוברים עליות ומורדות, מתמודדים. מרוצה ממה שיש לי עכשיו"; "וואי תפסת אותי ביום טוב!"; "לפעמים אני יכולה להגיד ואי איהו כף היום עבר סבבה וזה... וכשאני מגיעה הביתה אני מתחילה לבכות ואומרת לעצמי למה בכלל הגעתי לחיים? אני בחורה בת 23 ולא הספקתי כלום בחיים שלי ותרתי איך החיים שלי נראים עכשיו. זה מתסכל אותי ומעצבן אותי"; "אני טוב לי בחיים כרגע, זה בתקופות... אולי מחר יהיה לי פחות טוב, אי אפשר לדעת"). חלקם מוטרדים מהעתיד ומצבם הכלכלי ("קשיים עם כסף, אני לא יודע איך אני אקנה בית. 60 אחוז מרוצה. רק מבחינה כלכלית לא").

באופן כללי, מי שהגדיר את עצמו כמרוצה מהחיים, הסביר כי העניין היה כרוך בהשלמה עם חוויות העבר והשלמה מתוך התפשרות עם המצב הנוכחי ("סה"כ אני ממש מרוצה אבל ברור שיש דברים שחסרים לי... הייתי רוצה שיהיה לי מקום ופינה משלי, זה א-ב מבחינתי"; "אני לא אני 5, אבל לפחות 4. עברתי דברים קשים שבקלות יכולתי למצוא את עצמי במקום אחר בחיים"; "חושבת שהחיים מאד טובים, רק צריך לדעת לאכול אותם ולכוון לאיפה שצריך. וזה לא משנה איפה גדלת, ואיפה נולדת. יש אנשים שגדלים במקומות הכי טובים ועדיין הם לא מאושרים"; "אני מרוצה מהחיים, אני רואה את זה ככה: כל עוד יש לי מקום לישון ולאכול החיים שלי פצצה"; "אני די מרוצה מהחיים שלי, אני לא סובלת, אני לא בוכה על מר גורלי. אני לא רוצה להישמע כמתלוננת. אני מרגישה בסדר"; "אני לא חושבת שיש לי חיים אומללים או משהו כזה, כן אני לא מיליונרית אבל אני מרגישה סבבה").

כאשר נשאלו "איפה את/ה רואה את עצמך בעוד 5 שנים?" 18 מתוך 27 המרוויינים ציינו כי היו רוצים זוגיות, נישואין וילדים. יש מי שמתכננים כבר את האופן בו יממשו את הקמת המשפחה ("מתחנת עם הבת זוג, מביאה ילדים דרך בנק הזרע או לא משנה איך וחייה את החיים"; "בית שיראה טוב בשכונה איכותית שאפשר לשים שם את הילדים"; "לעלות ברמה... להגיע למקום טוב של עבודה שאני מסופקת ממנה שאוכל לנהל ולגדל חיי משפחה"). הרוב ציינו שאיפה לזוגיות או הקמת משפחה כחלק מרשימת השאיפות ("אני רואה את עצמי נשוי"; "ואולי בזוגיות אני לא בלחץ"; "יכול להיות שכבר אהיה נשואה.. אז כן יהיו לי ילדים"; "יכול להיות שנתחתן. אין לי מושג מה יהיה עד אז"; "עוד חמש שנים עם ילד").

כולם התייחסו לשיפור במצב הכלכלי והתעסוקתי ("לעבוד בעבודה מכובדת ומסודרת. להיות בשגרה ולאכול בריא. היום אני מעדיפה לישון עוד שעה ולא לאכול"; "החשבון בנק שלי מסודר. לעבוד בעבודה מכובדת ומסודרת"; "שהמשכורות יעלו קצת ויתנו לנו אפשרות לנשום"; "אני לא אקנה דירה בעוד חמש שנים אבל אהיה במצב כלכלי יותר טוב"). יש מי שרוצים להפוך לעשירים ברגע ("בנאדם מאוד עשיר"; "אני רואה את עצמי בדירה במגדלי U. יושב במרפסת עם כוס יין"), ויש מי שציפיות יכולות להתפרש כריאליטיות יותר ("בית יפה מטופח ונגיד לא אגזים עם וילה אבל.. בית שיראה טוב בשכונה איכותית"). מרביתם התייחסו באופן ספציפי למקצוע נכסף שברצונם להשתלב בו, כמו למשל, ניהול עסקים, קוצר,

עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה, הנדסת בניין, קבלן, עיצוב פנים, ליהוק, שף ועוד. שלוש מהצערות מעוניינות לממש קריירת משחק ושתיים בתחום המוסיקה. אחד הצעירים ציין כי הוא לומד פוליטיקה ומעוניין לעשות שינויים גדולים "אני לומד פוליטיקה. אני רוצה להגיע לכנסת. אני רוצה להשפיע על המדינה. לא יודע במה ואיך... לעשות את המדינה טובה יותר".

חמישה התייחסו לכך שהם רוצים מגורים קבועים ונאותים בסביבה טובה. רצונות אלו השתקפו באמצעות הביטויים הבאים: "בעל דירה"; "להיות בבית"; "אני רוצה בית ולעבוד יותר מהבית"; "שיש לי בית משלי"; "שתהיה לי את הפינה שלי אני רוצה אנשים טובים. וסביבה טובה...". צעירה אחת הסבירה שהיא "חיה את החיים ולא משנה לי מה אני אעשה עוד חמש חיים, אני לא צריכה לחשוב יותר מדי".

כישורי חיים

באופן כללי, כאשר נשאלו "עד כמה את/ה מרגישה שאת/ה מצליח/ה להתמודד עם המשימות הבאות?" (בסולם של 1- כלל לא, ועד 5- במידה רבה מאוד), דיווחו הצעירים על כישורי חיים גבוהים. ממוצע השאלות העוסקות בתשלום חשבונות בזמן והחזקת דירה במצב נקי ותקין היה 4.14 (סטיית תקן של 1.23) ו-4 (עם סטיית תקן של 1.17) בהתאמה. עם זאת, ממוצע השאלה העוסקת באכילת אוכל בריא היה בינוני נמוך (2.70 עם סטיית תקן של 1.31). לשאלה זו בחרו המרואיינים להגיב גם באופן מילולי. מלבד אחד אשר "מבשל בעיקר אוכל בריא", חמשת הנוספים ציינו כי הם אוכלים סנדוויצ'ים וג'אנק פוד בעיקר בשל זמינותם הגבוהה לעומת ארוחה חמה ("אני רוצה אבל הג'אנק יותר זמין. לא תמיד מחכה לי ארוחה חמה אני ואחי משתתפים ואנחנו רוצים להכין... זה הבעיה המרכזית"; "אין לי כוח להכין לי סנדוויצ'ים בבוקר, אני מעדיפה לישון עוד קצת מאשר לקום להכין. יש ימים שיוצא לי לא לאכול כל היום ורק שאני חוזרת מהעבודה ב-20:00-21:00 אני אוכלת. זה הכי לא בריא בעולם"; "אני לא בן אדם של אוכל. ימים שלמים אני יכולה להיות בלי אוכל, כשתוקף אותי המאנצ' של האוכל או שאני מקיאה או שני סובלת מכאבים שאני הולכת למות בקיבה ובבטן. אבל אני לא אוכלת בריא").

אורח חיים

מלוח 9 עולה כי באופן כללי, המרואיינים יוצאים לבילויים יותר מאשר מבצעים פעילות ספורטיבית, מתנדבים או מטפחים תחביבים. הם גם דיווחו על כך שמדי פעם הם מעשנים, שותים משקאות חריפים ומשתמשים בסמים קלים.

לוח 9. ממוצע וסטיית תקן של ממדים שונים באורח חיים של הצעירים (סולם: 1 כמעט לא או בכלל לא, 2 לפעמים, מעט, 3=די הרבה, הרבה)

שימוש בסמי מסיבות	שימוש בסמים קלים	משקאות חריפים	עישון	חוגים ותחביבים	התנדבות	יציאה לבילויים	פעילות ספורטיבית	
1	1.37	1.62	1.96	1.62	1.22	2.33	1.81	ממוצע
0	0.62	0.49	0.93	0.79	0.64	0.87	0.87	סטיית תקן

מתיאוריהם של הצעירים בתגובה לשאלות העוסקות באורח חייהם עולה כי הבילויים המועדפים עליהם הם יציאה לפאבים, בילוי אצל חברים וצפייה בקולנוע ("אני יושבת עם חברים לפחות פעמיים בשבוע"; "יוצא המון לפאבים, אבל היום פחות. אני יוצא עם חברים לסרט מעט"; "יוצאת הרבה לברים"; "אוכל

בחוץ, פעם יוצא לראות סרט"). שלושה ציינו כי בילויים אלו כוללים גם עישון מריחואנה. צוין כי הבילוי לא תמיד "מתחשק" או מתאפשר ("נהייתי זקן בזמן האחרון. אין לי מוטיבציה לצאת למקומות שיצאתי לפני המערכת יחסים"; "אין לי זמן כי אני עובדת"). גם כאשר נשאלו לגבי תחביביהם, חזרו שלושה והזכירו את המפגש עם החברים ("תחביב שלי זה לשבת עם חברים"; "להיפגש עם חברים. אני לפעמים מצוירת ולכתוב"). עוד תשעה התייחסו לתחביבים נוספים לשעות הפנאי כמו למשל, ציור, כתיבה, נגינה, אפייה, "זומבה", ומשחק. ארבעה דיווחו כי הם מתנדבים בעבור קבלת מלגה, למשל, בתוכנית פר"ח ובקידום החוק לצעירים חסרי עוגן משפחתי. יש מי שהיו רוצים להתנדב כדי "לצאת קצת מהבית", במד"א וב"תנו לחיות לחיות" אולם אינם עושים זאת מפאת חוסר זמן.

כשנשאלו לגבי פעילות ספורטיבית חלק מהמראיינים התייחסו לעבודתם כספורט "אני ממלצרת אז זה נחשב כפעילות". חמישה מהם מתאמנים באופן קבוע בחדר כושר, באומנות לחימה, בכדורסל, בריצה ובאימוני כוח. יש מי ש"רוצה אבל לא עושה כי אני מגיע גמור והלימודים שמעמיסים".

השוואה עם תוצאות המעקב הקודם

ב 2013 נעשה מחקר מעקב אחרי הצעירים אשר שהו בתוכנית בשנים 2008-2012 (טיירי, שפירו וגלובצקי, 2014). בעקבות ממצאי מחקר זה נערכו מספר שיפורים בתוכנית, כאשר הבולטים מבניהם כללו הפיכת היציאה מהדירה להדרגתית, המשך ליווי באמצעות מלווי הדירות ומלווי בקהילה, גיוס רמת לימודים ותעסוקה, והגדלת היקף המלגות. פרק זה משווה בין ממצאי המחקר הקודם לנוכחי בהערכת ממדים שונים של התוכנית ובמצבם של הצעירים לאחר עזיבת הדירה.

במחקר הקודם השתתפו 25 בוגרי התוכנית, 15 נשים ועשרה גברים. במחקר הנוכחי השתתפו שישה גברים בלבד. גילם של המראיינים במחקר הקודם נע בין 21 ל 27, ומחקר הנוכחי בין 20 ל-24.

השוואת ממדים בהערכת התוכנית

במחקר הקודם שביעות הרצון מהמגורים בדירות היתה בינונית (ממוצע של 3.4 בסולם של 1 עד 6), לעומת שביעות רצון בנונית-גבוהה במחקר הנוכחי (ממוצע של 3.85 בסולם של 1 עד 5).

לוח 10. השוואת ממוצעי הערכת מדדים שונים של הקשר עם המלווה (בסולם של 1 = בכלל לא נכון, עד 5 = נכון מאוד)

מעקב 2017 (N=27)		מעקב 2013 (N=25)		
ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	
4.3	1.3	4.2	0.9	שביעות רצון מהמלווה – כללית
4.7	0.8	4.1	0.9	המלווה רצתה לעזור לי
4	1.1	4.2	0.9	הבינה אותי
4.7	0.7	4	1.1	התייחסה אליי בכבוד
4.3	1.2	4	1.1	סמכתי עליה
4	1.1	3.5	1.2	הרגשתי שאני יכול לדבר איתה
4.1	1.2	3.3	1.4	עזרה לי להשיג מטרות
3.9	1.2	3.4	1.4	למדתי ממנה
3.1	1.5	4.1	1.3	רוצה להיות דומה לה
2	1.1	*	*	מנינה עליי מדי

*פריט שלא הופיע במחקר

לוח 10 מצביע על הערכה חיובית כללית יותר של הליווי בקרב משתתפי המחקר הנוכחי. קיים פער משמעותי בין שני המעקבים בהערכת רצונה של המלווה לעזור, יחס מכבד, תחושה שאפשר לדבר איתה, ועזרה בהשגת מטרות. לעומת זאת, הצעירים במחקר הקודם רצו "להיות דומים למלווה" במידה רבה יותר.

לוח מס 11. השוואת ממוצעי הערכת הסיוע של התוכנית (בסולם של 1 = בכלל לא נכון, עד 5 = נכון מאוד)

מעקב 2017 (N=27)		מעקב 2013 (N=25)		התוכנית עזרה לי:
ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	היגד
3.41	1.24	2.84	1.31	בענייני עבודה
4.42	0.96	2.72	1.42	לימודים
4.54	0.67	3.96	1.79	צבא או שירות לאומי
3.96	1.17	3.44	1.41	להתקדם בחיים
3.90	1.30	3.56	1.47	להסתדר עצמאית
3.45	1.43	4.08	1.18	כלכלית
4.15	1.56	3.88	1.26	כשהיה עצוב וקשה
4.31	1.00	*	*	בהפניה לגורמי סיוע בקהילה
*	*	4.39	0.89	אני מרוצה מהשתתפותי בתוכנית

*פריט שלא הופיע במחקר

לוח 11 מצביע על כך שבמחקר הנוכחי הסיוע מטעם התוכנית בתחומי חיים שונים, בפרט בתחומי העבודה והלימודים, היה חיובי יותר. רק הערכת הסיוע הכלכלי מטעם התוכנית נמוכה יותר.

לוח 12. השוואת משתני המחקר המרכזיים לפי מגדר

מעקב 2017 (N=27)				מעקב 2013 (N=25)				מגדר
צעירים (n=6)		צעירות (n=21)		צעירים (n=10)		צעירות (n=15)		
ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	
4.42	1.51	4.25	1.25	4.20	0.97	3.64	1.29	שביעות רצון מהקשר עם המלווה
4.32	1.23	3.95	1.16	4.05	1.20	3.30	1.53	הערכת הסיוע מטעם התוכנית
3.57	1.39	3.78	1.08	3.50	1.08	2.26	0.96	שביעות רצון מהחיים

לוח 12 מצביע כי בשני המחקרים, הצעירים העריכו במידה חיובית יותר את המגורים בדירות, את הקשר עם המלווה ואת הסיוע מטעם התוכנית. לעומת זאת, במחקר הנוכחי הצעירות דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים לעומת הצעירים. השוואת הממוצעים של כל מגדר מראה שגם בקרב הצעירות וגם בקרב הצעירים קיים פער חיובי במחקר הנוכחי בהערכת הסיוע מטעם התוכנית ובקשר עם המלווה. השוואה זאת מחזקת את הממצאים המצביעים על השינוי בין שני המעקבים.

השוואת מצבם של הצעירים

בקרב משתתפי שני המחקרים נמצאה שביעות רצון מתונה מהשירות הצבאי והלאומי. ממוצע של 2.7 בסולם של 1 עד 4 במחקר הקודם (סטיית תקן של 0.5), וממוצע של 3.85 בסולם של 1 עד 5 במחקר הנוכחי (סטיית תקן של 1.23). ממצא זה מצביע על שביעות רצון גבוהה יותר במחקר הנוכחי.

משבר היציאה מהדירה היה שכיח יותר בקרב הצעירים במחקר הקודם. מניתוח התוכן עולה כי במחקר הקודם גם עוצמת המשבר היתה חמורה יותר. הדבר התבטא בכך, ששמונה צעירים במחקר הקודם דיווחו על משבר חריף ומתמשך, לעומת אף צעיר במחקר הנוכחי שתיאר משבר מסוג כזה. הסיבות למשבר דומות בשני המחקרים, מלבד חסרות הבית אשר אפינה את מי שדיווחו על משבר חריף במחקר הקודם. באופן יחסי, במחקר הנוכחי דיווחו משתתפים רבים יותר שהם פנו לתוכנית בשעת משבר.

יותר ממחצית משתתפי המחקר הקודם (13 מתוך 25) הגדירו את מצבם הכלכלי כקשה וקשה מאוד, לעומת שמונה משתתפים במחקר הנוכחי. בשני המחקרים נאלצו הצעירים לוותר על דברים בסיסיים, אולם מניתוח התוכן עולה כי במחקר הקודם שכיחות הוויתור על מזון היתה גבוהה יותר. גם מבחינת תעסוקה ולימודים מצבם של הצעירים במחקר הנוכחי טוב יותר. במחקר הנוכחי 24 מתוך 27 צעירים עובדים, לעומת 20 מתוך 25 במחקר הקודם. במחקר הקודם, תשעה מבין אלו שעבדו הביעו אי שביעות רצון מעבודתם (חיפשו במקביל עבודה אחרת או דיווחו על אי ודאות תעסוקתית). זאת לעומת רק שניים מתוך משתתפי המחקר הנוכחי שהביעו אי שביעות רצון מעבודות זמניות או מתקופות של תת תעסוקה. במחקר הנוכחי תשעה מתוך מי שמועסקים גם לומדים, מתוכם ארבעה בהשכלה הגבוהה. במחקר הקודם המעוניינים בהשכלה גבוהה נאלצו לוותר על שאיפותיהם בשל מצוקה כלכלית. במחקר הנוכחי, הזכירו הצעירים שלומדים בהשכלה הגבוהה את הקשר הרציף עם רכזת הלימודים והתעסוקה גם לאחר עזיבת הדירה, סיוע ללומדים באמצעות מלגות, והסיוע של המלווה בהשגת דיור במעונות.

לוח 13. השוואת ממוצע וסטיית תקן של כישורי החיים של הצעירים (1- כלל לא, ועד 5- במידה רבה מאוד)

ההיגד	מעקב 2013 (N=25)		מעקב 2017 (N=27)	
	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן
תשלום חשבונות בזמן	3.2	1.1	4.14	1.23
החזקת הדירה במצב נקי ותקין	3.5	1	4	1.17
מצליח/ה לאכול אוכל בריא	3.2	0.9	2.70	1.13

כישורי החיים של הצעירים במחקר הנוכחי גבוהים יותר בשניים מתוך שלושת הכישורים שנמדדו. לוח 13 מראה כי הצעירים במחקר הנוכחי הצליחו לשלם חשבונות בזמן ולתחזק את הדירה במידה טובה יותר מאשר הצעירים במחקר המעקב הקודם. אולם האחרונים הצליחו להקפיד על תזונה בריאה יותר מהצעירים במחקר הנוכחי.

לוח 14. השוואת ממוצעי וסטיות התקן של מצב בריאות, שביעות רצון מקשרים חברתיים ומהחיים

מעקב 2017 (N=27)		מעקב 2013 (N=25)		סולם	משתנה
ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן		
4.25	1.16	3.8	0.7	1 - קשה מאוד עד 5 - טוב מאוד	מצב בריאותי
4.11	1.36	3.04	0.88	1 - כלל לא עד 5 - במידה רבה מאוד	שביעות רצון מקשרים חברתיים
3.74	1.12	2.76	1.1	1 - כלל לא עד 5 - במידה רבה מאוד	שביעות רצון מהחיים

מצבם הבריאותי של הצעירים במעקב הנוכחי טוב יותר, וכן שביעות הרצון שלהם מהקשרים החברתיים ומהחיים גבוהה יותר, משל הצעירים במעקב הקודם. לוח 14 מראה כי קיים הבדל משמעותי (בין 0.98 ל 1.07) לטובת הצעירים במעקב הנוכחי בשביעות הרצון מהקשרים החברתיים ומהחיים.

לוח 15. השוואת ממוצע וסטיות תקן של ממדים שונים באורח חיים של הצעירים (סולם: 1 כמעט לא או בכלל לא, 2 לפעמים, מעט, 3 די הרבה, הרבה)

מעקב 2017 (N=27)		מעקב 2013 (N=25)		תחום
ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	
1.81	0.87	1.56	0.76	פעילות ספורטיבית
2.33	0.87	1.6	0.64	יציאה לבילויים
1.22	0.64	1.12	0.43	התנדבות
1.62	0.79	1.16	0.37	חוגים ותחביבים
1.96	0.93	1.6	0.6	עישון
1.62	0.49	1.6	0.5	משקאות חריפים
1.37	0.62	*	*	שימוש בסמים קלים
1	0	*	*	שימוש בסמי מסיבות

*פריט שלא הופיע במחקר

לוח 15 בולטים לחיוב הממוצעים הגבוהים יותר בקרב הצעירים במחקר הנוכחי של העיסוק בפעילות ספורטיבית, בילויים, התנדבות, חוגים ותחביבים. לעומת זאת, המשתתפים במחקר הנוכחי גם מעשנים יותר.

דירות גשר לעצמאות מנקודת מבטן של המלוות

מטרת המחקר, הליך ומשתתפות

לכל דירה שמאכלסת שש צעירות או צעירים יש מלווה, בהיקף של רבע או שליש משרה, שתפקידה מוגדר כך: "המלווה נדרשת לבנות לכל צעיר תכנית עבודה אישית וללוות את הצעיר בשלבי התוכנית השונים. במידת הצורך מלווה הדירה תיפגש עם הגורמים הקשורים לצעיר (מעסיקים, מפקדים, שרות לאומי וכו'). המלווה תיקח חלק באירועים המשמעותיים בחייו של צעיר (גיוס לצבא, טקסים, סיום לימודים, חתונה, אשפוזים ועוד). המלווה תגיע לדירה בין פעמים לשלוש פעמים בשבוע, תיפגש עם הצעירים, תתרשם מרמת התחזוקה, הניקיון ומצב הצעירים. המלווה אחראית על קיום שגרה של הצעירים, הקפדה על קיום החוקים והכללים של התוכנית" (ילדים בסיכוי, 2011). מטרת חלק זה של המחקר היא להשמיע את קולן של המלוות והרכזות. לכן הטקסט יהיה בנוי בעיקר מדבריהן של המלוות עצמן, עם הקדמות, מילות קישור ודברי סיכום כפי שיידרש, ובהתבסס על ניתוח תוכן תמטי.

בזמן עריכת המחקר (2017) היו מועסקות 16 מלוות ל-30 דירות. בסך הכול רואינו 12 מלוות ורכזות אזור. אלה היו ראיונות עומק, מובנים חלקית, שבהם המלוות התבקשו לספר על עצמן, על הדירה או הדירות שהן מלוות, על הצעירים או הצעירות שבדירות, על אופי הקשר עמם, על קשיים והצלחות. הן התבקשו לחוות את דעתן על התוכנית, ולהציע שינויים ושפורים. משך הראיונות נע בין 40 דקות לשעתיים. כמחצית מהראיונות נוהלו בטלפון, והמחצית השנייה בשיחות פנים אל פנים. בהתייעצות עם מנהלות התוכנית נכתב תדריך ראיון שפרט את השאלות שאמורות להישאל, אולם הראיונות התנהלו כשיחה חופשית, כאשר מטרת התדריך היה להבטיח שהראיון יכלול את הנושאים הרלבנטיים (ראו נספח ג') (תדריך הראיון). מטרה זאת הושגה חלקית.

המלוות הן קבוצה הטרוגנית מבחינת גיל ורקע מקצועי. טווח הגילאים נע מצעירה בשנות העשרים לחייה, ועד לפנסיונרית בשנות השישים לחייה. כולן נשואות, מרביתן עם ילדים, מקצתם קטנים ומקצתם בוגרים, ויש ביניהן גם סבתות לנכדים. מרבית המלוות הן יהודיות חילוניות, אך יש גם מלווה ערבייה, מלווה דתית, ושתיים חרדיות. קבוצת המלוות הטרוגנית גם מבחינת הרקע המקצועי. לכולן השכלה אקדמית, מקצתן עם תואר שני, במקצועות כמו עבודה סוציאלית, פסיכולוגיה, קרימינולוגיה, חינוך, קידום נוער, תרפיה באמנויות, ועוד. בנוסף להכשרה המקצועית הבסיסית, מרביתן רכשו העשרה והכשרה נוספת בתחומים כמו הנחיית קבוצות, פסיכותרפיה, רכיבה טיפולית, פוטותרפיה ועוד. למרביתן ניסיון קודם בעבודה עם ילדים, נוער וצעירים בסיכון - בצבא, בפנימיות, בבית חולים פסיכיאטרי או בקהילה. מקצת המרואיינות מלוות דירה אחת, אחרות שתיים, שלוש ואף ארבע דירות. לכמה מהן "גשר לעצמאות" הוא מקום עבודתן היחיד, אחרות עובדות במקביל במקום נוסף, במרבית המקרים בתפקיד טיפולי. הותק שלהן בתוכנית נע מפחות משנה ועד ל-11 שנים. שלוש מהמרואיינות מתפקדות כרכזות מחוז, שתיים מהן במקביל לליווי דירה או דירות.

איך המלוות תופסות את תפקידן?

המלוות מדגישות את המורכבות של התפקיד "העבודה היא הכי לא שגרתית. ממצאה עצמה כל יום מחדש. כל צעיר וצעירה עולם ומלואו", ושל הפרקטיקה שלהן "... אין עוד גורם שיש לו מנעד כל כך רחב". כולן מכירות בכך שלתפקידן יש מרכיב אינסטרומנטלי ומרכיב רגשי. הן נבדלות בדגש שהן נותנות לכל אחד מהמרכיבים. יש מי שמתחילה בנושאים שקשורים בניהול חיי יום-יום בדירה (ניקיונות וכיו"ב) וסיוע אינסטרומנטלי בנושאים כמו פתיחת חשבון בנק, כנקודת מוצא למעורבות בנושאים רגשיים "עבודה על נושאים יומיומיים, טריוויאליים, מאפשרת התמודדות עם סוגיות קשות בתחום היחסים הבינאישיים". ויש מי שסדר הדברים אצלה הפוך "לפני שאני מתחילה לעבוד עמם על דברים אינסטרומנטליים כמו לימודים ועבודה אני עובדת קודם כל על היכולת לקשר".

בניית תכנית אישית לכל צעיר היא מרכיב מרכזי בתפיסת התפקיד. המלוות תומכות בצעירים במהלך שירותם הצבאי, מסייעות במיצוי זכויות בצה"ל וחלקן נמצאות בקשר עם המפקדים. "אלה שבצבא מסיימות שירות מלא. אני לא מוותרת. יש המון מקומות שהן יכולות ליפול - נפקדות, 'אין כוח', לצעוק על המפקדים. מבהירה להן שבצבא זה לא פנימייה. עוזרת להן להבין את נקודת המבט של המפקד. מול מפקדים אני מתערבת בנושאי ת"ש או בעיות כלכליות. בשיבוצים ומשפטים אין לי מה להתערב". מלווה אחרת מספרת "אני בקשר כמעט עם כל המפקדים. יותר מאשר אצל הילדים שלי. כשיש מפקדים טובים הקשר משמעותי. כשהצבא יודע שיש מי שעומד אחריהם יש יותר רצון להתאמץ בשבילם...".

המלוות מדגישות את התפירה האישית של התערבות לכל צעיר או צעירה. "את העבודה שלי אני בונה כך שיש הרבה התייחסות אישית. עם כל צעיר זה טיולור מייד". ומוסיפה אחרת: "זה תלוי הרבה בצעירה. אני מנסה להרגיש אותה ולהרגיש מה מתאים לכל אחת, ומה כל אחת זקוקה. אני יכולה להגיד שיש לי צעירות שליוויתי ארבע שנים ורק בשנה האחרונה עלו תכנים שהם יותר מורכבים וזה בסדר...".

דילמת החכה והדגים עולה כמעט בכל ראיון, ולו רק במשתמע "בהתחלה רציתי לעשות עבורן הכול. הם כבר עברו חיים כאלה, ובואי נעשה עבורן. אבל למדתי שלהיפך, אם אני אוהבת אותן, אם אני רוצה בהתקדמות שלהן הן צריכות לעשות את הדברים בעצמן. אני יכולה ללוות, אבל הן צריכות ללמוד לעשות את הדברים. זה קופת חולים, בנק, ביטוח לאומי, ממש בדברים הבסיסיים של לנהל חיים עצמאיים, בוגרים". המלוות רואות במיצוי זכויותיו של הצעיר אבן דרך משמעותית ביציאה לעצמאות. הן מדגישות את הממד האקטיבי בסיוע למיצוי זכויות, ובכלל זה ליווי בתהליך הגשת תביעות לביטוח הלאומי ולמשרד השיכון "חלק מהתפקיד שלי זה להנחיל להם את היכולת לגשת לזכויות שלהם. זה לא יכול להיות שאני אגיד 'הנה, יש את זה, אתם יכולים ללכת ולקבל ייעוץ, אתם יכולים להיעזר בי' ואני אשב ואחכה שזה יקרה. הם לא יודעים איך לעשות את זה. זה תהליך, לחנך לזה שאתה אחראי על חייך, אבל גם איך עושים את זה, איך ממלאים את זה בתוכן". לעתים המלוות מתמודדות עם משימות יוצאות דופן. "במקרה אחד הצעירה, עולה מחבר העמים, היה ספק לגבי היהדות של אימה וגם חשש לממזרות. עשינו את כל הבדיקות, ראינו קרובי משפחה, ובנינו תיק שהוכיח שהיא יהודייה כשרה וכך היא הצליחה להתחתן".

מלוות שבצד עבודתן ב"גשר לעצמאות" גם מקיימות פרקטיקה של תרפיה כזו או אחרת מגדירות את תפקידן דרך הפריזמה של ההבדלים בין תפקידן כמלוות לתפקידן בקליניקה. "זה שונה מאד מטיפול, כאשר יש סטינג, זמנים ומקום מוגדרים. דברים קורים כל הזמן, בכל שעה ביום, גם כשאני לא בדירה. יש משהו בקשר הבלתי אמצעי, החשוף, בתוך הקשיים, בתוך הגיפה, על המיטות, עם המצעים והפיג'מה.

בטיפול המטופל בוחר מה שהוא מביא. כאן את נמצאת במקומות הטובים אך גם במקומות הכי נמוכים". למרות שהתכנים הרגשיים עולים בקשר עם הצעירים, המלוות לא מתיימרות להעניק טיפול נפשי. בהקשר זה הן מתפקדות כ"קייס מנג'ר" שמפנה ומאפשרת. מסבירה אחת מהן: "יש להם אפשרות (לקבל טיפול נפשי) ואני מעודדת את מי שאני חושבת שהיא זקוקה כי באמת מה שאני עושה זה לא טיפול"; ובכל זאת "הם כולם מגיעים עם סיפורים ועם דברים שהם חוו, שאתה נחשף להמון דברים, אז אתה חייב שיהיה לך ידע בכל הנושאים האלה. אם זה התעללויות מיניות, סמים, אלכוהול, הכול. הן מגיעות עם עבר עשיר בתחומים האלה וממש חשוב שיהיה את הידע המקצועי. זה אמנם לא מוגדר טיפול אבל הן יושבות עם הפיג'מה בסוף יום ומעלות תכנים מאוד קשים, אז יש בזה גם אלמנטים טיפוליים". הבחנה אחרת בין תפקיד המטפל הנפשי לבין תפקיד המלווה קשור בהדגשת הכוחות של הצעירים "ראיית המבט שלי שאני לא רואה אותם פתולוגים. מדגישה חוויות טובות. חלק מהחוויות הטובות זה מה שאני עושה אתם. לא מתיימרת להציל, לרפא. אני פה, אתכם. אני יודעת שנופלים. תפלו, אתם לא לבד. לא צריך לפחד....".

המלוות מתלבטות באשר להיבט האימהי בתפקידן. אחת אומרת "אני בשבילם אימא". ואילו אחרת מדגישה שהיא לא אימא, אף על פי שהתפקיד כרוך בסוג מסוים של הורות. היא מתלבטת איך להגדיר זאת. "להגיד למישהי שאת האימא שלו זה מחויבות כזאת שאני לא חושבת שעובד ב"ילדים בסיכוי" יכול לעמוד מאחוריה. לאט לאט מתפתחים יחסים קרובים, שיש בהם הרבה מרכיבים הוריים. זה יכול להשתנות באותו יום. יום אחד היא זקוקה למשהו אימהי ומשהו מחבק, ויום אחד היא זקוקה למישהו ככה שיעמוד מולה בצורה מאוד ברורה עם גבולות". לתפקיד ההורי גם פן חינוכי "אחת הצעירות השאירה אורז שרוף במקרר ורבו אתה על זה. היא פשוט לקחת את הסיר, עם האורז וזרקה אותו לפח. אני עמדתי על זה שהיא תקנה סיר חדש, לא משנה איזה סיר, סיר בעשרה שקלים, ותחזיר לדירה סיר. לא לוקחים סיר וזורקים אותו לפח כי לא בא באותו הרגע לנקות". מקצת המלוות מייחסות חשיבות מיוחדת לייזום פעילויות משותפות כיפיות, לא שגרתיות, המזכירות פעילות משפחתית "הבאתי פעם את הבנות לחווה. רכבו. פיתה על הטבון. טרקטורון בשדות". "...היינו בהופעה של יובל דיין לפני איזה חודשיים. מאז הן נורא רוצות עוד הופעות. יש תמיד אירועים של התכנית שנוסעים ביחד. הן הכי אוהבות לנסוע באוטו, מבחינתן זה הדבר הכי כיפי, לא משנה עכשיו לאן. בסוף השנה שעברה היה אמור להיות טיול של העמותה והוא התבטל ברגע אחרון, הבנות אצלי נורא התאכזבו. ארגנתי טיול רק לדירה שלי, נסענו לצימר לשישי שבת בכנרת. נסענו לטבריה, עשינו סדנת שוקולד, היינו בג'קווי, בבריכה. היינו בטיילת, עשינו הליכת בוקר. הן רק מחכות לטיול הבא".

יש מי שמדגישות את תפקידן כדמות לחיקוי (role model) "אני מדברת איתם המון על קשרים. אין להם מהבית דגם של קשר זוגי מיטיב", וכמסייעות בבניית תפיסת עתיד של הצעירים והצעירות. "בשיחות (עם הבנות) עולה העתיד. אפשרויות, חששות. מה תעשה בשנה הבאה. מה היית רוצה להיות. האם ללכת ללמוד. האם חוזרים למשפחה, האם יוצאים לעצמאות". המלווה אומרת שהיא "רוצה לראות אותן מסודרות, עבודה, זוגיות. רוצה לתת להן איזה שהוא פוש. שיבינו שיש אחריות, אך אם לא טוב זכותן לחפש משהו אחר. לא היה להן קול של מי שקצת עוזר להן". הן מדגישות את חשיבות היציבות שלהן בתוכנית, בניגוד לחוויות של הצעירים במסגרות קודמות. "קטע עם דמויות מתחלפות, ברגע שאת מוכיחה שאת לא הולכת לשום מקום, את שם והם בוחרים אם להישאר או ללכת, אז זה אפשרי. הבעיה שבפנימיות או בבתי ספר, בבתים שבאים והולכים וחוזרים והולכים, זה כאילו קשה. אני חושבת שזה שאני חמש שנים באותה דירה ויכולה לאחל מזל טוב לצעירה שהייתה בשנה הראשונה אז מבחינתה זה המסר, זה מרגיע אותה."

איך, לדעת המלוות, הצעירים תופסים אותך?

שאלנו "אם היינו שואלים את הצעירים או הצעירות מה אתן בשבילם, מה הם היו משיבים לנו?" התשובות היו מגוונות, ומושפעות במידה רבה מהמאפיינים של כל מלווה. מלווה צעירה, בשנות ה-20 לחייה, אומרת שהצעירות תופסות אותה כאחות גדולה. לעומת זאת מלוות מבוגרות אומרות שהצעירים תופסים אותן כאם, כדודה, ואפילו כסבתא. ויש מי שמתלבטת בין אחות לאם, לאשת מקצוע, ובסוף קובעת "תופסים אותי כמי שאני (מזכירה את שמה)".

כל אחת רואה יתרונות לפערי הגיל הקטנים או הגדולים בינה לבין הבנות. הצעירה קובעת ש"בגלל גילי הצעיר הן מסוגלות להתייעץ אתי על יחסי מין וכאלה. גם קשיים עם מפקדים, בוסים, חרדות, איך לא משחזרות מה שהיה בבית. זה עולה בדיוק כשהן לקראת מערכות יחסים". ואילו המבוגרת אומרת "יש יתרון למלווה בוגרת בעלת משפחה, בזכות ניסיון חיים שמביאה עמה, בהשוואה לצעירה שעדיין לא נשואה, שהיום יש לה חבר ומחר נפרדת ממנו. הבנות מאד מתעניינות בחיים שלי, מבקשות לדעת איך יצאתי עם בעלי, איך אני עושה שיחבק אותי, איך אני עושה שבעלי יכבד אותי, איך זה שאנחנו נשואים שנים רבות כל כך ולא רבים. כל זה מאד משמעותי עבורן".

יש מי שרגישה לאיך הצעירים תופסים אותה, ואיך היא עצמה משפיעה על התפיסה "הרבה פעמים אני נמצאת בדירה ומתקשר אלי משהו מהחיים הפרטיים שלי, שואלים: איפה את? קשה לי נורא ליד הצעירות להגיד אני בעבודה. זה קשה, זה לא בדיוק עבודה, אבל זה עבודה". ובדומה לכך, מלווה אחרת מספרת "איך משהו אמרה לי? אני העבודה שלך. אז אמרתי לה שהיא צודקת, שהיא העבודה שלי. באמת, אי אפשר להתעלם מהקונטקסט הזה. הם לא מתבלבלים". תפיסת הצעירים את המלווה עשויה להשתנות עם הזמן. "הם יכולים להגיד: כן, כל מה שמעניין אותך זה שיהיה שקט בדירה. אבל לאט לאט הם לומדים שמה שמעניין אותי זה הם. הדירה היא רקע, היא לא בעיני דמות. הם הדמות, וקשה להם עם זה. הם לא מורגלים להיות הדמות, הם תמיד היו חלק מקבוצה גדולה".

היחסים עם הצעירים

מרבית המלוות מצהירות שהן אוהבות את הצעירים ונהנות מהקשר עמם. ועדיין לא תמיד קל להגדיר את מהות הקשר, להגדיר מה זאת אהבה. יש כאלה שרואות את האהבה כמשהו שמתפתח בהדרגה. "אני לא אומרת להם שאני פוגשת אותם ואני אוהבת אותם. את לא יכולה להתנפל על מישהו ולהגיד לו שאת אוהבת אותו. זה יכול להיות מאוד מאיים". אחרות אוהבות את הצעירים עוד לפני שהכירו אותם אישית. "אני חולה על האוכלוסייה הזאת, דווקא על ה-hard core, המקומות שזה הכי מורכב. זאת זכות מבחינתי להיות איפה שהוא בדרך שלהן. זה מדובר, הן מרגישות את זה." יחד עם זאת לא תמיד קל לאהוב צעירים כאשר ההתנהלות שלהם מאתגרת. "את רובן אני מאוד מאוד אוהבת, יש כאלה שזה לוקח זמן, שזה בסדר. אבל יש כאלה שהן נורא מאתגרות. לרוב אני מאוד אוהבת אותן, ועם הזמן אתה נקשר אליהן, אתה עובר איתם דרך ארוכה, מגיעות ילדות בנות 18 ואת איתן עד 22, וזה משמעותי מאוד". קורה שמלוות מצליחות ליצור קשרים אישיים טובים עם צעירים כפרטים, אך לא עם דיירי הדירה כקבוצה. מספרת מלווה שהחליפה מלווה אחרת: "לא היה קל להיכנס לדירות כמחליפה. ביחוד שלצעירות שלנו יש בעיות בקשר, באמון. מבחנים שהן עושות לי. בדיקת גבולות. נתקלתי בהרבה קשיים. עם דירה אחת היה לי קשה. לא באמת נותנות הזדמנות למשהו. חלק היו נחמדות ומשתפות. היו כאלה שגם ברגש, אחרות יותר בטכני. אך בקבוצה היה קשה".

אחד הקשיים שמאפיינים ליווי צעירים שהם בניגים היא הגדרת גבולות העצמאות שלהם, שליטתם על מה שקורה בדירה לעומת הסמכות של המלווה "אחד התחומים שהכי מפריעים להם ומפחידים אותם זה מה שנתפס בעיניהם כאובדן שליטה. אם את מחליטה כל מיני דברים אז הם לא מחליטים אותם, וזה מקום מאוד מאוד מעורר חרדה. יחד עם זאת החיים שלנו הם חיים שבהם שליטה מוחלטת היא לא בידינו, אנחנו חולקים אותה, או היא בידי מישהו אחר. הם טועמים את הטעם הזה של החיים שבו חלק מהדברים הם לא בסמכותם המוחלטת. אני חושבת שזה משהו שהוא מאוד מיטיב."

המלוות מודעות לכך שחלק מהצעירים לא עד הסוף פתוחים כלפיהן "אני חושבת שיש רמת פתיחות גבוהה, אבל לא מוחלטת. הם לא פתוחים איתי באופן מוחלט. ברור לי שיש חלקים שהם מסתירים, ואולי הם יוצאים ואולי הם לא יוצאים בהמשך." המלוות מודעות גם להבדלים בין הצעירים בנושאים של אמון ופתיחות. "נורא תלוי בצעירה, יש כאלה שמהשבוע הראשון יספרו לך הכול, ויש כאלה שגם אחרי שנתיים את תחלבי ולא תדעי הרבה. זה מבחינתי בסדר כי תמיד אני אחתור לדעת יותר אבל בגלל שהן כבר בגרות אני אף פעם לא אלחץ על מישהי שהיא חייבת לספר לי מה ומו. אם היא בסך הכול משתפת פעולה, יוצרת קשר ומתפקדת, לא אכריח אותה לשפוך את כל העניינים שלה. זה מגיע פעמים ברגעים הכי מפתיעים. זה מגיע בעיקר כשנוסעים עם בן אדם אחד באוטו, אז נשפכים כל הסיפורים." כאשר יש פתיחות עולה סוגיית הסודיות. עד כמה המלוות מחויבות לשמור לעצמן דברים שהצעירים מספרים להן, כאשר לעתים מדובר בנושאים שמחייבים התערבות מערכתית. "אני מסבירה שאני אמונה על שלומן וחלק מהדברים שאני עושה זה לשתף אנשי מקצוע או אנשי טיפול שאני חושבת שהם רלוונטיים." "אני משתדלת, עוד לפני שעולים דברים וזה, להבהיר להם שאנחנו צוות, אנחנו עובדים בשיתוף פעולה, שהדברים עוברים. אם היא ממש מבקשת אני אפעיל שיקול דעת, אבל זה תמיד יהיה מולה. אם אני אשתף היא תדע שאני אשתף. הרבה פעמים אני צריכה לספר גם למפקדים, אני תמיד אגיד לה שאני עושה את זה. היתה לי צעירה שהייתה חותכת את עצמה בתקופות מסוימות והיא הייתה עם נשק. היא משתפת אותי בזה, וכל הזמן הייתה אומרת 'זה לא התאבדות זה רק כאילו' אבל עדיין, אני הרגשתי לא בטוח שהיא נוסעת לבסיס והיא עם נשק ולשמור את זה אצלי או רק עם הרכות. הרגשתי שזה יהיה נכון שגם בצבא ידעו מזה".

היחסים בין המלוות והצעירים מושפעים מהבדלי תרבות. מספרת מלווה חילונית לדירה של בנות שהתחנכו בפנימייה דתית: "הן מכירות את זה שלא אוכלים בשר וחלב, שברור שצמים ביום כיפור, שברור שיש אלוהים. ואז הן פוגשות אותי וזה הלם תרבות. זה לא בהכרח גורם להן לרדת באמונה שלהן, זה מזעזע אותם שיש אנשים כאלה בעולם. כל יום כיפור עולה סיפור כזה בלתי נסבל עבורן. זה שאני לא שומרת שבת, אוכלת בשר וחלב, או כל דבר אחר שהוא טאבו מבחינתם, את זה הן יצליחו לבלוע. זה שאני לא צמה ביום כיפור, ולא משנה כמה שנים הן יכירו אותי, הן עדיין ישאלו אותי 'מה את לא תצומי? את בטוחה?' יש דיבור מאוד פתוח על זה, אני נורא מאמינה בזה. ככה הן לומדות על העולם".

מתחים וקונפליקטים עם הצעירים

בדרך כלל היחסים של המלוות עם הצעירים טובים. יחד עם זאת יש גם קונפליקטים. לעתים קונפליקטים עם צעיר אחד מסוים, לעתים רחוקות עם דירה שלמה "אחת מהן לא כל כך מתפקדת. רקע משפחתי קשה. יכולה להיות תוקפנית. אל תחפרי לי. יתר הצעירות יותר קלות". דוגמאות נוספות לקונפליקטים עם

יחידים: "אחד שהיה מפונק, קיבל מיטה קטנה יותר מזאת של השכן לחדר. היתה שיחה קשה אתו ועם המשפחה המארכת. כעסו על כך שהשאירו לו פינה קטנה".

קונפליקטים עם הדירה כקבוצה קשורים בדרך כלל להפרת חוקים. "קורה שהבנות רומסות את התוכנית. היה מצב שהיינו צריכות לפרק את כל הדירה. ארבע פעמים עברו על קווים אדומים עד שהרחקנו." קונפליקט יכול להתהוות גם עקב חילופי גברי בליווי. "כיום מתמודדת עם התנגדות של דירה שלמה לממלאת מקום של מלווה שנמצאת בחופשת לידה. כמו חרם. מנסים לשמור על קשר עם המלווה הקבועה." קונפליקטים עם דירה שלמה הם לעתים תוצר לוואי של קונפליקטים בין הצעירים לבין עצמם "הן גם בגירות וגם ילדות. בדירה היתה צעירה אחת שכולן תקפו אותה. הרגשתי שאני צריכה להגן. חשבו שאני בצד שלה. מבחינתן או שאת אתנו או איתה. גם הרכת היתה כאילו בצד של הדחוויה. ערב של צעקות ואיומים..." ויש מי שרואה את הקונפליקט כבסיס ללמידה וליחסים בונים. "גם בתוך המריבה המון פעמים אני מרגישה שהעיקר זה שהם יבינו שהמריבה לא הורגת את היחסים ולא הורגת אותי. יכול להיות צעקות, בכי, ויכול להיות דברים מאוד חריפים, אבל זה לא מצליח להרוג את היחסים. זה תמיד כי מישוה עשה משהו ולדעתם אני לא עשיתי משהו נכון ביחס למה שהוא עשה. מישהי לקחה אוכל ואני לא השעיתי אותה מהדירה למספיק זמן או לא נתתי את הפתרון המידי כמו שהם חושבים לראות אותי. אז זה מעורר המון כעס. המצבים האלה אני רואה אותם כחלק ממערכת יחסים שלמה ומלאה, אני לא הייתי רוצה שהם יהיו במקום שהם לא יכולים לכעוס עלי. אני חושבת שהם מתנסים איתי בכוחות שהם מפחדים מהם בתוך עצמם. אבל דרך הקונפליקטים האלה ודרך הסערות הרגשיות האלה ודרך הכעסים, הם יצמחו".

הצבת גבולות למעורבות

מקובל על המלוות כולן שאי אפשר לתחום את התפקיד במסגרת שעות עבודה מקובלות, ויחד עם זאת מרביתן מכירות בכך שנחוץ להגדיר גבולות לזמינות שלהן, גם אם אלו שונים בין מלווה לחברתה; אחת מציבה אותו בחצות, אחרת בעשר ושלישית בשמונה בערב. "אני מציבה לי ולהם גבולות. אם מתקשרים בחצות הלילה אני מחזירה סמס 'האם דחוף?' אם כן, מחזירה טלפון. אם לא, 'נדבר מחר בבוקר'". יש מלוות שמתוך רגישות למצבם הקשה של הצעירים מתקשות להציב גבולות. "לי לעתים קשה משום שאין גבולות ברורים. מעורבת בכל תחומי החיים. זה מאד שואב. בכל זאת אני מציבה גבולות. צעירה היתה מתקשרת כל לילה. בהתחלה סביב מצוקה קשה ונטייה אובדנית. ביליתי עמה הרבה במיין פסיכיאטרי. זה התיש אותי ואותה. ...".

לרבות יש ראייה רחבה של הנושא. "... כל אחת יש לה את המינון שנכון לה (לזמינות). יש מי שלא מפריע לה לענות לאסמסים בשתיים בבוקר. אני מאוד שמה את הגבולות שלי מול הצעירות ובמקביל גם מול המלוות. לחירום אני זמינה תמיד, אבל אם זה לא יהיה חירום הם יקבלו פידיבק שזה לא מתאים עכשיו. לא תמצאי כמעט שיחות באמצע הלילה כי אני מאוד מאוד הקפדתי על זה. הרבה פעמים אני אומרת שאם מתקשרות וזה דחוף ואני לא עונה תכתבו לי 'זה דחוף'..."

יש גם כאלה שסבורות שהצעירים יודעים להציב לעצמם גבולות. "אני מאוד גמישה. אם צעירה מתקשרת אלי בשתיים עשרה בלילה והיא צריכה אותי אז אני אהיה שם עבודה. היא לא תעשה את זה כל יום. לא הייתי צריכה להגדיר את הגבולות. מתוקף הקשר מבינים את הגבולות. מתקשרים בלילה רק כשזה דחוף. מתקשרים בעשר וחצי ולא עונה. הם כותבים בעצמם לא דחוף. נדבר מחר. אם יכולים לפתור בעצמם לא יתקשרו".

הצבת גבולות יכולה להיות כרוכה בלבטים. "תראי, אני מאוד זמינה, אבל יחד עם זה, אם אני אהיה זמינה וכל דבר הם יפנו אלי, אז הזמינות שלי הזאת לא תהיה בריאה. יש לי ימי חופש, ואני עובדת חצי משרה ובימים האחרים הם יודעים שהם צריכים להשתדל לא לפנות אלי בכל מיני עניינים שוטפים שיכולים לחכות. עכשיו לפעמים הם מתקשרים ואומרים לי: אני יודע שהיום היום חופש שלך, משהו כזה. אני זמינה, אבל אני גם המון פעמים שולחת אותם אל עצמם. יש לי עכשיו בנים שהם חיילים חדשים והם מגיעים רק בסופי שבוע, אז אני נאלצת לראות אותם ביום שישי או ביום שבת מוקדם בבוקר. זה תפקיד שדורש זמינות, אבל אני משתדלת שהזמינות הזאת תהיה נכונה. אני חושבת שהם מבינים אותי. אני מרגישה שאני צריכה להיות מחויבת גם כלפי החיים הפרטיים שלי..."

היבט אחר של הצבת גבולות מתייחס לשאלה מה וכמה המלווה מוכנה לעשות עבור הצעירים. מספרת רכזת "היתה לי ביום ראשון סיטואציה שצעירה ביקשה ממני שאבוא לקחת אותה. היא לא יכולה לדרוך על הרגל, שאבוא לקחת אותה מהבית של אבא שלה ואסיע אותה לדירה, אז כאילו התבחבשתי עם עצמי אם זה נכון או לא ועם קצת עזרה מהצוות הבנתי שזה יהיה מחיר כבד מדי ואמרתי לה שאני לא יכולה והיא הסתדרה". בדומה, מלווה אחרת אומרת שהיא "לא נענית לכל גחמה. אני לא נהג מלווה למי שהוציאו רישיון. מציבה גבול איפה שלא נוח לי. אני לא חברה שלהם. רוצה שיהיה נעים, הומור, שיחה, אך אני לא חברה".

יש שונות בין המלוות בהדגשה של קרבה לעומת דיסטנס בין לבין הצעירים. יש כאלה שמחבקות, וכאלה שלא. יש כאלה שפותרות את הבית, משתפות בחייהם הפרטיים ומכירות לצעירים את ילדיהן וכאלה שלא. מספרת אחת המלוות "יש צעיר שאנחנו הולכים לעשות ספורט ביחד. סיפרתי לו שאני מתאמנת. שאל אם יכול לבוא איתי". לעומתה, מלווה אחרת מדגישה "אני לא מארחת, אני לא מזמינה צעירים אלי הביתה. אני יכולה לספור על יד אחת כמה צעירות היו אצלי בבית. יש מלוות שמזמינות לארוחות חג. זה משהו שעוד לא הצלחתי לעשות והרבה פעמים אני גם בוחנת את עצמי למה? אני נכנסת הביתה וזה שלי כאילו."

גם הגישות לגבי המגע הפיזי שונות. אחת אומרת "בקשר הדבר הכי משמעותי זה מגע פיזי. זה משהו שנורא צריך לשמור עליו ולהבין מה נכון לכל מלווה ומה נכון לכל צעירה. זה משהו שהוא נורא צריך לחשוב עליו ולשים גבולות". ואחרת מסבירה "מי שזה מתאים אני מחבקת. באישיותי אני חבקנית. יש כאלה שזה צורם. אני מנסה לקרוא מה הם משדרים". ועוד אחת: "אני מציבה גבולות של מגע. אני פחות אדם של מגע. מעדיפה 'חיבוק מרוחק'. אני משדרת והן מבינות".

מאפייני הצעירים

לכל דירה אופי שונה. "קבוצה מגוונת. יש חיילות, שתיים שסיימו שירות לאומי, אחרות לפני צבא. שבע בנות. מדהימות אחת עם השנייה". יש דירות שבהן כל הצעירים או הצעירות משרתים או שרתו בצבא. דירות אחרות מאכלסות בנות ששרתו או משרתות בשירות לאומי, וכאן הרמה קצת פחות גבוהה. במרבית הדירות הצעירים באים מפנימיות שונות, ונפגשים לראשונה בדירה. מלווה מספרת על הקושי בעבודה עם דירה כאשר כמעט כל הצעירות מגיעות מפנימייה אחת: "רוב הבנות היו מפנימיית היה שילוב של בנות חלשות מאד. היה צריך לעבוד עמן על דברים בסיסיים כמו נימוסי שולחן. לא להחזיק אוכל בחדר השינה וכדומה. הן ראו את הדירה כטריטוריה שלהן, כהמשך לפנימייה. התנכלו לבת האחת שלא היתה מאותה פנימייה".

מקצת המלוות מתייחסות לבגרות הצעירה כאל המשך של גיל ההתבגרות והקשיים המתלווים אליו. יש מי שמבלי משים מדברת על הצעירים בדירה שלה כעל "ילדים", ויש מי שביודעין מגדירה אותם כמצויים בגיל ההתבגרות, כ"תיכונים מאוחרים". המלוות מאתרות אצל מקצת הצעירים את עקבות הטראומות מהילדות, עוד לפני החיים בפנימייה. מלווה מספרת על אחד הצעירים "כועס על כל העולם. האב לא הכיר בו מאז שנולד. האם חטפה אותו מהפנימייה. חולת נפש, שתיינית ואגרנית. הזנחה נוראית. ... נפטרה כשהיה בן 16. לא ישב עליה שבעה. הועבר למשפחתון. היה לו קשה עם הורי המשפחתון. קיבלתי אותו פגיע. לא רצה קשר. לא ויתרתי לו. עבר מבן אדם שלא מתקלח לאחד שמתעמל, מתחיל לאהוב את הגוף שלו. משקיע את הכעס בטבעונות. מתאבל על מה שלא היה. הרכזת שאלה אותי האם הוא בדיכאון 'תבדקי שלא צריך עזרה תרופתית'. זה עצב קשה, אבל הוא מתפקד. הולך לעבוד, אפילו יצא בערב, אוהב ללכת לפארקור. אדם בדיכאון לא הולך לעבודה. כולם בגיל הזה שואלים מי אני, מאיפה באתי ולאן הולך. זקוקים לביטחון שהם נורמליים. זה גיל ההתבגרות. האם אני מפספסת משהו?". אחרת מספרת על צעירה שהיא נפגעת כת "כל פעם שאנחנו נפגשות היא אומרת שהיא יודעת שאני אעזוב אותה. היא חולמת בלילה שעזבתי בלי להודיע לה. בכת היא עברה דברים קשים. הצעירה לא יודעת מה זה אימא, איך להיות במקום בטוח. לרוב הצעירים אין אימא מופנמת. לא יודעים לשתף".

המשותף למשתתפי התוכנית הוא הגדילה בפנימייה. לדעת המלוות הצעירים יוצאים מהפנימיות כאשר הם אינם מוכנים לחיים, מבחינת כישורי חיים ויכולת לנהל ולמלא את זמנם ומבחינת בשלות להתמיד בשוק התעסוקה. "הן באות עם נכות של חוסר עצמאות. צעירה שהגיעה לגיל 19 ולא מבינה איך כספומט עובד. צעירה שסניף הכי קטן של שופרסל נראה לה כמו מדינה שלמה, כי עד עכשיו היא קנתה רק במכולת שליד הפנימייה. לא יודעות להכין חביתה, לא יודעות לעשות כביסה, איך קובעים תור לקופת חולים. פנימיות לא מכינות מספיק ליציאה לעצמאות. היה להן אוכל בחדר אוכל והיה מקום שלקחו את הכביסה. גם כאלה שבאים ממשפחתונים, שאת מצפה שתהיה יותר עצמאות, אז גם לא." "הם לא יודעים להעסיק את עצמם כי בפנימייה מהבוקר עד אחת לומדים, יש (ארוחת) צהריים ואז יש פעילויות - חוגים, פעילויות קבוצתיות, פעילויות של המשפחתון. אין זמן שאתה צריך לייצר לעצמך את הפעילות ואם יש וואקום אז אתה יושב עם כולם. רוב הבנות עושות שירות לאומי שנגמר בשתיים, ואז מה עושים עד למחרת בבוקר? כלום. הן לא יודעות לעשות כלום, אין להם תחביבים...". "כל המעסיקים שונאים אותי כבר מרוב הכישלונות שהיו לי עם הבנות בדירה. הקושי הזה מול המעסיקים, חוסר התמדה, קשיים להבין הוראות, סידור עבודה, משכורת".

יש בתוכנית שלוש דירות שמיועדות לצעירות שבגרו מפנימיות דתיות ושתיים לצעירות שבגרו מפנימיות חרדיות. לצעירות ששוהות בפנימיות אלה כמה מאפיינים ייחודיים. "לא כל הבנות דתיות, אבל כולן רוצות את המסגרת שתשמור עליהן. אחת בצבא, כאשר היא שם היא מתעסקת עם כולם. אבל בשבת בבוקר היא הולכת להתפלל. חשוב לה שבשבת היא במסגרת ששומרת עליה. הבנות מקפידות מאד על הכשרות, שואלות כשמתעורר ספק. שומרות על הכללים שבשבת אין טלפונים ואין טלוויזיה. יתכן שיוודות ומדברות בטלפון, אבל לא בדירה". מאפיין זה מועצם אצל בנות שבגרו מפנימייה חרדית. "הן אומרות 'אנחנו לא צריכות שמירה הדוקה אבל תשימו כאן מדריכת לילה מ-11 בלילה עד 7 בבוקר. שתהיה כאן מישהי שרואה מה קורה כאן'. הן רוצות להרגיש שיש מישהי בדירה שרואה מי באה ומי הולכת. הן לא

רוצות מדריכה שתעמוד להן על הוויד, לכו לישון, אל תאכלו, תעשו את זה אל תעשו את זה, הן רוצות מישהי פשוט שתדע מה קורה".

הקשיים של הצעירים בתחום החברתי נקשרו לקשיים ביכולת להביא לידי ביטוי רגשות. " רבים מהצעירים נתפסים כיהירים, בגלל הנחיתות. קשה להם ליצר קשרים עם בני גילם, בגלל מה שהם עברו. צעירים מבטים רגילים לא יכולים להבין אותם. אחת אמרה לי 'אני בן אדם קר ולא יודעת להביע רגשות'. הראיתי לה מה כתבה לי, שמראה על יכולת להביע רגשות. ויש בעיה של אמון. היכולת לתת אמון נפגמה. אני מנסה לעבוד על זה". "הן לא מבינות הרבה פעמים שמותר לכעוס, שמותר לסלוח. שאפשר לאהוב ויום אחד לרצות להיות יחד, ויום אחר לא בא לך. זה דקויות שהן לומדות בתוך קשר. למשל כשהיא הייתה כועסת עלי, היא הייתה בטוחה שזהו. שהקשר נגמר. באיזה שהוא שלב הבנתי, שאם אני לא אעצור אז באמת שבועות היא לא תדבר. אמרתי לה 'תקשיבי, אני מבינה שאת כועסת. יש לך עכשיו 48 שעות לא לדבר ואחר כך חייבים לדבר'".

מאפיין נוסף של הצעירים, במיוחד הצעירות, הוא כמיהה לאהבה. "עד כמה הם צריכים את ההכלה והאהבה? המון. גם אלה שכביכול מראות שהן לא צריכות את זה. חלקן מקבלות אהבה והכלה אבל עם מחיר מאוד כבד, אהבה שמתנית בכסף, אהבה שמתנית בניצול. (לא מבינות) שאת לא חייבת עכשיו ללכת לנקות למישהו את הבית כדי שהוא יאהב אותך. את לא חייבת לשכב אתו כדי שהוא יאהב אותך. זה issue מטורף אצל הבנות. גם אצל הבנים. ככל שעובדים יותר גם רואים שהשוני בין הבנים לבנות הוא קטן יותר ממה שחושבים. פשוט מבטאים את זה אחרת". ויש הרצון העז להקים משפחה. "את הבנות שסיימו פנימיות דתיות, גם אם הן עצמן לא מרקע דתי, מאפיינת החתירה לנישואין. יש משהו במנטרה שמכניסים להם של הקמת בית בישראל. הייתי בשמונה חתונות של צעירות שהיו אצלי בדירה". כל בוגרות הפנימייה החרדית שואפות לנישואין, אך בגלל מעמדן כנעדרות עורף משפחתי וכחוזרות בתשובה הן מודעות למעמדו הנחות בשוק הנישואין. " היא אומרת לי: 'אני לא רוצה אחד שבא מרקע חרדי. אני רוצה שהוא יבין את הקשיים שלי'. וגם 'אם הוא לוקח אותי סימן שיש לו משהו, למה שייקח בחורה מרקע כזה?'

צרכים ומצוקות בתחום בריאות הנפש

התוכנית אמורה לקבל צעירים וצעירות ללא חולי נפשי. המציאות קצת שונה. כמעט אין מלווה שלא מתמודדת עם בעיות קשות בתחום בריאות הנפש של אחד או יותר מהצעירים בדירות. "ילדה שמטופלת בתרופות פסיכיאטריות. התפרצויות זעם, כיום מאוזנת." יתכן שאפשר היה לאתר מקצת הבעיות בעת הקבלה, אך יתכן גם שלא "במקרה של הבחור הזה אי אפשר היה לעמוד בפני קסמו. המעבר לדירה פירק אותו. איך לא ראינו? נשאר בדירה. נכנס לאשפוז. אובחן כסכיזופרני. לא יכולים לתת לו מענה שצריך... יש אחר שנכנס על רקע אשפוזים ופרח". לעתים הדירות מכילות את הצעיר החולה, לעתים גם לא. "היתה צעירה שחודש לא הצליחה לקום מהמיטה. שלחנו אותה לכמה חודשים לבית אלה (חלופת אשפוז). התלבטנו האם להחזיר אותה לדירה ובסוף החזרנו וטוב שכך. כיום היא מתפקדת. יש עוד אחת כזאת. מדובר על דכאון, אולי מניה דפרסיה. בתור מלווה זה קשה לי, וזה משפיע על הבנות האחרות. כל בוקר אני צריכה להעיר אותה. אני לא יודעת אם היא תישאר. צריכה מסגרת עם מלווה שגרה איתן, ופסיכולוג צמוד. מסגרת יותר מוגנת." לכמה מהצעירים יש סביבה תומכת, בנוסף למלווה ולחברים לדירה. "מאלה שסיימו שירות לאומי. אחת יש לה רקע פסיכיאטרי. שרתה בבית חולים וטרינרי. הם ממשיכים

להעסיק אותה. מטופלת בכדורים. מחזיקים אותה מתוך רצון לעזור לה. מנהלת המחלקה בבית החולים בקשרים עם מקום העבודה. כשהיו בדירה בנות אגרסיביות היה להן קשה לקבל אותה. כיום יש לה מקום ותורמת המון על אף השונות שלה. לוקחת אחריות. הבנות האחרות מכילות אותה. מה יקרה לה כשתצא? הייתי אתה בוועדות ביטוח לאומי. מקבלת קצבה. יכולה להגיש סל שיקום. היא עדיין בטווח שדירות שלנו צריכות להכיל, בתנאי שאין רבות כאלה".

מצוקה כלכלית והתנהלות כלכלית של הצעירים

נושאים של מצוקה כלכלית והתנהלות כלכלית והקשר ביניהם הם מרכיב עיקרי בעבודתן של המלוות. יש צעירים שמגיעים לדירות בחוסר כל. "אבא שלה נפטר לפני חמש שנים, אבל היא לא דרשה את קצבת השארים שלה. היא הגיעה אלי ללא הכנסה, כאילו עירום ועריה, עם בגדים שעליה, שרשויות הרווחה נתנו לה. אין לה שקל בארנק". מלוות מתארות ביטויים חיצוניים של מצוקה. "הם מתנהלים לא עם תיקים אלא עם שקיות, השקיות הגדולות האלה של חנויות המותגים... שקיות הזבל השחורות, שככה הם עוברים ממקום למקום...". לרקע של מצוקה כלכלית עשויה להיות השפעה על ההתנהלות בעת המגורים בדירה: "יש לי צעירה עם ערמות של דברים שאין לה מקום איפה לשים, מזוודות על מזוודות ועוד ארגזים...פתאום יש להם מקום משלהם והם מתחילים לאגור". יש מי שמתארת רעב "אם צעיר לא נערך קודם, והפנימייה לא עזרה, הם רעבים. רעב פיזי זה הכי גרוע. קורה גם לוותיקים, אבל פחות ופחות".

יש שונות רבה בין הצעירים בדירות מבחינת מצבם הכלכלי. "אלה שמשרתים בצה"ל מוגדרים כחיילים בודדים ומקבלים תמיכה. הם לא חיים חיי עושר אבל בהחלט יש להם יכולת לחיות חיים מספקים". יש מי שמייחסות את המצוקה להתנהלות הכלכלית של הצעירים, בפרט להתנהגות אימפולסיבית, ללקיחת הלוואות שלא ניתן להחזיר ולשינויים בחיי הצעירים "יש מעט מאד מצבי מצוקה כלכלית אצל בנות בדירה. יש שמצליחות לחסוך. זה תלוי בצעירה", "היא הגיעה עם דברים בסיסיים, ואז היא התחילה לעבוד ופתאום נהיה לה מלא כסף, ממש כמו שיכורה מהכסף והיא קונה וקונה וקונה, וסתם, דברים שהיא לא צריכה... כל מיני דברים הזויים שהן חוזרות איתן, את אומרת 'מה עבר לך בראש כאילו. יצאת לקניון וזה מה שרצית לקנות?'. עולה רקע של קיפוח "אני רוצה לפצות את עצמי אז אני עושה ציפורניים". בעיקר בנות, אך גם בנים. קונים דברים. מאות שקלים בבילוי ואין להם לחם. אחד קנה אקווריום ופלייסטישן, והיה רעב ארבע חודשים...". נושא החובות חוזר על עצמו בכמה דירות "רבות מהן הגיעו לדירה עם חובות. יצא לי להגיע עם הסדרים כאלה או אחרים עם עורכי דין. לעתים חוב קטן טופח ומגיע לאלפי שקלים. אני מעודדת את השימוש בכרטיס דירקט לפחות בהתחלה, עד שמתבגרות ולוקחות יותר אחריות"; "הן מבינות שצריך להתנהל נכון, אך לא מסוגלות להתאפק. מסוגלות לעשות קעקוע ב-700 שקל... הן תמיד במינוס". לא לכולן אפשר לעזור "הבעיה היא שהצעירות לא משתתפות בכל מה שמציעים להם. למשל הדרכה של עמותת פעמונים. נדרש המון שכנוע".

יש גם הקצה השני של הרצף. "קמצנית על עצמה. חסכה, וכשעזבה את הדירה היה לה בבנק 100.000 ש". ואחרת מספרת "יש לי צעירה שיש לה 40 אלף שקל בחשבון אבל היא לא תוציא על עצמה. אני אומרת לה 'די, בואי תפנקי את עצמך, תלמדי גם קצת לשחרר, את יכולה להרשות לעצמך'. היא כל כך בחרדה שלא יהיה, עובדת בשלוש עבודות".

שירות צבאי

כמעט כל הצעירים משתלבים בדירות בין סיום השהות בפנימייה לבין תחילת השירות הצבאי או הלאומי. הצלחה בשירות היא משימה ראשונה שלהם, וגם של הצוות שמלווה אותם. מספרת מלווה של דירת בנות "הרוב בצבא. השלימו שירות מלא, גם בנות עם מורכבויות. משפיעות אחת על השנייה". ושניה מוסיפה "אפילו אלה שהיו נהגים עשו שירות משמעותי". המלווה של דירת בנים מציירת תמונה מורכבת יותר "לא כל מי שמתגייס לצבא משלים שירות. יש כמה שלא השלימו. מי שלא מצליח להתגמש לא משלים, אלא אם הגיע למפקד מאד הורי ומכיל. אנחנו מצליחים ליצור קשר טוב עם מפקדים, אך זה קשה יותר כאשר הצעיר בשירות קרבי. שם אין מקום להורות ולחמלה שלנו... אני משתדלת לסייע, אבל יש כאלה שמתגייסים לא רוצים שום עזרה. הצבא מסגרת נהדרת למי שמצליח להתאים עצמו. לאחרים הכול צורם".

זוגיות ומיניות

מלוות מודאגות מהזוגיות של מקצת הצעירות, וגם הצעירים. "הרבה פעמים הן מחפשות את הזוגיות הלא טובה, הפוגענית. מחמיא להן שהוא לא נותן לה לנשום ולא נותן לה להיפגש עם חברות, זה נראה להן הדבר הכי טוב שיכול לקרות. 'כמה הוא אוהב אותי'. 'אחד היה עם בת זוג שהייתה אלימה כלפיו. הגיע למשטרה ולבית משפט. חבריו הזכירו לו מה שאמרתי על נורות אדומות. הוא הביא אותה אלי לשיחה. הפניתי אותם והם הלכו לטיפול אלימות במשפחה." רבות מהצעירות חוו בעברן פגיעה מינית. "95% מהצעירות שאני פוגשת נפגעו מינית בצורה קשה. ואני לא מדברת על פגיעה בסטייל 'הייתי בדיסקוטק ונגעו בי', אני מדברת על פגיעות קשות. אונס קבוצתי, גילוי עריות". יתכן שאותה מלווה מגזימה בהערכת היקף הבעיה, אך ללא ספק היא קיימת בהיקף ניכר.

בעיה נוספת שמקצת המלוות מצביעות עליה היא העדר ידע של הצעירים, בעיקר הצעירות, בנושאי מיניות. "מבחינת הבנות, (חסר ידע) על אמצעי מניעה, איזה בדיקות צריך לעשות וחשוב לעשות. יש כאלה שמגיעות אחרי צבא ולא היו אף פעם אצל רופא נשים ולא חשבו לבדוק. זה משהו שבכלל אין מודעות לגביו. הייתה לי צעירה שידעתי שהיא עם חבר הרבה זמן והיא אמרה לי: 'כן, אני לוקחת גלולות, הכל בסדר'. ואז היה מצב של הריון והסתבר שהיא חשבה שהגלולה של היום שאחרי זה גלולות".

קשרי משפחה

כל הצעירים והצעירות התקבלו לתוכנית בתור נעדרי עורף משפחתי. יחד עם זאת, במרבית המקרים הנתק מהמשפחה אינו מוחלט. לרבים מהם יש קשר כלשהו עם הורה, עם אח או אחות, או עם מישהו מהמשפחה המורחבת. לעתים היציאה מהפנימייה לחיים עצמאיים אפשרה חידוש קשר. "קרה לי שקיבלתי צעירים לדירה שהם אמרו שאין שום קשר עם המשפחה ודווקא מהדירה, מהחופש הזה שאתה בבחירה במקום משלך, הם הצליחו להתחיל לייצר קשר אחר. אני חושבת שבסוף כולם איך שהוא חוזרים לקשר עם המשפחה, אבל זה מאוד מאוד מורכב להם." הקשר עם המשפחה, במיוחד ההורים, בדרך כלל מורכב ולכן, המלוות מוטרדות לעיתים מהנוק שחידוש הקשר עם המשפחה עלול לגרום לחלק מהצעירים. "חלקיקי משפחה כאלה שיש להם ולפעמים זה דווקא כדאי לחבר אותם ולעזור להם לעשות את זה, ויש כאלה שאת יודעת שהן הולכות לשם וזה רק פוגע בהן יותר. הם לא יכולים לגור בתוך הבית הזה, אבל הם כן יכולים לנהל (את הקשר), יש כאלה שהקשר שלהם מדהים עם האימא והאבא כל עוד הם לא באים, כל עוד הם בטלפון, כל עוד זה לא ליותר משעתיים". "זה נורא חשוב שיש אפשרות לחזק

את הקשר עם הבית, כי בסוף זה מה שנשאר. אבל צריך לשמור עליהן. הרבה נורא רוצים אז הם משחזרים פגיעות, עוד פגיעות ועוד פגיעות, ואז צריך לראות איפה זה נכון ואיפה לא...". ויש מי שמוצאים לעצמם תחליף למשפחות. מלווה חרדית מספרת: "הן רובן בקשרים (עם המשפחות) חוץ מאחת שהרקע הוא מאוד קשה אבל היא בקשר עם אחותה. היא לא אוהבת לנסוע לאחותה כי בעלה לא כל כך...., והיא גם מנהלת אורח חיים שונה לגמרי. אבל יש לה חברה מהסמינר שהרבה מארחת אותה בשבתות כשהיא לא נשארת בדירה".

קשרי המשפחה של הצעירים הוא נושא שמעסיק את המלוות, והן רואות מתפקידן לסייע לצעירים להתמודד עם המורכבות של מצבים אלה, לעודד קשר כשמתאים ולעיתים גם להיות מעורבים בקשר עם המשפחות, בדרך כלל עם האימהות. "המשפחות הן נושא שעליו אני עובדת אתם. אלה השורשים שלהם. שיוכלו לעמוד מול הדמויות האלה...". "יש צעירות שכן דיברתי עם המשפחות, זה נורא רגיש, איפה זה מתאים ואיפה לא, ואיפה יש איזה אימא שיש על מה לדבר איתה. כבר יצא לי ללכת לבתים של צעירות, אבל זה מאוד להרגיש שזה נכון". "יש לי כמה אימהות שאני בקשר איתן, שזה ממש נדיר בתוכנית. הכי קשה בעולם להיות בקשר עם האימהות המורכבות האלה".

רצת מתייחסת לתנאים טכניים שמקשים על התמודדות עם נושא המשפחות. "אין לנו מספיק מקומות לייצר מפגשים. זה משהו שהוא מאוד חסר במתקנים של העמותה. אם אני רוצה להפגיש צעירה ואימא שלה עם המלווה אני אפגש איתן בבית קפה. בית קפה זה מקום מאוד מורכב לעשות פגישות, אין פרטיות. בשביל להצדיק את הישיבה שלך אתה צריך להזמין אוכל או שתייה, אז זה משהו שהוא כאילו רעש רקע לפגישה עצמה. ובמשרדים אצלנו אין חדר ריק לפגישות, שלא דופקים בו בדלת כל שתי שניות. אני חושבת שזה חסר".

תהליכים שהצעירים עוברים בדירות

הפנייה וקליטה

מקצת המלוות העלו סוגיות בהקשר לתהליכי קליטה של צעירים לדירות שלהן. יש מי שמרוצה מתהליך הקליטה "מבחינת הקבלה לתכנית, ראיתי את ההתפתחות עם הזמן והיום אנחנו הרבה יותר יעילים בקבלה וכל הקבלה עוברת תהליך יותר יסודי בעיניי". אולם מי שהתייחסו לנושא העלו בעיות בהפניות מהפנימיות, שלא תמיד כוללות בדו"ח את כל המידע הרלבנטי. כפי שניסחה זאת אחת המלוות "הם (העובדות הסוציאליות בפנימיות) מחליטים על מה מאירים. למשל, מדגישים אינטליגנציה ובקושי מזכירים אשפוזים"; "חשוב שנדע אם היו ניסיונות אובדניים, אם יש הפרעות אכילה ברקע". אחרת מוסיפה שהמידע שמתקבל לעתים מוטא ולא מלא, אך טוענת שניתן להתמודד עם כך בהבניה של התהליך מצד התוכנית. "אני חושבת שהאינטייק שלנו הוא לא מספיק מוגדר. הוא צריך להיות יותר מובנה. צריך להיות יותר יסודיים באיסוף החומר המקדים, בקבלת הרקע. זה צריך להיות טופס ממוחשב, שאם נגיד העו"ס מעבירה אותו והיא לא מילאה 'האם הייתה אלימות', אז זה לא נותן לה לסגור את הטופס. כי מה שקורה זה שהעו"סיות מתעצלות והן עושות פסים כאלה על המקום שצריך לכתוב. לא רלבנטי, לא רלבנטי, בסוף זה תמיד רלבנטי...". יש מלוות שרוצות יותר מקום בהחלטות על קבלה והשמה בדירות. "הנוהל היה שמקבלים צעיר לתכנית, מחליטים איפה יש מיטה פנויה ומכניסים את הצעיר למיטה הפנויה. אני מכירה את המבנה של הדירה, יש לי מחויבות לאנשים שחיים בדירה הזו, ואני חושבת שאפשר להשתמש בי."

התעקשתי לא לקבל צעירים שחשבתי שהם לא מתאימים לדירה, וזה היה קשה למערכת. הם נכנסו לדירה אחרת".

בראינות עלתה הכרה במגבלות של תהליכי מיון וקבלה, ויהיו טובים ויסודיים ככל שיהיו. "אני נורא אמביוולנטית. מצד אחד בא לי להגיד שאנחנו צריכים לבחון טוב טוב ומי שאנחנו מרגישים מראש שזה לא ילך אז עדיף לא לעשות לא לו ולא לנו את זה. אבל מצד שני, קיבלתי אלי כמה וכמה צעירות שעל פניו לא מתאימות לנו, ודווקא הן עשו כאלה תהליכים שאני רוצה לתת את ההזדמנות. ...זה המון אינטואיציה." ואחרת מסכימה עמה "צריך לקבל שיהיה אחוז מסוים של טעויות. יש אחד שנכנס על רקע אשפוזים ופרח".

תהליך הקליטה עלול להיות מאתגר גם אם ההכנה לו תהיה טובה. המלוות מודעות לקשיי ההתמודדות של הצעירים בעת הכניסה לדירה ומתמודדות עמו "צעיר נכנס, צריך למצוא את מקומו בדירה. מבחינתי זה חוזר על עצמו אבל בשבילו זאת הפעם הראשונה שהוא חווה את זה. אני יודעת שיעבור משבר. ...אתה נכנס לדירה שכולם כבר תפסו בה את מקומם. אין מבוגר אחראי שעושה סדר. זה קצת ג'ונגל. כל פעם שנכנס חדש מתחילים סיפורים של "לקחו לי, גנבו לי". "הרבה יותר אנחנו שמים דגש, לפחות אני בדירות שלי, על הכנה של הבנות הקיימות בדירה כאשר מישהי חדשה הולכת להיכנס. בשנים הראשונות פחות שמתי דגש על זה ועם הזמן ראיתי שזה חשוב ודיברנו על זה בצוות ונתנו לזה יותר מקום. כי צעירה שנקלטת חדשה מגיעה עם המון משקעים ואם הצעירות קולטות אותה טוב, זה המון תלוי בנו ואיך אנחנו עושות הכנה בשטח. תמיד תהיה את האחת שתנסה לעשות לה את החיים יותר קשים ותבחן אותה, אבל אם חמש האחרות מוכנות לקראתה ועברנו איזה שהוא תהליך לפני שהיא נכנסת אז זה יהיה יותר טוב".

הליווי

במהלך השנים התגבשה בתוכנית שגרת עבודה שמשלבת פגישות אישיות עם שיחות דירה, כאשר שני סוגי הפגישות עשויים להיות פורמליים או לא פורמליים, מתוכננים (אחת לשלישון או רבעון) או ספונטאניים. לעיתים הצעירים מעדיפים להתכתב על בסיס יומיומי על פני שיחה פנים מול פנים או בטלפון. פגישות אישיות או קבוצתיות שאינן פורמליות קשורות בדרך כלל לפעילות כמו סעודה משותפת, יציאה לקניות וכדומה. פגישות מתקיימות לעתים בדירה, ולעתים במקומות כמו בתי קפה או תוך כדי נסיעה ברכב של המלווה. תכיפות הפגישות ומועדי הפגישות נקבעים במידה רבה על פי אילוצי הצעירים, כמו למשל, "החייילים מגיעים בערב ואני פוגשת אותם. מבשלת אתם. לפעמים הולכים לקניות, בונים תפריט". המלוות משתדלות לשלוט בזמנים, אך זה לא תמיד מתאפשר "אני משתדלת להגיע לפחות פעמיים בשבוע לכל דירה. אבל אני יכולה להגיד פעמיים ובסוף זה יהיה חמש כי עם זאתי קבעתי לבד למחרת ועם זאת קבעתי לבד ביום שישי. אחת לשלושה שבועות או חודש אנחנו עושות ערב דירה כזה כיפוי, ארוחת ערב ואז יושבות או קובעות לצפות באיזה תכנית טלוויזיה שכולן אוהבות, ואז אפשר לדבר. שיחות דירה יותר רשמיות נעשות כשיש בעיות, כשהן אומרות 'די, צריך לעשות משהו' מכנסים שיחת דירה."

"בהתמודדות עם מטלות יומיומיות המלוות משתדלות לבנות שגרה שמעצימה את הצעירים, מקנה להם כישורי חיים בדרכים שונות. באופן כללי, קיימת שונות בין הצעירות ברמת כישורים החיים שהגיעו עמה לדירה. יש מי שזקוקים למודלינג "כשאני הולכת אתם לקניות יכולה לתת להם יותר מאשר בשיחה טיפולית. איך מדברת עם מוכרת. איך לא נעלבת. הן צריכות ללמוד איך עושים קניות. להתמודד מול

בירוקרטיה. הרשמה לקורסים. הליכה לרופא. זה ילווה אותם כל החיים". יש גם מי שזקוקים לסיוע ודרבון מתמשכים בתחום זה. "יש כאלה שגם אחרי שלוש שנים עדיין 'תבואי איתי לבנק, אני לא יודעת לדבר, אני לא יודעת איך לעשות'. אני יכולה ללכת איתה שלוש שנים לבנק, אבל כשאנחנו נגיע לבנק היא תדבר, גם אם אני נמצאת לידה. ואחר כך אני אבוא איתה לבנק והיא תדבר ואני לא אשב ממש לידה, אני אהיה קצת מאחורה...". אולם גם כאשר המלווה מאפשרת עצמאות ברמה גבוהה היא עושה זאת בהתחשבות במצב הצעירה "... אני לוקחת אנשי מקצוע שהם מומלצים, או שנותנים לי מהעמותה, ואני נותנת את המספר לצעירות ונמצאת איתם בטלפון כשאישי המקצוע נמצא. אני לא אשאיר צעירה לבד בבית עם איש מקצוע בלי שיש לה כתובת".

בניית רשתות חברתיות

ראינו שאחד המאפיינים של מי שסיימו את התוכנית היא חוויה של בדידות. התוכנית אמורה להתמודד עם סיכון זה על ידי בניית רשת של קשרים תומכים בין הצעירים שבתוכנית. ואכן, מלוות מעידות "נעשים דברים בתוך התכנית, קודם כל הפורום מנהיגות שקם בשנים האחרונות, ומפגשים שעושים עם כל התכנית ואז באמת נוצרים המון קשרים. גם בתוך הדירה הרבה צעירות ממשיכות עם חברויות מדהימות מתוך הדירה לחיים. שוכרות דירה ביחד. יש לי כמה וכמה כאלה שזה כייף. זה קשר שנוצר בתוך הדירה והמשיך הלאה והן מסתדרות מדהים, או יצאו כבר ועושים שבת ביחד".

אחת המלוות מצביעה על דילמה בנושא האירועים החברתיים שהתוכנית מארגנת: "אני חושבת שכל צעיר שיגיע לאירוע הזה ירוויח ויצא מבסוט. עכשיו יהיו רק חצי, למה? כי זה נופל על מלחמות אגו בינינו לבין הצעירים. אם היינו מארגנים הסעה או מיניבוס לכולם, כמות הצעירים הייתה מכפילה את עצמה, אבל אז זה נופל על תקציב, ואם מזמינים מיניבוס ולא יבואו נכעס עליהם. יש ציפייה שהם ישברו את הראש (ויגיעו בכוחות עצמם), אבל הם לא יודעים שהאירוע שווה. יש המון חרדות להגיע לאירוע כזה, 'אני לא אכיר אף אחד, אני אהיה שונה, אני אתיופי היחיד, אני הרוסייה היחידה, אני החדשה היחידה, אני הבן היחיד' זה נופל על המון חרדות. ... בשביל לעבור כל כך הרבה חרדות, ואז לעלות על אוטובוס ולהגיע, כשאת אומרת להם 'תגיעו לבית הצנחן ברמת גן', זה מבחינתם בלתי אפשרי. מהצד השני יושב צוות ואומר 'זה לא יותר מדי לבקש מהם'... אבל ברגע שאנחנו שמים להם כמבחן את ההגעה, אנחנו נכשלים שם".

יחסים בין הצעירים - חברות, מתחים ומה שביניהם

מגורים משותפים של ששה ואף יותר צעירות או צעירים בדירה, שניים בחדר, יוצרים כר פורה למריבות אך גם לחברויות, לעזרה הדדית, ולקשרים שעשויים לשרוד אל מעבר למגורים המשותפים. "שמונה בדירה זה סיר לחץ. כל הזמן מריבות. על ניקיונות ותור לשירותים ומה לא. כאשר הן יוצאות הן נשארות חברות הכי טובות. שתיים שרבו בלי סוף, כשאחת התחתנה השנייה הייתה זאת שמלווה אותה לחופה. לא כולן בקשר, אבל רבות מהן". לעתים קבוצת הצעירות או הצעירים בדירה הופכים תחליף למשפחה שאיננה "יש לנו בת אחת שהתחתנה, אתיופית מקסימה והיא חסרת עורף משפחתי. הבנות בדירה הן היו האימהות והן היו האחיות והן היו המעודדות והכל. זאת היתה חתונה מרגשת מאוד כי עמדנו שם והיינו המשפחה שלה. הבנות בדירה עמדו סביבה, לפני החופה, בחופה, ממש היו המשפחה".

שמענו לא מעט סיפורים על הרמוניה בחיים המשותפים "בנות באופן כללי שמחות. כשאני מגיעה לשם בערבים אנחנו יושבות ומפטטות, האווירה עליזה ושמחה. אנחנו אוכלות ארוחות ערב יחד. הכנות לשבת הן עושות כולן ביחד, עושות את הקניות ביחד", ומאידך "עולים הרבה נושאים שקשורים בדירה. משמרות, סדר, ניקיון, דברים כאלה. תקריות שהיו". וגם "בדירה המון כאב. אחת מזכירה לשנייה את אימא שלה. קונפליקטים על ניקיון. גם אצל בנים. אך אצלם פחות טינה. עם הבנים פשוט יותר. לא יותר קל, יש כבוד ואנו, אך אין טינה. בכל דירה צעירה אחת שיותר קשה. לרוב קונפליקטים נפתרים בשיחות דירה".

למצוקה הכלכלית עלולה להיות השפעה על החיים המשותפים. "...פתאום אני קולטת שיש על השולחן שישה בקבוקי קטשופ. אני אומרת להן 'תסתכלו שנייה על השולחן. מה נראה לכן מוזר?'. הן קולטות את זה ונקרעות מצחוק. הקטע הזה שאין מצב שהן יחלקו את הקטשופ, ולכל אחת מהבנות יהיה את הבקבוק שלה ועם השם שלה. היה משהו נורא עולב כזה... 'מי נגע לי בחלב?', 'סימנתי עד לפה, מי נגע לי בשמן?'. הדבר שחמש שנים אני לא מצליחה לייצר בו שינוי, זה נייר הטואלט. אין מצב שתיכנסו לשירותים ויהיה בו נייר טואלט, זה בארון...".

חוקים וקווים אדומים

בחווה בין התוכנית לצעירים הוגדרו מספר "קווים אדומים" - התנהגויות שאסורות בדירות. מדובר באלימות פיזית, שימוש באלכוהול וסמים בדירה, ואירוח בשעות הלילה. האיסורים על אלכוהול ואירוח אינם מובנים מאליהם כשמדובר בגברים ונשים מעל גיל 18. מקובל על רוב הציבור שבגיל הזה מותר לשתות מדי פעם משקה אלכוהולי, ולארח בן או בת זוג ללילה. יש סיבות טובות לכך שהקווים האדומים נקבעו כפי שהם, אך הם מעוררים לא פעם מתחים בין הצעירים למלוות, בין הצעירים בינם לבין עצמם, וגם בתוך צוותי הרכוז והמלוות. לכן גם אין זה מפתיע שבקרב המלוות מצאנו דעות שונות, גישות שונות ליישום, וגם לא מעט לבטים.

בשיח עם המלוות יש התייחסות שונה לקווים שונים. אין כמובן הסתייגות בנושא אלימות. באשר לאירוח, אומרת אחת "אסור לשנות. נחוץ לזכור שיש בנות שעברו פגיעה מינית. להן קשה לראות פתאום בחור מסתובב בתחתוני בוקסר בבוקר. הבנות מבינות זאת". אגב, מדובר לא רק באירוח של בן או בת זוג מהמין השני, אלא גם של בני אותו מין. "היתה בחורה לסבית. חברה שלה היתה עד מאוחר. לא אמרה לי. בהתראה שלישית עזבה".

האיסור על אלכוהול מוצג כתריס בפני שתיה מופרזת, ואיסור האירוח כהתחשבות הכרחית בזולת בדירה מאוכלסת בצפיפות יחסית. כל המלוות רואות את ההקפדה על הקווים האדומים כחלק מתפקידן, גם כאשר הן מגלות הבנה לעמדות של הצעירים. הגישה השלטת בצוות היא יישום הקווים האדומים כרוחם וכלשונם, כדי למנוע גלישה במדרון חלקלק, אך יש בשוליים גם מי שמוצאות דרכים להגמיש את היישום או את הענישה. יתר על כן, מקצת המלוות מדווחות שהן מודעות לכך שמדי פעם הצעירים חורגים מהקווים האדומים "חוקים קיימים על מנת שיעברו עליהם. יש כאלה שיעברו על החוקים. פחות בנושא הלנה. יש שאר הבנות, ויודעות שצריך להתחשב". אחת המלוות, שמדווחת על יישום נוקשה, ללא חריגות, אומרת: "קל לעבוד עם חוקים ברורים. עם הקווים אדומים אפשר לחיות, במיוחד שזה כתוב. היה פעם שהלכו לשירות לאומי ורצו לארח צעירה. כולן הסכימו ואני אמרתי לא. יש חוק שאומר לא. לא פגשתי התנגדות". אחרת, שלוותה שתי דירות, מדווחת: "בדירה האחת, על קווים אדומים בנושאי אירוח, אלכוהול וסמים הן שומרות. בדירה השנייה זאת היתה בעיה של כל הדירה. ה'חגיגות' היו משותפות...".

האם איסור האירוח חל רק על בני או בנות זוג, או גם על בני משפחה וידידים? כאן עולות גישות שונות. לרוב נראה כי המלוות מתגמשות במקרים מסוימים "אחד התנה שפעם בכמה שבועות אחיו מתארח. הוא חמוד. כולם מתחברים אתו". ומלווה אחרת מספרת "...את התנאי שאסור להלין אורחים אני מגמישה, למשל כאשר מישהי מבקשת לארח את אחותה, או חברה שאחרה את האוטובוס האחרון. יש בדירה מזרון חרבי". היא גם מעודדת אותן לעשות שבת בין דירות, אך רק באישור מוקדם שלה. יש מי שעוצמת לעתים עין. "יש הפרות. כפי הנראה יותר משאנו יודעים. אני חושבת שחייבים מסגרת של חוקים בדירת שותפים. הדירות מבוססות על אמון בין בוגרים. זה צריך להיות המסר. ...יש מעידות. זה חלק מהאמון". בעיה ייחודית עולה כאשר צעירה וצעיר ששניהם משתתפים בתוכנית הופכים לזוג. "זה לא פשוט. אם הבן זוג לא בתכנית את אומרת לה 'תלכי אליו'. אין מה לעשות, צריך לכבד את החוקים ולפעמים זה מאוד קשה. הוא היה בדירה שלי של הבנים והיא הייתה בדירת בנות, ואם הוא היה סוף שבוע לבד בדירה לא הייתי באה בהפתעה לבדוק".

לבטים קיימים גם בקשר לאלכוהול "לדעתי היה אפשר להרשות בירה ויין, למשל יין לארוחת ששי. אני לא מרשה משום שלא רוצה לשנות על דעת עצמי. אבל חושבת שזה יכול להיות בסדר. נרגילות וסמים אסור לשנות." לעומת זאת מלווה של דירת בנות שומרות שבת מספרת "הן מקפידות מאד על איסור הכנסת אלכוהול. בקידוש ליל שבת שותות מיץ ענבים. פעם נגמר המיץ ולא היה להבדלה. פנו לשכן ממול, אך לא היה לו מיץ והוא ניסה לשכנע אותן לעשות הבדלה עם יין מהול במים. לא הסכימו. בסופו של דבר הסביר להן שאפשר לעשות הבדלה גם עם חלב, וכך עשו".

כיצד אוכפים את הקווים האדומים? מסבירה רכזת: "אני חושבת שאין לנו המון חוקים בתכנית אבל את אלה שיש מאוד חשוב שנאכוף. זה בעצם הבסיס לביטחון בדירה, לביטחון האישי שלהם. וזה נכון שהם מעל גיל 18, ובעקרון מותר להם לשתות, אבל בתוך הדירה יש משהו שמאוד שומר עליהם כשהחוקים האלה קיימים. בחוקים אין מקום לגמישות. בפעם הראשונה אנחנו נבהיר, בפעם השנייה זה כבר יהיה שיחה עם הרכזת במשרדים ואולי השעיה. זה נורא תלוי במה קרה ואיך קרה, אבל תהיה לזה התייחסות מאוד מאוד ברורה. יש הרבה צעירות שאומרות 'בואי נסגור את זה בינינו ולא נעביר את זה לרכזת'. כאילו הן מבינות שזה כבר עבר איזה שהוא (גבול). אין דבר כזה, אנחנו לא שומרות בינינו שום דבר, וכן היא תשמע על זה. אנחנו לא מוותרים להם בדבר הזה." אכיפת החוקים מחייבת את המלוות להיות עם היד על הדופק ולדעת מה קורה בדירות. זה לא פשוט. "פעם הייתי מפתיעה, הייתי באה פתאום בלילה, בלי להודיע. היום אני לא עושה את זה אלא אם כן יש לי תחושת בטן...תמיד בכל דירה יש גם מישהי שקצת... הן קוראות לזה משתנקרת, קצת יותר משתפת את המלווה".

אירועים חריגים וההתמודדות עמם

תת פרק זה אינו מבוסס על ראיונות עם המלוות, אלא על דיווחי אירועים חריגים שהן מזינות לתוך מערכת המידע. בחרנו להקדיש תת-פרק לדיווחים אלה משום שהם מלמדים על מצבים שעמם המלוות מתמודדות, ועל דרכי ההתמודדות שלהן.

מתוך כלל האירועים החריגים, 73 בעלי אופי שלילי ו-21 בעלי אופי חיובי. מחצית מהאחרונים התייחסו לסיום מסגרת כלשהי בהצלחה (שירות בצה"ל, שירות לאומי, סיום עבודה מועדפת בהצלחה וסיום מכינה), וכל היתר למעברים חיוביים בחיי הצעיר (מעבר לדיוור עם בן זוג, מיצוי זכויות, התחלה של לימודים

ועוד). יש לראות בחיוב רב את הנכונות של מקצת המלוות לדווח על אירועים מסוג זה, אולם המשך תת-פרק זה יוקדש לאירועים מאתגרים וההתמודדות עמם.

מתוך כלל האירועים השליליים, המלוות דרגו 47 כבעלי חומרה גבוהה, 28 כבעלי חומרה בינונית, ו-20 כבעלי חומרה נמוכה. לפי הקטלוג במערכת 36 עסקו בנושאי בריאות, 24 בנושא דירה, 21 בנושאי צבא, והיתר בנושאי משפחה (7), אלימות (5), אלכוהול (3), סמים (2), עבודה (1) ואחר (1). בהמשך פרק זה נבחין בין שלושה סוגי אירועים - בריאות, מצוקה, והתנהלות בדירות.

בריאות: 31 אירועים היו קשורים לבריאותם הפיזית (13 מקרים) או הנפשית (18 מקרים) של הצעירים. אלו עסקו בירידה בתפקוד על רקע נפשי, התערבות פסיכיאטרית כולל אשפוזים, משבר פסיכטי, אובדנות, פציעה, אשפוז בעקבות שימוש מופרז באלכוהול, ועוד. לדוגמה, באחד האירועים דיווחה מלווה כי "*** קיבל משבר פסיכטי חמור, בעקבותיו אושפז בבית החולים במחלקה הסגורה ואחר כך הועבר לפתחה". מלווה אחרת מדווחת: "*** מתמודדת עם ירידה במשקל על רקע שימוש בריטלין. פנתה לטיפול אצל פסיכיאטרית פרטית בסיוע עמותת... כמו כן הופיעה בפני ועדה בביטוח לאומי לבדיקת אישור בקשתה לקצבת נכות על רקע בעיות קשב וריכוז ובעיות אחרות. נכחתי בפגישה. נצרף חו"ד ונמתין לתשובתם". וגם "*** הופנה לפסיכולוג ממכון... בסיוע העמותה. עדכנתי את הפסיכולוג בפרטים. *** נפגש עם קב"ן בבסיס. שוחחתי עם מפקדו של *** וביקשתי לשוחח עם הקב"ן. אני משוחחת עם *** באופן קבוע ונראה שהטיפול הן במישור הצבאי והן במעגל האישי מרגיעים אותו ויוצרים תחושה של הקלה".

לעתים אנו נתקלים בשילוב של בעיות נפש וגוף "*** שוחרר מהמחלקה הפסיכיאטרית כשרגלו כואבת. כשהגעתי לדירה הכאב החמיר ורגלו התנפחה. פנינו למוקד מכבי והרופאה שבדקה אותו הפנתה אותנו בדחיפות לבית חולים, בטענה של קריש דם ברגל. *** אושפז בבית החולים במחלקה פנימית והבדיקות הראו קריש דם חמור ברגל. הוא שוחרר לאחר מספר ימים, עם טיפול תרופתי פעמיים ביום והמשך מעקב במחלקה המטולוגית, אצל כירורג כלי דם וכן בדיקות דם שגרתיות".

לעתים המלווה מסייעת לצעירה ללא צורך בהתערבות מקצועית חיצונית. "עוד דיברנו על הדמות האימהית כדמות מלקה ועל ההפנמה של הדמות הזאת, כך שבהווה היא שמלקה את עצמה. עם כל התרופפות קלה שבקלות... היא חווה חרדה שתאבד שליטה ובסופו של דבר מסלימה את הסיטואציה כך שהמציאות החיצונית תואמת את המציאות הפנימית.... חווית אבדן השליטה עם השחרור מהצבא... חווית הביקור אצל האם, כך גם ביום הלימודים הארוך השבוע ממנו נעדרה בשל איחור של 10 דקות 'כיבתה את עצמה'..."

מצוקה: ב-16 אירועים מתוארות מצוקות שונות בהם הפכו הצעירים לקורבנות של התנהגות אלימה (8), התמודדו עם מצוקה כלכלית (4), או הסתבכו עם רשויות הצבא או החוק (4). מרבית אירוע האלימות היו קשורים בהטרדה או תקיפה מינית של צעירות. לדוגמה, באחד האירועים מסוג זה מתארת מלווה אירוע תקיפה מינית של צעירה בעת שנסעה באוטובוס ושהציף תקיפה מינית שחוותה בילדותה, כאשר בסופו של דבר "*** נאבקה בתוקף ונמלטה... בשיחתנו סיפרה על התקיפה, בכתה, קשרה את האירוע לתקיפה המינית שחוותה כילדה... לא רצתה לפנות למשטרה. ידעתי את הרכזת ופניתי למנהלת התוכנית בבקשה לזרז מציאת מטפלת ל***". כאשר דווח על מצוקה כלכלית לרוב לצעיר חסר מזון או שאינו יכול לשאת בעלויות טיפול רפואי. במקרה אחר דווח על "מתן תווי מזון לסבתו של צעיר ורכישת

מיטה מתקפלת עבורו". אירועים אחרים עסקו בעברה על החוק של צעירים בצה"ל או באזרחות, ומעורבות בתאונת דרכים.

התנהלות בדירות: יתר האירועים מתמקדים בקונפליקטים והתנהגויות חריגות בדירה. בשמונה מקרים האירוע כלל מריבה, ויכוח, גניבה או אלימות בין השותפים לדירה: "נוצר ויכוח בין *** ו*** הוויכוח הפך להיות לצעקות וקללות. זוהי הפעם השלישית ש*** מעורבת באלימות מילולית. היא הושעתה לשבוע"; שבעה אירועים היו קשורים לעבירה על חוקי הדירה, כמו למשל, הלנה: "*** הלן בחורה בדירה פעם אחת. לקח אחריות והתוודה שעשה זאת. התחייב שלא לחרוג מהכללים בעתיד."; היו אירועים של שימוש באלכוהול וסמים "*** הודה שהשתמש בדירה וקיבל אזרה שיוחק מהדירה לצמיתות. בשיחה שהתקיימה עם *** הוא הכחיש בתוקף שימוש בדירה. גם הוא הוזהר שבפעם הבאה שנשמע שהיה שימוש, גם אם לא נתפס 'על חם' יורחק לצמיתות". בשני אירועים אחרים, נוצרה בהלה בדירה בשל אירוע שהיה מחוצה לו, כמו למשל פיצוץ של גלגל מכונת. בשלושה אירועים אחרים עזבו צעירים את הדירה במפתיע, שניים מהם נעדרו במשך יותר משבוע והיה קושי ליצור עמם קשר. באירוע אחר סופר על קשיי הסתגלות והשתלבות של צעירה עם כניסתה לדירה.

השעיות והוצאה מהדירה

המלוות אמורות לשלוט במידה כזאת או אחרת על הנעשה בדירות. השליטה היא בעיקר הפעלת סמכות רכה, מבוססת על זהות אינטרסים בין המלוות לצעירים, ועל אישיותן וכישוריהן של המלוות. המשפיעות על התנהלות הדיירים על ידי הסברים, שבחים, ביקורת וכדומה. מעבר לזאת אין בידיהן אמצעים לתגמול חיובי, וגם לא אפשרות להפעלת סנקציות כלשהן, למעט במקרים קיצוניים, בהם הן יכולות ליזום השעיה מהדירה או הוצאה מהדירה, לתקופה מוגדרת ואפילו לצמיתות. השעיה או הוצאה מופעלות בעיקר בשני מצבים: חצייה חוזרת של קווים אדומים, או התנהגות שפוגעת בשאר הדיירים.

לעתים ההוצאה מהדירה היא על רקע של מחלת נפש או הפרעת התנהגות קשה. "להוציא מדירה זאת החלטה מאד קשה, דרמטית. ישבתי עמה בשלוותה. היא פגעה במרקם, ביחסים, גנבה, שיקרה. זאת היתה חוויה מאד קשה. מלווה יכולה להכיל טווח רחב של התנהגויות, אך גם הדירה צריכה להכיל. נוצר קונפליקט נאמנויות. צריך לשמור על הבנות בדירה. ברנע שזה פוגע בביטחון של הבנות בדירה. אי אפשר להשאיר". הפרעות אכילה, בדומה לבעיות נפשיות חמורות אחרות, מעמידות בפני המלווה והצעירים אתגר שלא תמיד מסוגלים להתמודד עמו בעיקר מפני שמדובר על בעיה כרונית "הפרעות אכילה יש בלי סוף, לכאן או לכאן, זה חלק מאוד נוכח, אבל המקום שבו אדם לא מסכים לקבל טיפול, והוא במצב שהוא מסכן את האחר, חושף את האחרים לחוויות קשות... אני לא יכולה להוות פתרון לאדם שהוא אובדני". מסבירה אחת המלוות: "אם יש מישהי שהיא מאוד מאוד תוקפנית והיא מנהלת שיח והתפתחות עם התוקפנות שלה, אני לא חושבת שאני צריכה להוציא אותה מהדירה, זה בדיוק העניין שלשמו התכנסנו. לעומת זאת, אין ברירה אלא להוציא צעירה שהדירה לא מתאימה לה, שהצעירות האחרות לא יכולות להתמודד עם הבעיה שלה. למשל מישהי עם הפרעת אכילה מסכנת חיים, או דכאון עמוק. אי אפשר לצפות מהבנות האחרות שיקימו אותה כל בוקר, יאכילו אותה, יוודאו שלא תמות. כנ"ל צעיר ששתמש בסמים. ההנחה היא ששימוש כזה בדרך כלל אינו מעידה חד פעמית". יחד עם זאת, יש מקרים שבהם ההתעקשות על השארת צעירה נובעת מרציונל תרפויטי גם אם האחרות עלולות לשלם מחיר על כך. "צעירה עם הפרעת אישיות גבולית. כל פעם אמרה אני יודעת שתוציא אותי. הריפוי היה

שלא מוציאים. משכתי שנתיים. הייתי יכולה להעיף על אלימות מילולית. הריפוי היה בכך שגם על אלימות לא הוצאנו. לאחרות זה היה קשה. אך גם הן למדו משהו. זאת צעירה שכל פעם שלאימא שלה היה קשה היא היתה מפקידה אותה ברוחה. אני לא יכולה לעשות לה אותו דבר. גם כשקשה, שידברו אחת עם השנייה. מלמדת לדבר על הקושי. זה חלק משמעותי מהלימוד".

החלטה להשעות או להוציא מישהו מדירה אינה כרוכה בביטול המחויבות כלפיו. אולי להיפך "היינו בשיחה עם צעירה שהייתה מעורבת במריבה. רצינו להשעות אותה. בשיחה עלה שאין לה לאן ללכת. שיחה קשה. הוסכם שלא נשעה אותה, אך בפעם הבאה היא אוחזת ויוצאת. סביר להניח שזה יקרה בשלב כלשהו". אולם בשונה מהמלוות, שעבורן השעיה או הוצאה היא חלק מתהליך, לצעירים היא מייצג משהו סופי, בלתי הפיך. "מי שהוצאנו כל כך נפגעו שלא רצו עזרה בחיפוש חלופות". מפרטת אחת המלוות: "במצבי קיצון, כאשר נאלצים להוציא מישהי מהדירה, מנסים לשדר לה 'אנחנו פה לעזור לך למצוא מקום יותר מתאים'. הצעירות לא מקבלות את המסר הזה. מבחינתן 'זרקתם אותי וזהו'. לא הסכימו להיעזר בפתרונות טובים שהצעת. מבחינתן זה להיות ברחוב ולא לקבל עזרה".

יחסים עם גורמים בקהילה

מה שמאפיין את מרבית הדירות של התוכנית הוא היותן בתוך הקהילה. יש משמעות רבה לקשרים שנוצרים עם שכנים, ולאופי של הקהילה. מספרת מלווה של דירת בנות שומרות שבת: "אם קורה משהו יש שכן ממול. הוא הסכים שאם לבנות יש בעיה הן יכולות לפנות אליו. הוא אומר שדירת הבנות היא הדבר הטוב ביותר שקרה לבניין הזה. כל השכנים בבניין הם משפחות דתיות והיחסים איתם מעולים. לפני שנה אחת הבנות נסעה לאומן, חזרה ועשתה הפרשת כלה כסגולה לזיווג, ושמונה מהשכנים באו והשתתפו במסיבה. זה היה מרגש מאד". יצוין שזה הסיפור היחיד מסוג זה שעלה בראיונות.

מלוות אחרות מדגישות את ההזדמנויות לסיוע חומרי "אנחנו צריכות באזור שלנו למצוא דברים. המון נעזרת בחברים ומכרים. בסוף לא יישארו לי חברים מרוב שאני נעזרת". לעומת זאת, מלווה אחרת מעלה קשיים בהתנהלות מול מוסדות פורמליים בקהילה, וכתוצאה מכך קושי במיצוי זכויות. "יחס נוקשה ופוגעני של מקצת העובדים בשירותי רווחה, ובמיוחד ועדות המוסד לביטוח לאומי. הצלחתי, נגד כל הסיכויים, להוציא אחוזי נכות לשתיים מהצעירות. אין לי ספק שלבד הן לא היו מצליחות". יש משמעות להבדלי תרבות בין יישובים. "זה שזה בתל אביב שונה. תרבות תל-אביבית. אחרי העבודה הולכים לשתות. בילויים בין לבין. בתל אביב הכל מוכר וקרוב. במקומות אחרים קשה ליצור קהילה".

משך שהות וסיום שהות

המלוות מייחסות חשיבות רבה למגורים בדירה לפחות שנה שלאחר השירות הצבאי או הלאומי, ועושות הכל כדי לשכנע את הצעירים למצות שנה זאת, ולנצל אותה היטב לבניית משאבים לקראת היציאה לעצמאות. "אני על הצעירות שלי למדתי שלא למהר לצאת אלא למצות את הזמן בתוך התכנית, להישאר בשנה הזאת אחרי הצבא. זו צריכה להיות שנה שאין לבזבז בה זמן, שנה של חיסכון כלכלי. שנה אחרי הצבא היא קריטית גם מבחינת הבגרות שלהן. בצבא אתה רגיל שיש מסגרת, אתה הולך למשקית ת"ש, יש איזה משהו שמחזיק אותך, ואם יש לך עוד שנה כזאת שאתה בלי מסגרת אבל בתוך התכנית, זה נותן לך"; "אני אוהבת שהן יוצאות אחרי שהן כבר שנה בדירה, הן עשו את ההכנה ללימודים, אם צריך לשפר בגרויות או צריך פסיכומטרי שהן יעשו את זה בתוך הדירה, כי זו בחינה קשה. גם אם הן דוחות את

הלימודים בשנה אבל לפחות הן מוכנות לזה". יתר על כן "כמו בטיפול, כשיש מגבלות זמן מתגייסים". עם זאת, לא תמיד זה מצליח מסיבות שונות, כמו קושי עם מגורים משותפים ורעב לעצמאות ללא סמכות "ברגע שהם משתחררים מהצבא הם כל כך רוצים את העצמאות הזאת, ולפעמים חלק מהם מוותרים על השנה הכי משמעותית שיכולה להיות". וגם "אחרי זמן נמאס לצעירות המגורים עם שותפות...". אולם יש מי שיצאו מהדירה מסיבות אלו, אך "אחרי חצי שנה, שמונה חודשים הן חזרו אחת אחרי השנייה לדירה..."

המלוות היו רוצות לראות את הצעירים יוצאים מהדירה כאשר הם במצב כלכלי סביר, ובמסלול של מוכנות ללימודים או הכשרה מקצועית. "אני חושבת שזה שונה מצעירה לצעירה, אבל בעיקרון אצל כולם היית רוצה לראות אותם יוצאים מהדירה בלי חובות. אפילו עם טיפה כסף בצד, שיהיה להן איזה שהוא ביטחון, שאת יוצאת להשכיר דירה שיהיה לך את החודשיים הראשונים לפחות. אני בדרך כלל דוחפת אותם גם למעונות וככה לחיי קהילה פוטנציאליים שזה הרבה פעמים עושה להם טוב כהמשך לדירות. איזה שהוא אופק מקצועי, זה לא חייב להיות תואר..."

המשך קשר לאחר עזיבת הדירה

"גשר לעצמאות" אמורה להמשיך וללוות את הצעירים גם לאחר שהם סיימו את שהותם בדירות של התוכנית. המלוות אמורות להמשיך וללוות את הצעירים שלושה חודשים לאחר היציאה, ואז להעביר אותם בצורה מסודרת לאחד משני מלווים בקהילה. בנוסף עומדת לרשות הצעירים רכזת לנושאי השכלה ותעסוקה. מקצת המלוות מסתייגות מסידור זה מפני שהעברת הצעירים לליווי בקהילה כרוכה בקושי דו-צדדי. מצד אחד למלוות קשה להיפרד מצעירים לאחר מספר שנים של קשר משמעותי, ומצד שני רבים מהצעירים מתקשים ליצור קשרים חדשים. "זה נורא קשה, עד שאתה עובר איתם שלוש ארבע שנים, פתאום להעביר אותם, זה קשה גם להם. יש כאלה שאומרים 'אני מראש מוותר. לא בא לי להתחיל עוד תהליך, כבר היו לי מלא'. הם אומרים: 'טוב, מספיק, אני יכול לבד, ואם אני אצטרך אני אתקשר'. יש כאלה שפשוט לא רוצים להתחיל עוד קשר נוסף, יש כאלה שגם אני לא אעביר כי זה כבר קשר כל כך עמוק וקשה נורא לעשות את המעבר הזה. לא מרגישה שהם יכולים להשתמש בשירות הזה של המלווים בקהילה". יש מי שמודה שהיא לא מוכנה לוותר על הסיפוקים שנובעים מהמשך הקשר. "אני הכי אוהבת את היום שהם מגיעים ואת הסקרנות איך זה יתפתח ומה בסוף קורה איתם... אני נשארת עבורם שם תמיד. עם כל משהו קטן שקורה בחיים שלהם והם זקוקים להכוונה, או סתם לשיחה, הם מתקשרים. זה ימי הולדת וחגים, ונקודות ספציפיות עם הילדים. למשל, אם היא מכניסה לגן פעם ראשונה. עכשיו הבן של צעירה הולך לכיתה א'. זה ילד שאני חתכתי לו את חבל הטבור, כאילו".

אחד הגורמים שמקלים על המשך הקשר עם המלווה של הדירה היא העובדה שבמהלך השנים הקשר הופך למצומצם יותר ומחייב פחות. "זה מאוד משתנה בין צעיר לצעיר, כמה הם זקוקים אחר כך. עם כולם נשמר קשר לפחות בהתחלה. ולאט לאט המינון יורד לפי מה שמתאים להם. בשנה הראשונה הם מאוד זקוקים לתמיכה הזאת. זו פעם ראשונה שהם שוכרים לבד דירה, או עוברים למעונות. לפעמים זה רק תמיכה, רק מישהו שיבדוק מה שלומם. יש כאלה שצריכים ממש לבוא איתם בכל התהליך הזה של היציאה, להוציא צ'קים, להיפגש עם בעל הדירה, איך להסתדר מבחינת תשלומים, חשבונות, למי משלמים, איך עושים את זה? הדברים הפרקטיים וגם הרבה בדידות. הם יוצאים מדירה של שש וככה פתאום לבד, או עם עוד שותפה אחת. הם כל כך מחכים לזה, לעצמאות, ואז פתאום הם יוצאים ויש איזה

שהיא בדידות ואיזה שהוא שקט כזה. הם לא מבינים את זה לפני שהם יוצאים. גם שמה אנחנו נכנסים ומדברים על הדברים, מלווים אותם. גם אם הם חזרו להורים, מהר מאוד קיבלנו טלפון של מה עושים".

לעומת זאת יש מלוות שמרגישות שמעקב ארוך טווח יטיל עליהן עומס בלתי נסבל, והן משתדלות להפנות את הצעירים לעובדת בקהילה, בלי לנתק את הקשר לגמרי. "עד היום המשכתי ללוות אותם לאחר תום תקופת הליווי הרשמית, אבל מכיוון שהם הולכים ומתרבים ויש המון עבודה אז העברתי את הבוגרים שלי לעוסי"ת שהיא מלווה אקסטרנית וכשהם חוצים הם נפגשים איתי. זה חדש שהעברתי אותם אז אני לא יודעת בדיוק איך זה יתנהל אבל זו השאיפה, שבמידת הצורך הם יוכלו לפגוש אותי ולדבר איתי, כמו עם מכרה".

כיצד מצליחות מלוות לשמור על קשר עם מספר הולך וגדל של צעירים? "קודם כל יש לי את התוכנה שזה מבורך, ושם זה מופיע לנו כל הימי הולדת. חגים זה לשני הכיוונים, גם הם יוצרים קשר. דווקא כשהם יוצאים, הקשר נהיה עוד יותר חזק. פתאום כשהם יוצאים אתה מרגיש שהם עוד יותר צריכים אותך, שהם עוד יותר רוצים בזה".

אחד ההסברים לכך שלא מעבירים הוא העומס על שני העובדים בקהילה "העובדת בקהילה עמוסה מדי. רוב הצעירות שליוויתי אני לא רוצה להעביר משום שהן ילכו לאיבוד. אני מלווה אותן יותר מששה חודשים. שיחות טלפוניות. פגישה פעם בחודש או חודשיים. כשיש בעיות יש להן כתובת לפנות אליה". ואחרת מסייגת "לכל מה שקשור ללימודים ולתעסוקה מפנה לתמי. לא מפנה לעובדת בקהילה. זה לא עובד. יותר מדי התחלפו להם". רכזת מסבירה מהו ההבדל בין ליווי בדירה ובקהילה. "בקהילה זה מחייב יותר יוזמה וכוחות של הצעיר. צעיר שאין לו, ואין חיזור של המלווה, זה לא יקרה. גם בתוך הדירות לא כולם באותה רמת קשר. אלה שפחות צורכים, יכולים להיות יותר עצמאיים, או מתקשים בהתקשרות". הליווי בקהילה עונה חלקית על הצורך בהמשך קשר. הוא רלבנטי במיוחד במצבים בהם מלווה עוזבת את התוכנית, וגם במקרים של מלוות ותיקות, שהצטברות של צעירים ששהו בעבר בדירות הופכת למעמסה של ממש. יחד עם זאת, הקונצנזוס שמתגבש הוא שאין תחליף להמשך הקשר בין הצעירים למלוות של הדירות.

מצב הצעירים אחרי היציאה

כאשר המלוות מתבקשות להעריך את מצבם של צעירים לאחר סיום השהות בדירה מתקבלת תמונה מעורבת. נחוץ לזכור שלוותק של המלוות יש השפעה על יכולתן להעריך את מצבם של הצעירים לאחר היציאה. למי שליוותה דירות עשור ויותר יש הערכה שלמה ומאוזנת יותר ממי שרק שניים או שלושה צעירים סיימו את שהותם אצלה, וגם זה לא מזמן.

הקשיים הכרוכים ביציאה קשורים לכמה תחומי חיים אולם הקשיים בתחום הדיור זכו לתיאורים מפורטים. אומרת מלווה "חלק מאלה שסיימו קשה להם. קשה כלכלית. קשה בזוגיות. ככל שמתרבים התפקידים. מתרפקים על הדירות. כמו שבעת הכניסה לדירה התרפקו על הפנימייה. כעת הם אמורים להיות אימא ואבא של עצמם. בעל הבית לא ידחה להם תשלום שכר דירה...". מקצת הצעירים מקבלים סיוע בשכר דירה, אך הסיוע לא זמין לכולם. יש כאלה שפותרים את הבעיה על ידי חזרה לבית ההורים "יש כאלה שחזרו לגור עם ההורים משיקולים כלכליים. לא רוצה להוציא כסף על שכירות בדירת שותפים. חוזרות לבית המצ'וקמק. ההורים מאפשרים להן"; "ש. שכרה דירה מהממת. בעל הדירה היה מפקד חוות השומר. קשר טוב עם השותפה. כעת הביאו כלבה. משלימה בגרויות". וגם "יש שתיים בדירת שותפים. אחת אתיופית בדירה עם ארבעה בנים. לא שום קשר רומנטי. הצעירה טוענת שיותר קל עם בנים. הם

פחות מגעילים. פחות קונפליקטים". ולעומת זאת "בירושלים קשה לשכור דירה. זה יקר. כרגע יש עסק עם בעל בית שמנסה לגרור למשפט את הצעירה ושותפותיה. אפילו במעונות זה כמו לשכור חדר ולא כדאי. נשארות בירושלים בגלל לימודים, כל החיים היו פה. אך יש כאלה שעוברות, וזה יותר הגיוני".

מבחינת לימודים אין קווים אחידים בין הצעירים, מלבד זה שהעמותה מסייעת להם במלגות: "יש לנו מלגות לסטודנטיות, אך רק לשכ"ל, לא למחייה. יש בנות שלומדות, יש כאלה שלמדו מקצוע (אימון כושר, בניית ציפורניים)". "יש צעירים בלימודים מתקדמים. אחת גומרת חינוך מיוחד. אחד למד הנדסאות. אחר הוצה רק לעבוד במכונאות ולא ללמוד. מרבית אלה שעזבו הם כיום במקום די נורמטיבי. יש צעירה שהיא עו"ד עם שני ילדים". ואחרת "עובדת הרבה ושמה את כל הכסף מתחת למזרון".

בדומה לצעירים בדירות, גם אלה שסיימו עלולים להיקלע למצוקה בגלל קשיי התנהלות כלכלית, או ניצול על ידי הסביבה. מלווה מספרת על אחת הצעירות "עובדת עם חובות. הפרעות קשב. אני משתדלת כמה שיותר לעזור. זה קשה משום שהאם האומנת מעורבת (קרובת משפחה). קשר לא בריא. האם האומנת מטפלת בכספים, וכנראה לקחה לה כסף".

המלוות מתייחסות לבדידות השכיחה בקרב הצעירים לאחר המעבר לחיים עצמאיים ועל אסטרטגיות ההתמודדות עמה. "יש הרבה בדידות. תחושה של לבד. שנים עם שש בנות וכעת לבד. יש בנות ששומרות קשר טוב אתי או עם הרכזת, ויש כאלה שיש להן משפחה מלווה. אך יש גם כאלה שלבד לגמרי. זה תלוי בעיקר בצעירה. יש כאלה שלא רוצות משפחה מלווה. נחוץ לאתר את הבנות שיותר זקוקות ולתת ליווי יותר אינטנסיבי". כיצד הם מתמודדים עם הבדידות? "היא ישר נרשמה לחוג צילום בעמותה. עושה בייביסיטר לשכנים. כך היא פחות בודדה". וגם "אלה שעסוקות פחות בודדות. לא רק עניין של עבודה. אני מעודדת אותן לפעילות פנאי, חדר כושר, חוגים. כך תהינה פחות בודדות". מה שעוזר להפיג בדידות הם קשרים נוצרו בעת השהות בדירות "החלק של המשפחה מאד חסר. נשארים הקשרים בינם לבין עצמם. למשל שלושה ששכרו באותו בנין. שניים שותפים והשלישי על ידם. צעירים שעוזבים כל הזמן בקשר עם האחרים. אבל קשה לשמור על קשרים".

כנראה שנישואין הן נתיב יציאה מן הבדידות: "האם הן סובלות מבדידות? אלה שמצאו בן זוג לא בודדות. זה נורא חשוב להן. אני מעודדת אותן לנסות באינטרנט. אחת שנורא רוצה, עשתה החלקת שיער, עשתה דיאטה, קנתה בגדים. חוששת מהאינטרנט". יש מלוות שמספרות על צעירות שהקימו בית אולם גם אז "לא הכל ורוד" "יש שלוש בנות שהתחתנו במהלך השנים, ויש לי שלשה וחצי נכדים. זוג אחד קשה לו מבחינה כלכלית משום שהבעל לא מסוגל להחזיק עבודה מסודרת. שני הזוגות האחרים בסדר גמור. גם אלה שעומדות כעת להתחתן בסדר. אחת מתחתנת כעת עם בלש ממשטרת ... חיה עמו כבר חמש שנים מאז שעזבה את התוכנית וכעת הם מתחתנים. שניהם עובדים ומסודרים והיחסים עם המשפחה שלו מצוינים". ויש גם סיפורים אחרים "בדרך כלל הזוגיות לא טובה. צפים כל המקומות שהיו. ... בזוגיות אתה נחשף. בת הזוג הופכת האימא. כל המוגלה צפה. הילד הדחוי. היא אומרת לו אתה לא מספיק גבר. כמו אימא שאמרה לו שהוא לא טוב. והוא לא מבין. התחיל יפה. התאהבה בו כי היה רך ונעים. כעת הוא לא מספיק גברי. לא מבין מה קורה לו". ולעומת זאת "יש כאלה שבחירת בן/בת הזוג מדהימה. דפוסים בריאים. היה לי בדירות זוג מבוגרי פנימיית... שנישאו. התחתנו ויש להם שלושה ילדים. מתפקדים היטב".

בדרך כלל אין ליוצאי הדירות זמן להתנדבות אך יש גם יוצאים מן הכלל "יש לי מקרה של צעירה שילדה ובן הזוג נטש. צעירה שהיא עורכת דין התנדבה לכתוב לה חוזה עם בן הזוג. היא אומרת נתנו לי הרבה ואני רוצה להחזיר".

היבטים ארגוניים של התוכנית

יחסים עם שותפים: למרחב, אור שלום, פנימיות ועמותות שירות לאומי

מרבית הדירות משותפות לעמותת "ילדים בסיכוי" עם בעלויות של פנימיות, עמותות של שירות לאומי, או עמותת למרחב. בדרך כלל המלוות מעריכות את השותפויות כחיוביות, כתורמות לרווחתם של הצעירים, גם כאשר נוצרות כפילויות. מלווה של דירת 'אור-שלום' מרצה מהעובדה שמטעם 'אור שלום' מעורב בדירה גבר. הוא משלים אותה, אך גם פותח פתח למניפולציות "... אמר שתביאי לי מאה שקל". יש מי שרואה יתרונות לכפילות "יש דירות שמלוות גם על ידי 'למרחב. לחלק זה טוב (שיש) שתי דמויות משמעותיות. אני מנסה לעבוד בשיתוף פעולה עם המלווים של למרחב. היתה צעירה שלי שהיתה גם ב'למרחב'. באופן כללי קשה לה להיפתח ולסמוך ולכן בליווי שלי לא השתמשה ביוזמתה. יחד עם זאת טיפלנו בדברים, למשל קידמנו את הכרתה כחיילת בודדה. גם ב'למרחב' לא שיתפה כל כך. בנות שמלוות על יד שתי העמותות אופי הקשר שונה. בכל זאת משלים. שם יש פגישות מסודרות אחת לכמה זמן. אצלנו זה פחות מובנה. משוחחים יותר תוך כדי קניות וכדומה".

כאשר צעירים מלווים גם על ידי 'למרחב' או 'אור שלום' נוצרת לעיתים תחרות סמויה. "יש לי צעירים ב'למרחב'. יש להם משיכה ל'למרחב' ולמלווים. יש צעירה שמאד קשורה אלי, אבל היא מעדיפה את המלווה ב'למרחב'. אני יותר מעורבת בחיים האמתיים. משתדלת לעשות חלוקת תפקידים. היה להם סופשבוע. היו בשייט וסדנת יונות וסדנת העצמה. ברור שיותר כיף שם".

כאשר הדירות משותפות לילדים בסיכוי ולפנימייה, וכאשר חלק ניכר מהצעירים התחנכו באותה פנימייה, נוצרות הזדמנויות להעשרה. "צעירים שגדלו בפנימיית ... בשבילם הפנימייה היא הבית. הם מתרפקים על הפנימייה, ועל מדריכי המשפחתונים שגידלו אותם. מוזמנים לארוחות שישי, באים להתייעץ. האחרים, אלה שלא גדלו ב... גם הם מוזמנים אבל לא באים. חלקם אפילו לא מודעים לקרבה הפיזית בין הפנימייה לדירות". "מבחינת הקשר בין הדירות לפנימייה, הרי ביום יום אנחנו אוטונומיים. צורכים שירותי משרד, מקבלים מתנות לחג, צורכים עוד שירותים. כאשר 'גשר לעצמאות' הפסיקה לתת תוויו קניה לחיילים ובנות שירות לאומי, הפנימייה מילאה את החסר. אם אני רוצה לציפר אני פונה לפנימייה. אחד קיבל מימון לרישיון נהיגה, אחר רק כמה שיעורים. בנות קיבלו יום ספא. מישהו קיבל מימון לטיפול שיניים מיוחדים". לעומת זאת הקשר בין התוכנית לכפר נוער אשר בתחומו מספר דירות מוגבל הרבה יותר. "אני לא מרגישה שהם שותפים שלי. פעמיים בשנה הצעירים מקבלים מתנה. יחד עם זאת מנהל הפנימייה אדם מקסים..."

הכשרה, הדרכה ותמיכה בצוות

המלוות, כולן, מעריכות מאד את העבודה בצוות הארצי והאזורי, ואת הגיבוי וההדרכה של הרכזות האזוריות והמנהלת המקצועית. "הקבוצה מאד חשובה לי, עם הרכזות והמלוות הנוספות. גם מרגיע וגם מלמד. לומדת מהניסיון של אחרות. תמיכה מהרכזת אינסופית". לרכזת תפקיד חשוב מאד בגיבוי ובהכלה של המלוות "יש רמה מאוד גבוהה של בדידות. גם בקבלת ההחלטות, אתה יכול להתייעץ אבל בזמן אמת המון פעמים המצב מבקש ממך כל מיני הכרעות ואתה עומד שם בודד. אתה עומד בכל מיני מצבים מאוד מאוד סוערים, לא בכל רגע אני מתקשרת לעמיתים שלי לעבודה. עם הרכזת שלי אני מרגישה שזה בסדר, זה מקום שאני יכולה לדבר בו בפתיחות". ואחרת מוסיפה "אני מרגישה שלא לבד. הרכזת האזורית והמשרד תמיד לרשותי, על אף המרחק. לא היה מצב שלא קבלתי מענה". ורכזת משלימה מנקודת

מבטה "חלק גדול מהדרמות בשעות הערב. מחייב זמינות. המלוות יוצאות מדירות לאחר משברים, דורשות ונטילציה." צוין כי החלוקה לאזורים מסייעת למלוות לקבל את התמיכה המקצועית בפורמט שמועיל להן. למשל, מלווה ותיקה, שעבדה בתוכנית לפני החלוקה לאזורים, אומרת "החלוקה לאזורים משמעותית לטובה. יותר מקום לשיחות עומק. מאפשר להביא קשיים. לחשוב להתייעץ. יש חלקים מאד בודדים בעבודה הזאת". מלווה ותיקה אחרת מוסיפה: "קודם כל זה טוב החלוקה הזאת לאזורים. גדלנו כולנו כצוות אחד ולא באמת הצלחתי להביא את עצמי לידי ביטוי בצוות כזה גדול. כשאנחנו באזורי, יותר קטן ויותר אינטימי, אפשר לעשות עבודה ועדיין נפגשים כצוות גדול ללמידה של כל מני דברים. יש צוות מאוד מגובש. אני חושבת שזה משהו שהוא מאוד מורגש חזק. מבחינה הזאת זה גם איזה שהוא סוג של תגמול על עבודה קשה".

זה לא רק הצוות האזורי "קיבלתי לאורך השנים בהתחלה מנטורית מקצועית, מרים גולן, ואחר כך השתתפות בלימודים שלי שהם קשורים למטריה. תמיד הייתי שמחה לעוד. אני באמת אוהבת את העמיתים שלי לעבודה, זו סביבה מאוד נעימה". אולם ככל שהצוות תומך ומלמד, הוא לעתים גם מגביל. אחת היתה רוצה להסיע את הצעירים לאירועים שהתוכנית יוזמת, אולם הצוות החליט שהצעירים צריכים לעשות מאמץ ולהגיע בכוחות עצמם. בנושא הקווים האדומים, לפחות שתיים מהמלוות היו רוצות לאפשר אירוח הדדי בין הדירות שלהן, ושלישית היתה רוצה להקל בנושא אלכוהול, אולם הצוות קבע אחרת.

יש גם מי שהיתה רוצה להיות מעורבת יותר ברמה של הארגון "מבחינת הצוות יש מרחק בין המלוות שעובדות אינטנסיבית לבין המטה. לא משתתפות בקבלת החלטות. לא מרגישות חלק מהארגון. לא יודעת איך לחזק תחושת שייכות לעמותה. מפגשי הצוות לא מספיקים לצורך זה. אולי כשעובדים בשטח זה הסיפור".

יש מי שסבורה שהמלוות זקוקות להכשרה שיטתית ומקיפה יותר. "אנחנו צריכים הדרכות יותר מקצועיות בתחומים שצצים כל הזמן, עבודה עם פגיעות מיניות, עבודה עם הפרעות קשב וריכוז, עבודה עם הפרעות אישיות. זה שלושת הנושאים המרכזיים, שצצים כל הזמן. אני מוצאת שרוב התקריות הקשות שיש לנו בדירות קשורות לצעירים עם הפרעת אישיות. וגם המלוות יש שנשברות. הן מאבדות את הביטחון שלהן. זו אוכלוסייה מאוד מאוד מורכבת. בגלל שהצוות מגיע מתחומי רקע שונים צריך לייצר איזה שהיא רמת ידע ממוצעת שלא תמיד קיימת. אין יכולת או משאבים לתת את הפרקטיקה, לא את התיאוריה, את הפרקטיקה לצוות ואני חושבת שאנחנו חוטאים בזה. כשאתה לא יודע, אין לך את הכלים, אתה יכול לעשות יותר נזק מתועלת. (מעלה דוגמאות של הרצאות חד פעמיות בצוות על נושאים שונים) כשעושים את זה לצוות גדול, בשעה וחצי, זה בדיחה. אני מדברת על ממש הכשרה". מלוות נוספות מדגישות את הקושי להתמודד עם בעיות במיניות וזוגיות. היו רוצות שהעמותה תדאג להכשרה יותר שיטתית בנושאים אלה. לפחות שתיים מהמלוות ציינו כי נרשמו באופן עצמאי לקורסים בנושא מיניות, כדי שתוכלנה להתמודד טוב יותר.

לא שאלנו על שביעות רצון מתנאי ההעסקה, אך מלווה אחת או שתיים העלו נושא זה באופן ספונטאני. היתה תלונה על היעדר אפשרויות קידום, וגם היעדר תגמול דיפרנציאלי על ותק ועל התקדמות לתפקיד של רכזת. היתה מי שתלתה זאת בנטייה של עובדים בתחומי הרווחה להסתפק במועט. "כשעובדים ברווחה ועובדים בעמותות ועובדים עם שליחות, אז נורא לא נעים לדבר על כסף, וזה כאילו נראה נורא מובן מאליו שאנשים שעובדים בעבודה כזאת צריכים להסתפק במעט. אני חושבת שהתנאים הסוציאליים והכלכליים שלנו כעובדים צריכים להיות יותר גבוהים. אנחנו נלחמים כל כך הרבה כדי שהם יימצו את

הזכויות. אנחנו צריכים לדאוג גם לזכויות שלנו". בנוסף להעדר תגמול על ותק או על קבלת תפקיד בכיר, נשמעו טענות על רכיבי שכר שלא נחשבים לפנסיה, העדר קרן השתלמות, ואפליה לרעה של מלווה שמועסקת באמצעות עמותה אחרת.

ההיבט המגדרי

כיום צוות המלוות מורכב כולו מנשים. זה לא מכוון, והשאלה היא האם זה מצב רצוי. מלווה שעובדת הן עם צעירות והן עם צעירים ציינה "אווירת בנים, אווירת בנות. זה נורא שונה. אני יכולה להגיד לך שבתור מי שליוותה גם דירות של בנים וגם דירות של בנות, בטח שיש איזה שהוא הבדל ... קורים דברים אחרים". היא סבורה שאולי רצוי שלדירת בנים יהיה מלווה גבר. מוסכם על המלוות שצעירות זקוקות בראש וראשונה לדמות נשית. "אצל הבנות בורות שרק דמות נשית יכולה למלא. טוב שלצעירות יש מלווה נקבה. היסטוריה של פגיעות מיניות. הבנות נפתחות מול מלווה". ויחד עם זאת מלוות שהתנסו בליווי של גבר מארגון אחר ('אור שלום' או 'למרחב') אמרו "חסרות אצלנו דמויות גבריות. רלבנטי גם לבנות, אם כי יותר מורכב". "יש (שם של גבר) ואני. אנחנו מאד משלימים. זה שהוא נמצא שם זה מאד משמעותי". מלווה אחרת מספרת שעובד של התוכנית מבקר מדי פעם בדירה שלה "הוא מגיע הרבה לדירות כי הוא בא לתת להן את זה וזה. מדהים לראות את השיחות שנוצרות. זה ממש משמעותי כשהוא מגיע".

מערכת מידע

העמותה מפעילה מערכת CRM לקליטה, ניתוח וסיכום מידע על התוכניות שהיא מפעילה, האוכלוסיות שנהנות מהן, העובדים, ועוד. שאלנו את המלוות האם המערכת הזאת תורמת לעבודתן, מקלה או מקשה עליהן. התגובות כללו את כל הטווח האפשרי. היו כאלה שראו במערכת תרומה משמעותית לעבודתן, היו שאומנם לא ראו תרומה כלשהי, אך גם סברו שאינה מקשה עליהן, היו שראו בה תועלת גם אם היא מקשה עליהן, היו מי שהכירו בחשיבות המערכת והתביישו בכך שאינן מצליחות להסתדר עמה, והיו גם מי שראו בה מטרד מיותר, חסר כל תועלת. כצפוי, אחד המשתנים שמשפיעים על עמדות כלפי המערכת הוא גיל. ככלל, השימוש בתוכנה קשה למלוות המבוגרות, אך לא רק להן.

בקצה החיובי יש מי שאומרת "המערכת הזאת היא החברה הכי טובה שלי. קודם כל אני חושבת שזה במקום שאנשים חולקים בידע. אני משתפת אותם בידע ואני מרגישה שאני באופן הזה גם חולקת איתם באחריות. ... אני משתמשת בכלי הזה בדרך כלל באירוע חריג, וכך אני גם משמרת את זה בזיכרון שלי. ואז אני יכולה לחזור לזה ולהסתכל מה עשיתי פה, מה אמרתי. הנה, השבוע הכנסתי סיכום שיחה מאוד משמעותית ומרגשת עם אחת הצעירות, אז היום הסיכום שיחה הזה יושב בתוך המחשב."

ויש רכות שמעידה על עצמה שהיא "בן אדם טכנולוגי. אני חולה על טבלאות וסדר. אז לי זה אחלה". אבל יש לה ביקורת הן על עמיתותיה, והן על היבטים מסוימים של התוכנה שמקשים על השימוש בה. "יש כאן קושי מאוד מאוד גדול. התוכנה ארוכה קצת ולא מותאמת ולא נגישה. אני כל פעם מסבירה למלוות שאפשר להיכנס לתוכנה מהטלפון. הן לא מצליחות לקלוט את זה. מבחינתן זה לשבת מול מחשב ביתי ולהקדיש זמן ייעודי לתוכנה בנפרד מהשוטף וזה מעצבן, עוצר את הזרם של העבודה. אם הייתה אפליקציה זמינה אז אני לוקחת את הקישורית לתוכנה ושמה להן תחת תוכנת 'ילדים בסיכוי', ואומרת להן 'אתן לא צריכות להיכנס לגוגל או לכרום או משהו. בואו תיכנסו לתוכנה 'ילדים בסיכוי' ותכניסו את הסיסמא שלכן'. הממשק צריך להיות יותר ידידותי. את המשובים קיצרו ועדיין אני חושבת שלפעמים צריך להסביר יותר למה זה חשוב לסמן כל שלושה חודשים אם מישהו הוציא רישיון, כי רוב הצעירים לא

מוציאים אצלנו רישיון. המלוות לא מצליחות להבין שזה לחתכי סטטיסטיקה כאלה ואחרים. יש בתוכנה דברים שקשה להגיע אליהם, יש דברים שלא ברור איך אתה נכנס. זה לא תוכנה הכי ידידותית בעולם. "... ויש מי שלא רואה בתוכנה הכבדה מיוחדת, גם אם אינה מפיקה ממנה תועלת "זה חשוב ממש. לא מפיקה משוב אלא רק מזינה את המערכת. לא רואה בזה הכבדה מיוחדת. כשהיו לי שתי דירות עם המון בנות היה טוב אילו הייתי יכולה להוציא מידע. יתכן שהייתי יכולה אבל לא ידעתי איך. כיום, עם דירה אחת, אני מסתדרת היטב בלי להפיק מידע מהמערכת". יש מי שרואה את המערכת כרע הכרחי. "החלק הפחות כיפי זה לעדכן את התוכנה. זה ממש החלק שקשה לי לעשות. אני לא סובלת את התוכנה אבל אני מבינה את הצורך ואין ברירה. הדירות שלי, הכול יש לי בראש. תשאלו אותי עכשיו על כל צעירה וצעירה, אני יודעת את כל הסיפורים שלה, תאריכים, הכול אני יודעת. אבל אני לא יכולה לצפות מהרצות שיש לה 15 דירות לזכור את זה. אנחנו מעורבים עם עוד גופים וצבא ושירות לאומי. חשוב שיהיה את המספרים המדויקים". ובקצה השני יש מי שטוענת שהתוכנה רק עול. "לא רואה תועלת. למעט דו"ח סוציאלי. קוראת אותו חודשיים אחרי שהצעירה מגיעה, ואז אין הפתעות". וגם "ה-CRM הוא צרה צרורה. אחרי יום עמוס בערב אני צריכה להזין את המערכת. לא מקבלת כלום מהמערכת. יש נושאים שקשה להתמודד עמם. מהו בדיוק אירוע חריג. איך מגדירים יעד. מתי קובעים שיעד הושג או לא. מתי חוזרים ובדוקים. מבחינתי זאת מעמסה ללא תועלת".

תוצאות התוכנית מנקודת מבטן של המלוות - שאיפות מול מציאות

לא תמיד הצעירים מצליחים להגדיר את התוצאות הרצויות להם. "יש כאלה שהצפיות לא ראליות, ויש שמפחדות לחלום". כאשר המלוות נשאלו מה הן התוצאות הרצויות של התוכנית, התקבלו תשובות מורכבות ומעניינות. יש כאלה שהדגישו את מצבם הכלכלי, החברתי והמשפחתי של הצעירים. אחרות הדגישו דווקא את יכולתם של הצעירים למצוא את שביל הזהב בין רצונות ודרישות. "רוצה לראות את הבנות יוצאות מהדירה כשהן מיוצבות, כבר לא בהשרדות. יש כאלה שכל הזמן אוגרות דברים, כל הזמן עובדות ולומדות, לא עוצרות כדי ליהנות מהחיים, ליצור מערכות יחסים. נחוץ לא רק ללמד איך לתפקד אלא גם איך לחיות. איך אפשר גם ללמוד וגם להיות בקשר, גם לעבוד וגם במערכת יחסים. לתת להן לצאת כשהן מרגישות שיש להן מקום בטוח". והיא מסכמת: "אחרי שנתיים וחצי רואה את התוצאות. בנות שסיימו לא כולן במקום מדהים. אבל אפשר לראות התקדמות". מלווה אחרת טענה שאי אפשר להציב לכל משתתפי התוכנית מטרות דומות. "אם יש לי צעירה שנכנסה מתפקדת, עצמאית, אז אני ארצה בשבילה שהיא תהיה בקבע, תלמד לימודים אקדמיים. צעירה אחרת יכולה להיכנס כמו ילדה בת 13 בלי שום כישורים ולצאת מהתכנית כשהיא יודעת לבשל לעצמה חביתה, ללכת לכספומט, ולצחצח שיניים". והיא מוסיפה "רוצה שיצאו מהתוכנית כשהם מממשים את הזכויות שלהם".

יש מלוות שמגדירות תחומי חיים קונקרטיים בהם הן רוצות לראות שינוי, וכאשר הן רואות אותו הדבר נותן להם סיפוק רב. למשל לימודים "זה חוויה מדהימה לראות אותם מסיימים תואר ולהגיד שהיה לי איזה שהוא חלק קטן בתוך הדבר הזה. יש לי צעירה שההערכה העצמית שלה הייתה כל כך נמוכה. תמיד אמרה לי: אני בחיים לא אלמד. והיום היא בשנה שלישית של התואר הראשון. היא כל הזמן אומרת, 'זה משהו שאם לא הייתי מכירה אותך זה לא היה קורה'". כך גם בהתנהלות הכלכלית "צעירה שולחת לי צילום מסך של החשבון בנק שלה. כתבה לי: 'אני לא שוכחת את החיסכון הכלכלי'. הגיעה אלי בבזבזנות מטורפת ועכשיו כל עשירי לחודש היא שולחת לי צילום, 'תראי, אני עדיין בתהליך'".

יש מי שמדגישות דווקא את הסיום המוצלח של שירות צבאי או אזרחי. "הדירות נותנות פער זמן של יציבות שעוזר לסיים את הצבא. רבים לא היו שורדים. יש משהו ביציבות שמאפשר להם. כל ההחזקה של הליווי". מלווה מביאה דוגמה למשמעות הליווי בעת השירות "צעירה היתה קרבית, בחילוץ והצלה. אמרה שאלמלא ההחזקה שלנו היא לא היתה מסיימת. גם המפקד שלה כתב לי שאם לא הייתי מחזיקה אותה היא היתה נופלת".

הערכת התוכנית בכללה והצעות לשיפור

המלוות מזדהות מאד עם התוכנית. מגדירות אותה כ"מדהימה". "תכנית יוצאת דופן. כשאני מספרת עליה אומרים לי שזה לא יכול להיות. מפקדים שבאו לראות דירות אמרו 'בא לי להישאר'". "גשר לעצמאות היא תכנית מדהימה. היא מצילת נפשות. יש הרבה הצלחות, פה ושם גם כישלונות. מההצלחות הרבות שואבת אנרגיה. זאת ממש הצלת נפשות. רואה איך הגיע ואיזה דרך עשה וכמה מדרגות עלה ומשם יכול לראות אפק. זאת תכנית מדהימה במה שהיא נותנת. התוכנית מספיק גמישה לאפשר התאמות."

המרווינות מזדהות מאד עם התוכנית, אך יש להן גם לא מעט הצעות לשינוי ושיפור. הן היו רוצות לראות תוספות לתוכנית כדי להבטיח היענות טובה יותר לצרכיהם של הצעירים. הצעה שחזרה על עצמה היא הוספת דירת חירום לצעירים (בעיקר צעירות) במשבר חריף אך זמני, בעיקר בתחום בריאות הנפש. "צריך דירות מוגנות לבנות שיותר מתקשות. אפילו כדירת מעבר. יש בנות שמתרסקות. היו לי שני מקרי קיצון שערערו את כל הדירה וקשה היה לשקם. מספיק שתהיה בתוכנית דירה אחת או שתיים לתקופת התארגנות. זה עדיף על הפנייה להוסטל". "במקרה של גרסיה אין לנו רצף מענים. יש לי צעירה שנכנסה בתפקוד והשינוי הפיל אותה, אז אני רק יכולה להוציא אותה לאשפוז, אין לי משהו באמצע וזה תמיד חסר לי. שיהיה מקום אחד שיש בו יותר צוות, שנמצא שם כל הזמן. אם יש שלושים דירות, דירה אחת כזאת תהיה תמיד מלאה".

למצבים פחות חמורים, המלוות רואות צורך ביותר הפניות לטיפולים רגשיים, ובסיוע משפטי. יש שממליצות על העסקת פסיכיאטר ועורך דין במסגרת התוכנית. "אם יש דבר שחסר לי אלה משאבים לטיפול נפשי. אין מספיק תקציב לזה. מנסה למצוא בקהילה. אך לצעירים אין אמון בשירותי הרווחה. יש גם צורך ביעוץ משפטי. למשל בתהליך גירושים, הוצאת צו ירושה, רכישת דירה, התמודדות עם חובות". "אני חושבת שלתכנית חייב להיות עורך דין. יש המון מקומות שהצעירים נופלים בין הכיסאות והמון טעויות בגלל חתימה על חוזים דרקוניים.. אני חושבת שהתכנית צריכה פסיכיאטר ועורך דין. צריך פסיכיאטר למקרי חירום. במקום שכל אחד מאתנו יתחיל לנסות לייצר קשר עם פסיכיאטר בקופת חולים, שמחר מתחלף, שאין לו תורים, שהוא לא מבין מה אנחנו רוצים ממנו, צריך מישהו שמבין את התכנית, מבין שאלה צעירים מעל גיל 18. זה צריך להיות בהסכמה שלהם".

רצת העלתה את ההיבט הרב-תרבותי "אני חושבת שאנחנו חייבים מלווה אתיופית. חייבים לשנות את הצבע שלנו בישיבות. אני ניסיתי להכניס מלווה אתיופית לצוות ולא הצליח, לא התאימה באותו הרגע". היתה מי שהציעה פונקציה של שדכן "לכמעט כל הבנות, גם החילונית, זה נושא חשוב ביותר. רוצות להקים משפחה...". עלה גם הצעה להגבלת מספר הדירות למלווה. מי שהתנסתה בליווי בו זמנית של שלוש דירות אומרת "אי אפשר ללוות יותר משתי דירות. זה אופי אחר לגמרי של ליווי. יש שם משהו פחות מעמיק". לאחת המלוות היתה ביקורת על התנהלות קבוצת המנהיגות "מפריע לי שלפעמים כשיש עילוי מעלים אותו ללא גבול. בפורום מנהיגות יש שתיים ותיקות שהן העילוי. הן משרתות יח"צ של העמותה. שתיים מדירה שלי לא רצו לחזור בגלל השתיים".

היתה גם הצעה לשיפור תנאי הדיור של הצעירים. "אני חושבת שהן צריכות להיות כל אחת בחדר לבד. ארבע בדירה, לא יותר, וכל אחת בחדר לבד. צעירים שהיו 11-12 שנים במסגרות חוץ ביתיות, הם כל הזמן גרו עם אנשים. אני חושבת שהם היו מצליחים לייצר הרבה יותר תהליכים אם היה להם פרטיות". והיא מוסיפה: "יש שלוש דירות בתכנית עם שבע, וזה קטסטרופה כי הבן אדם שנמצא בחדר יחיד, לא מצליח ליצור אינטראקציה עם הדירה. אם כבר במגורים, אז או שתיים שתיים או אחד אחד, אבל לא גם וגם. ואני חושבת שנורא נורא צריך שהמרחב הציבורי, המטבח, יהיה גדול, שהוא יאפשר אינטראקציה קבוצתית נינוחה ולא יהיה צפוף בו".

ובאשר לשירותים שניתנים לצעירים, טענה אחת המלוות "חסר הנושא של תחביבים. לעמותה אין אפשרות לממן תחביב לכל אחת, אבל זה משהו שבאמת חסר, הרבה מגיעות ומבקשות, למשל: שיעורי פסנתר, גיטרה. אנחנו מנסים לסדר דרך אנשים שאנחנו מכירים, ומתנדבים, אבל זה משהו שלדעתי יש מקום לפתח אותו יותר ושיהיה לנו מאגר של אנשים שאנחנו יכולים להיעזר בהם..". וגם "חדר כושר. יש לנו שיתוף פעולה עם הולמס פלייס, אבל זה מעט. אחת לחצי שנה יש בערך עשרה מקומות לכל התכנית... אני חושבת שזה משהו שיש לו מקום".

עלתה גם הצעה לחיזוק התמיכה בלימודים עיוניים, באופן ספציפי בשפה האנגלית והמחשב. "מבחינת הכנה לאקדמיה כולן נמצאות בפער באנגלית. אם יהיה משהו שאנחנו יכולים לעשות לטובת הדבר הזה אז הם יצאו יותר מוכנים ולא יתחילו כל אחד לחפש לשלם 7000 שקל לאיזה 'ברליץ', שזה בדרך כלל לא עוזר". וגם "מחשבים זה הדבר הכי בסיסי. יש לי צעירות שהגיעו לאקדמיה ולא יודעות לתפעל מחשב ברמה הכי בסיסית...". ויש מי שסבורה שנחוץ לתת יותר מקום להכשרות מקצועיות פשוטות "בניית ציפורניים, כל הדברים הפשוטים, צריך להיות לזה קצת יותר רספקט".

באשר לתעסוקה "אני חושבת שהתכנית צריכה יותר קשרים עם מעסיקים לעבודות פשוטות. שזה לא יהיה כל פעם להמציא את הגלגל מחדש. כל פעם לשבור את הראש איך למצוא עבודה פשוטה לצעירים פשוטים. כל פעם מייצר את הקושי הזה מול המעסיקים, קשיים להבין סידור עבודה, משכורת. לא סתם יש לי שלוש צעירות מתקופות שונות בדירה, כולן עובדות בדואר במיון. כי זה עבודה פשוטה ומעסיק מסודר. הן באות מזיזות מעטפות ממקום למקום. כמו שיש לביטוח לאומי מעסיקים שיקומיים, אני חושבת שלנו צריכות להיות יותר כתובות כאלה".

בין ההצעות לשינוי יש התייחסות גם לתנאי העבודה של המלווים. הצעה לתוספות שכר על ותק, הישגים או תפקיד. העמדת סכום גבוה יותר ל"קופה קטנה", להוצאות על פי שיקול דעתה של המלווה, וגם לנסיעות "חצי מהמשכורת שלי הולכת עליהם. כי יש למישהו יומולדת ורוצה לקנות משהו. יום הולדת זה הכי עצוב. עוגה ומתנה קטנה. החודש שלושה ימי הולדת. קונה מצרכים לארוחה משותפת. לאפיייה, לבישול. ... המון משלמת על חניה. יש 250 ש"ח לדירה, אבל זה כולל תיקונים. הורידו לנו מנסיעות. אמרו שזה קצפת. מישהו מתגייס רחוק ואני הולכת. אומרים לנו אל תלכו. דברנו על זה אך לא הצלחנו". ובהצעות לשינוי עולה גם נושא הקידום "בסך הכול אני מרגישה טוב אבל אני רואה אצל חברות שלי שעובדות במקומות אחרים, שכל שנה נפתח החוזה ויש מקום לבוא ולדבר. אצלנו זה לא עובד ככה, זה שנים רץ כמו שזה, ויש מקום לדבר על העלאה. מובן לנו כי זה עמותה ובתחום הזה נורא נזהרים מלדבר על הדברים האלה. יש מקום לתגמל יותר. זאת עבודה קשה, זאת עבודה שאתה לא מניח את העט בשעה 16:00 וחוזר הביתה ומתנתק. זה כל הזמן אתך, שיש, שבת, חגים, כל הזמן".

מערכת ניהול המידע (CRM)

מערכת CRM של חברת Tandemwise משרתת מספר תכניות של עמותת "ילדים בסיכוי", בכללן תכנית "גשר לעצמאות". במערכת יש רשומה לכל צעיר שמשתתף ב"גשר לעצמאות". בעת ההפניה לתוכנית, העובדת הסוציאלית בפנימייה מזינה נתונים על המועמד, ומנהל תחום קליטה של "גשר לעצמאות" מזין מידע משלים שמתקבל מטופס שהצעיר ממלא ומשיחת אינטייק עמו. במהלך השתתפותו של צעיר בתוכנית ממלאת המלווה שלו דו"ח משוב תקופתי, שמורכב משאלות סגורות על מצבו של הצעיר בתחומים שונים (שירות צבאי או לאומי, עבודה, לימודים וכדומה) בתוספת מלל קצר על התפתחויות עיקריות או נושאים לטיפול. כמו כן המלווה אמורות להקליד יעדים שהצעיר מציב לעצמו בעזרתן, ולדווח על מידת השגתם. את הדו"ח אמורות המלווה למלא אחת לשלושה חודשים. בנוסף לדו"ח התקופתי המלווה אמורות להזין למערכת, בזמן אמת, דווחים על אירועים חריגים (אשפוזים, חציית קווים אדומים, עזיבה או הרחקה של צעיר, וכדומה). המערכת משמשת גם כלי לתקשורת בין המלווה להנהלת התוכנית, בנושאים כמו תיקונים דרושים בדירות וביצועם, אירועים שמיועדים לכלל משתתפי "גשר לעצמאות", מידע למלווה ולצעירים ועוד.

כחלק מהמערכת תכנית "גשר לעצמאות" ניסו להפיק מהמערכת מידע על מצבם של המשתתפים ועל הפעילות של המלווה. בשלב זה עלו כמה בעיות שהגבילו את האפשרות להשתמש במערכת כבסיס להערכה, וגם כלי לניהול התוכנית. התברר שקיימת שונות רבה ביותר בין המלווה באשר להזנת המערכת, כאשר בקצה האחד מספר קטן של מלווה שהקפידו להזין נתונים במועדים שנקבעו ולדווח על אירועים בזמן אמת, ובקצה השני כאלה שכלל לא הזינו נתונים למערכת. בעקבות זאת הודדו ההנחיות וכיום כל המלווה מזינות את הדו"ח הסטנדרטי אחת לשלושה חודשים, אולם עדיין קיימת שונות רבה בהזנת יעדים ובדיווח על אירועים חריגים.

הדוח המקיף ביותר שניתן להוציא מהמערכת הוא 'דוח בוגרים'. זה הוא דו"ח אקסל שכולל 103 שדות לכל משתתף בתוכנית, והמידע בו שאוב מהתכנים המוזנים על ידי הגורם המפנה לתוכנית, ומהשלמת פרטים על ידי מנהל הקליטה במהלך הקבלה של צעיר לתוכנית. הנתונים בו עוסקים בסוג המסגרות החוץ ביתיות מהן מגיעים הצעירים, הרקע המשפחתי, השירות הצבאי והלאומי על הצעירים, סוגי הנזקקות של הצעירים, אבחונים פדגוגיים, רגשיים ורפואיים, דירוג מידת התמיכה שצעירים נזקקים לה, ועוד. לא כל פריטי המידע הרלבנטיים מצויים על כל צעיר וצעיר, וזאת משום שעד לפני מספר חודשים טופס ההפניה לא היה ממוחשב, מה שאפשר לעובדות הסוציאליות שמפנות צעירים לתוכנית לדלג על פריטים שנראו להן "לא רלבנטיים". כיום הטופס ממוחשב, ולא מאפשר דילוג על הפריטים.

דוח נוסף עוסק באירועים חריגים. המידע על אודות כל אירוע חריג מוזן על ידי המלווה של הדירה בה שוהה הצעיר או על ידי הרכזת המחוזית. לגבי כל אירוע חריג מופיעים: תאריך יצירת הרשומה, תאריך האירוע, תאריך עדכון, שם המלווה, מעורבים, סוג האירוע, תיאור האירוע, חומרת האירוע, וסימון סגירת האירוע. סך כל האירועים החריגים שהוזנו בשנת 2017 (שנת ביצוע המחקר) הוא 95 (לאחר הסרת או איחוד כפילויות מתוך הדוח). כל האירועים מלבד שלושה נסגרו. סה"כ 62 צעירים היו מעורבים באירועים חריגים. מבין מי שהיו מעורבים באירועים החריגים, היו מי שהיו מעורבים באירוע אחד, והיו מי שבשישה.

יש הבדלים ניכרים בין מלווה במספר האירועים המדווחים. אצל שתיים מהמלווה מספר האירועים המדווחים היה פי שלוש ממספר הצעירים בדירות שלהן, אצל ארבע מלווה המספר היה פחות או יותר זהה למספר הצעירים, אצל שש מלווה מספר האירועים המדווחים היה בין רבע למחצית מספר הצעירים

שהן מלוות, וארבע לא דווחו אפילו על אירוע אחד. סביר להניח שבנוסף להבדלים בין הדירות במאפיינים של הצעירים שמתגוררים בהן, הסיבות העיקריות להבדלים אלו היו הבדלים בין מלוות בתפיסות של מהו אירוע חריג, הבדלים בנכונות להתחלק במידע, ובעיקר הבדלים בנוחות בעבודה מול תוכנת ניהול הידע (CRM). ניתוח האירועים החריגים מופיע בפרק הקודם העוסק בנקודת מבטן של המלוות.

הנתונים שמוזנים על ידי המלוות במהלך שהותם של הצעירים בתוכנית אינם כלולים בדו"ח הנ"ל, אך אפשר להפיק אותם כדו"חות נפרדים. כתוצאה מכך עדיין לא מתאפשרת הצלבה של נתוני אינטייק עם נתונים שנצברו במהלך שהותם של הצעירים בתוכנית.

בתחילת שנת 2017 נוצרה הזדמנות לבחון את האפשרויות והמגבלות של מערכת המידע כמקור לנתונים כמותיים על תוכנית "גשר לעצמאות". באותה עת פנו עמותת "מידות" וחברת BDO להנהלת עמותת "ילדים בסיכוי" וביקשו לבחון אפשרות של הפקת דו"חות תשואה חברתית לתוכניות של עמותות המגזר השלישי, במקביל לדו"חות הכספיים השנתיים שמפקים על ידי חברת BDO וחברות דומות לה. הוסכם שתוכנית "גשר לעצמאות" תשמש כפיילוט לניסוי זה. לצורך זה העביר צוות התוכנית ל"מידות" ול-BDO דו"ח תפוקות ותוצאות של התוכנית, ובו נתונים כמותיים על עשרים תפוקות. כך, למשל, דווח שבתחילת 2017 שהו בדירות 192 צעירים, שבמהלך שנת 2016 עברו בדירות 260 צעירים, ש-88 משרתים בצה"ל וש-19 השתחררו במהלך השנה, ש-60 נעזרו בייעוץ פסיכולוגי במהלך שנה, ש-35 הופנו ונקלטו בשירותים בקהילה, ועוד. אחד הממצאים החשובים בדוח זה מראה שמקרב משתתפי התוכנית ובוגרי הדירות אשר ממשיכים לקבל שירות מהתוכנית לאחר המעבר לעצמאות, 65 למדו במוסד אקדמי ו-18 סיימו לימודים גבוהים בשנת 2017 (ראונספח 4).² במהלך הכנת הדו"ח התברר שמחצית הנתונים הופקו ממערכת המידע, ואילו המחצית השנייה חייבה איסוף דיווחים מעובדי התוכנית. בהמשך הפכו צוות "מידות" ו-BDO את הנתונים שסיפקנו להם לטיט דו"ח תשואה חברתית של תוכנית "גשר לעצמאות". עד כה לא היה המשך ליוזמה מעניינת זאת.

בראיונות עם המלוות בקשנו מהן להגיב להתנסות שלהן עם המערכת. התגובות של המלוות למערכת היו מגוונות (ראו פרק "מנקודת מבטן של המלוות"), ומרביתן היו פושרות עד שליליות. מקצת המלוות ראו את העבודה עם המערכת כתוספת עומס שתועלתו מועטה.

בפרק "מנקודת מבטן של המלוות" כללנו תת-פרק שמסכם מידע שהופק מהמערכת על אירועים חריגים בדירות ודרכי ההתמודדות עמם. על אף העובדה שלא כל המלוות דווחו על אירועים חריגים, ואחרות דווחו רק על חלק מהאירועים, ניתוח כמותי ואיכותני של הדיווחים הניב מידע מעניין על התמודדותם של צעירים ומלוות עם מגוון של אתגרים.

להלן סיכום כמה מהבעיות שעלו, ופתרונות שהוצעו, במפגש שלנו עם המערכת, בראיונות עם המלוות, ובשיחה עם ראשי תוכנית גשר לעצמאות:

² חלק מהצעירים הללו יצאו מהדירות לפני יותר משנתיים, ולכן לא נדגמו לצורך מחקר המעקב, או שמלכתחילה הסתייעו במלווים בקהילה ולא שהו כלל בדירות.

קשיים בהזנת מידע למערכת: מרבית המלוות מזינות מידע למערכת דרך המחשב שלהן, דבר המחייב התארגנות מיוחדת והקדשת זמן ייעודי למטלה זאת. עלתה הצעה לאפשר תקשורת עם המערכת באפליקציה בטלפון החכם, כך שאפשר יהיה לעשות זאת בזמן אמת ובכל רגע פנוי.

הזנה חוזרת של מידע קיים: כל דיווח תקופתי מחייב את המלווה לחזור ולהזין פריטי מידע שמרביתם לא משתנים בין דיווח אחד לשני (למשל האם יש בידי הצעיר תעודה בגרות). מוצע שבמקום למלא כל פעם טופס נקי, המלווה תקבל את המידע הקיים ותבקש רק לציין שינויים שהיו.

תיגמול המלוות על הזנת המערכת: עקרון יסוד בכל מערכת מידע הוא שהמערכת אמורה לסייע למשתמשי הקצה בעבודתם. כיום המלוות לא מפיקות מהמערכת מידע שעשוי לסייע להן. מערכת ידידותית יותר תאפשר למלוות הפקת דו"חות על מצבם, ושינויים במצבם, של צעירים בטיפולן, ועל סוגיות בוערות בדירתם.

הפקת מידע מהמערכת לצרכים מנהליים ולהערכת התוכנית: כיום אפשר להפיק מהמערכת קובץ אקסל שמסכם מידע שהופק מתהליכי ההפניה והאינטייק. כך אפשר להפיק ממנה מידע על התפלגות הצעירים לפי מין, גיל, שירות צבאי או לאומי, מסגרת מפנה ועוד. כיום, כאשר טופס ההפניה מקוון, העובדות הסוציאליות שמפנות צעירים לתוכנית אינן יכולות להשלים את מילוי אף הן מדלגות על שאלות, כך שצפוי שגם פריטי אינטייק שהמידע עליהם כיום חלקי, בעתיד המידע עליהם יהיה מלא ומהימן יותר. מדובר, למשל, על שימוש בסמים או אלכוהול, לקויי למידה, ועוד. כיום המידע שהמלוות ממלאות במשוב התקופתי אינו משתלב באותו קובץ אקסל, ומחייב הפקת דו"חות ייעודיים. שילוב בין כל הנתונים יאפשר שימוש יעיל יותר במערכת לניהול התוכנית והערכתה.

קושי בהפקת מידע התפתחותי: כיום קשה עד בלתי אפשרי לקבל מתוך המערכת מידע על הדרך שעשה צעיר בשנות השתתפותו בתוכנית. האם עשה שירות צבאי משמעותי, האם השלים בגרויות ופנה ללימודים, האם פתר בעיות בריאות, האם חידש קשר עם בני משפחה, וכדומה. עלתה הצעה להוסיף למידע שמוזן למערכת משובים תקופתיים של הצעירים, וכמו כן טופסי סיכום למילוי על ידי הצעיר והמלווה בעת יציאה מהדירה.

לסיכום, על אף כמה שינויים שהוכנסו במערכת עצמה, ובהנחיות למי שאמורים להזין אותה, עדיין נותרה עבודה רבה עד שהמערכת תמלא את תפקידה בסיוע הטיפול בפרט, ניהול התוכנית והערכתה.

סיכום והמלצות

בגדול תכנית "גשר לעצמאות" משיגה את מטרתה. היא מקלה על המעבר מהפנימייה לעצמאות, תומכת בצעירים בשלבים הקריטיים של שירות צבאי או לאומי, ובחיפוש ובהתלבטויות לקראת ההחלטות החשובות בחיים כמו בחירת מסלול קריירה, כניסה לזוגיות, מגורים עצמאיים וכיו"ב. כאשר זה רלבנטי, התוכנית גם מסייעת לצעירים לבחון את האפשרות לחדש קשרים עם המשפחה. תכנית "גשר לעצמאות" היא תכנית מגובשת, המושתתת על עבודת צוות, ויחד עם זאת, משאירה מקום למגוון של גישות, תפיסות ויוזמות.

מרבית המעורבים בתוכנית, צעירים ומלוות, מזדהים עמה ומדברים בשבחה. הצעירים מתארים את המגורים בדירות כתקופה טובה, אם גם לעיתים מאתגרת. הם מביעים הערכה רבה לצוות התוכנית, ובמיוחד למלוות. רובם מציינים שהתמיכה של התוכנית, ושל המלוות, נמשכת גם לאחר סיום המגורים בדירות. מהשוואה בין תגובות של הצעירים שרואיניו ב-2013 ואלה שרואיניו ב-2017, עולה כי במחקר הנוכחי הצעירים העריכו את הליווי ואת ממדי הסיוע של התוכנית באופן חיובי יותר. הם גם דיווחו על מצב כלכלי, תעסוקתי, לימודי, חברתי ובריאותי טוב יותר מהצעירים במחקר הקודם. שביעות הרצון שלהם מהחיים גבוהה יותר והם נוטים לעסוק בפעילות פנאי במידה רבה יותר. המסקנה המתבקשת היא שהשנויים שהוכנסו בתוכנית מאז המעקב הקודם מיטיבים עם המשתתפים בעת שהותם בדירות ובעיקר בשנים הראשונות לאחר שהם יוצאים מהן.

כאשר משווים את הממצאים מסקר הצעירים בדירות עם המעקב אחר יוצאי הדירות אנו מוצאים מידה רבה של הסכמה, על אף השוני בכלי המחקר ובהליכים. שני המדגמים מביעים מידה דומה, וגבוהה, של שביעות רצון מהקשר עם המלוות, ומהיבטים אחרים של התוכנית. בשני המדגמים המרואיינים מבטאים מידה גבוהה של בטחון בכישורי החיים שלהם, כאשר אצל הצעירים בדירות הפריטים החריגים לרעה הם אמון ביכולתם למצוא דור, ואצל יוצאי הדירות היכולת להבטיח לעצמם תזונה בריאה. שביעות הרצון מהחיים גבוהה במקצת אצל יוצאי הדירות בהשוואה לצעירים ששוהים בדירות. בשתי הקבוצות מיעוט מקרב הנחקרים נתקל במצבים של מצוקה כלכלית, עד כדי רעב והזנחת טיפולים נחוצים. בשני המדגמים מרבית הנחקרים מקיימים קשר כלשהו עם הורים ואחים, אך שעור המקיימים קשרים כאלה גבוה יותר בין יוצאי הדירות. נמצא הבדל בין שני המדגמים בהצעות לשיפור התוכנית. בעוד שהצעירים בדירות מציעים השקעה רבה יותר בסיוע כלכלי, בגיבוש חברתי ובמפגשים משותפים לכל דירות, בוגרי הדירות מדגישים דווקא את ההכנה ליציאה, הליווי וההכוונה.

כאמור, המסקנה הכללית מהממצאים שהובאו בפרקים הקודמים היא שתוכנית "גשר לעצמאות" משיגה את מטרתה, ושהשינויים שהוכנסו בה במהלך שלוש השנים האחרונות השפיעו לטובה על מצבם של יוצאי התוכנית ועל התגובות של המשתתפים בתוכנית. יחד עם זאת עלו בהערכה מספר סוגיות שראויות להתייחסות של צוות התוכנית ושל וועדת ההגוי שלה:

- ליווי הצעירים לאחר סיום השהות בדירות: יש הסכמה כמעט גורפת בקרב המרואיינים מהקבוצות השונות שרצוי ליווי נמשך על ידי המלווה של הדירה, למעט במקרים בהם המלווה פורשת מהתוכנית, או במקרים המעטים שהקשר שלה עם הצעיר/ה לא היה חיובי או משמעותי. יתכן שנחוץ לשקול שינוי היקפי משרות של מלוות כדי לאפשר המשך ליווי משמעותי.
- מרואיינים מקרב בוגרי הדירות ציינו את הצורך בהכנה טובה יותר ליציאה מהדירה. יתכן שנחוץ לחזק היבט זה של התוכנית.

- נושא הדיור מאתגר רבים מיוצאי הדירות. גם מי שגרים כיום בדירות של התוכנית מביעים חוסר בטחון ביכולתם להתמודד עם נושא הדיור בהמשך דרכם. נחוץ לשקול דרכים לסיוע נוסף בתחום זה.
- בדירות של התוכנית העניינים לא תמיד מתנהלים על מי מנוחות. בקרב מי שגרים הסוגיות של פרטיות והשותפים למגורים בדירה מקבלים הערכה נמוכה יותר מאשר היבטים אחרים של התוכנית. עדיין יש מקרים של הפרת קווים אדומים, של מתח בין מלוות לצעירים, ובמיוחד תלונות של צעירות על חוסר התחשבות של עמיתותיהן לדירה. בעיות כאלה הן כמעט בלתי נמנעות כאשר 6-8 צעירים או צעירות חיים יחד בדירה, שניים בחדר. ובכל זאת, אפשר אולי לחשוב על כלים נוספים שיועמדו לרשות המלוות כדי לצמצם תופעות מסוג זה ולהתמודד עמן כאשר הן קורות, כולל אמצעים נוספים לתגמול חיובי או שלילי על התנהלות בדירות. כמו כן, כדאי לשקול אפשרות של גמישות מסוימת באכיפת הקווים האדומים, כמו הלנה של אחאים, אירוח הדדי בין דירות של צעירות, יין בארוחת ליל שבת ולקידוש, וכדומה.
- בעיה מיוחדת עולה כאשר דירה אמורה להכיל צעירה עם הפרעות התנהגות קשות או בזמן משבר נפשי. בראיונות עלה צורך בכלים נוספים להתמודדות עם בעיות כאלה, כולל הכשרה נוספת של המלוות, מיסוד הפונקציה של ייעוץ פסיכיאטרי, השקעה נוספת בטיפול נפשי, ואולי דירת חירום לשהות זמנית בעת משבר.
- עלתה הצעה להוסיף לתוכנית פונקציה של עורך דין לצורך סיוע לצעירים ולמלוות בתהליכי מיצוי זכויות ובהתמודדות עם בעיות בתחום המשפט.
- יש מקום לחשיבה נוספת על ההיבטים הרב-תרבותיים של התוכנית, בהתייחס לדירות של צעירות חרדיות וצעירות ערביות. כמו כן התמודדות עם מידות שונות של דתיות ועם הבדלי רקע, במיוחד בכל מה שנוגע לצעירים ממוצא אתיופי או "רוסי".
- תכנית "גשר לעצמאות" מציעה כיום סיוע משמעותי למי שמעוניינים ומסוגלים להתמודד עם לימודים אקדמיים. יתכן שאפשר עוד לחזק מרכיב זה של התוכנית על ידי הקניית שליטה טובה יותר בשפה האנגלית ובמחשבים.
- תופעה של מחסור עד כדי רעב והזנחת בעיות בריאות הן בקרב השוהים בדירות והן בקרב בוגרי הדירות היא בלתי נסבלת, גם אם היא נדירה יחסית ונובעת לעתים מהתנהגות בלתי שקולה של הצעירים עצמם. נחוץ למצוא דרכים להתמודד עם תופעה זאת בלי לעודד תלות או התנהגות פריטית.
- בוגרי הדירות מציינים שהתוכנית סייעה להם בתחומי התעסוקה והכלכלה פחות מאשר בתחומים אחרים. על כן, יש לבחון מחדש את האופי וההיקף של הסיוע בתחומים אלו.
- מקצת המלוות הביעו חוסר אונים בהתמודדות עם הבעיות של צעירים וצעירות בנושאי זוגיות ומיניות. יש מקום לשקול חיזוק ההכשרה וההדרכה בנושאים אלה.
- יש מקום לשקול שיפור נוסף של תהליך הקליטה לתוכנית כדי להתאים מענים למאפיינים ולצרכים של הצעירים.
- חשוב לבחון האם וכיצד ניתן לחזק את הכישורים החברתיים ודפוסי בילוי הפנאי בקרב הצעירים, כולל היכרות עם אפשרויות בילוי וקשרים חברתיים שלא יוצרים עומס כלכלי.
- השירות הצבאי והלאומי הוא גורם חיובי בחיי מרבית הצעירים בדירות, וגורם שלילי בחיי מעטים מבניהם. יש לשקול אפשרות של השקעה נוספת בקשר עם מפקדים בצה"ל או הממונים בשירות

- הלאומי, על מנת שאלו יסייעו במימוש זכויותיהם של הצעירים ויכירו מקרוב את האתגרים עמם הם מתמודדים, תוך רגישות לבעיות חברתיות ורגשיות.
- התוכנית משקיעה מדי פעם בטיפוח כישרונות בקרב הצעירים. יש מקום לשקול השקעה נוספת במרכיב זה של התוכנית.
 - התוכנית שמה דגש על שיקום וחיזוק קשרים משפחתיים. נחוץ לחזק את הידע והמיומנויות של המלוות בתחום זה.
 - נחוץ לשפר את מערכת המידע כדי להקל על המלוות להזין מידע, כדי לוודא שהן מפיקות תועלת מהמידע שהוזן, וכדי שהמערכת תשרת טוב יותר את מנהלי התוכנית והערכות עתידיות.
 - קבוצת המלוות מגוונת מבחינת רקע אישי ומקצועי, עמדות ושיטות עבודה. לדעתנו גיוון זה מעשיר את התוכנית. יחד עם זאת הגיוון מחייב השקעה נוספת ביצירת בסיס ידע משותף ושפה משותפת.
 - יתכן שיש מקום לאפשר למנחות שיקול דעת רב יותר בחריגות מכללי התוכנית, כולל ביישום הקווים האדומים.
 - המלוות מביעות בדרך כלל הערכה רבה לתמיכה שהן מקבלות מהתוכנית. יחד עם זאת עלו בראיונות הצעות לתגמול על ותק והתקדמות בתפקיד, ולהעשרה שיטתית בנושאים שחוזרים ועולים כמו זוגיות, פגיעות מיניות, התנהלות כלכלית ורגישות תרבותית.
- מחקר הערכה זה נעשה בתקופה קריטית לתוכנית, תוך כדי הפיכתה ממיזם משותף של עמותת "ילדים בסיכוי" עם השרות לצעירים של משרד הרווחה לתוכנית ממלכתית מופרטת, בביצוע של עמותת "ילדים בסיכוי" ושתי עמותות נוספות, על פי תנאי מכרז שהכתיבו שינויים לא מעטים בהתנהלות התוכנית, ופיקוח הדוק יותר של משרד הרווחה. סביר להניח שמרבית השיטות והכלים שהתפתחו במהלך השנים ימשיכו לשרת את עובדי התוכנית גם בהמשך, ושחלק ניכר מהממצאים והמסקנות של המחקר הזה יהיו רלבנטיים להמשך הדרך. יחד עם זאת רצוי ליזום ליווי מחקרי נמשך של התוכנית, משותף לכל שלושת העמותות המפעילות.

רשימת מקורות

- ילדים בסיכוי (2011). *תוכנית בוגרים - אבחון והמלצות של חברת לוטם*. תל אביב: ילדים בסיכוי.
- בנבנישתי, ר. (2008). *הערכת תוכניות לבוגרים של השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי*. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, הקרן למפעלים מיוחדים.
- טיירי, ט. מ., גלבוצקי, ע., ושפירו, ש. (2014). *גשר לעצמאות: ממצאי ראיונות מעקב אחר 25 מבוגרי התוכנית*. תל אביב: ילדים בסיכוי- המועצה לילד החוסה.
- פלוריאן, ו. ו. ודרורי, י. (1990). (שאלון הבריאות הנפשית 'MHI' תכונות פסיכומטריות ונתונים נורמטיביים באוכלוסייה הישראלית. *פסיכולוגיה, ב*, 26-35.
- שוורץ-טיירי, ט. מ., שפירו, ש., וגלבוצקי, ע. (2013). מה מצפה להם בצדו השני של הגשר? מעקב אחר משתתפי תכנית סיוע לבוגרי פנימיות חסרי עורף משפחתי. בתוך ח. בוני-נח, ש. נתן, וס. בן רפאל גלנטי (עורכות). *צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח*.
- Benbenishty, R., & Schiff, M. (2009). Perceptions of readiness to leave care among adolescents in foster care in Israel. *Children and Youth Services Review, 31*(6), 662- 669.
- Crowell, J. A., Treboux, D., & Waters, E. (1999). The Adult Attachment Interview and the Relationship Questionnaire: Relations to reports of mothers and partners. *Personal Relationships, 6*(1), 1-18.
- Darling, N., Hamilton, S., Toyokawa, T., & Matsuda, S. (2002). Naturally occurring mentoring in Japan and the United States: Social roles and correlates. *American Journal of Community Psychology, 30*(2), 245-270.
- Epstein, S. (1983). *The mother-Father-Peer Scale*. Unpublished manuscript. Amherst: university of Massachusetts.
- Huebner, E. S. (1991). Initial development of the student's life satisfaction scale. *School Psychology International, 12*(3), 231-240.
- McWhirter, E. H., & McWhirter, B. T. (2008). Adolescent future expectations of work, education, family, and community development of a new measure. *Youth & Society, 40*(2), 182-202.
- Neff, K. D. (2003). Development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity, 2*, 223-250.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Eds), *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.

- Seginer, R. (2009). *The Springer series on human exceptionality. Future orientation: Developmental and ecological perspectives*. New York, NY, US: Springer Science.
- Veit, C. T., & Ware, J. E. (1983). The structure of psychological distress and well-being in general populations. *Journal of consulting and clinical psychology, 51*(5), 730-742/
- Zeira, A., & Dekel, R. (2005). The self-image of adolescents and its relationship to their perceptions of the future. *International social work, 48*(2), 177-191.

